

Графити от галерията на Великата църква “Св. София” в Константинопол¹

Зарко Ждраков

Графитите се публикуват за първи път в систематизиран вид по ложи (план - 01, 02) във връзка със символиката на храмовото пространство, което хвърля светлина върху тяхната функция в подкуполната галерия (03, 04, 05, 06). Записването в поднебесното (подкуполно) място има символичен характер и е продължило през всичките столетия, независимо от превръщането на храма в джамия. Сред множеството възпоменателни гръцки надписи се откриват немалко рунически и кирилски, което показва, че е имало практика чужденците да овековечават своето молебно присъствие в свещеното пространство на галерията. Такъв един чужденец е оставил свое посвещение със скандинавски руни през IX век върху парапета на една от ложите - днес мястото е покрито с прозрачен плексиглас, а надписът е представен с постер (07, 08). Подобно отношение заслужават и много други графити. Целта на електронната публикация е да се инициира дебат върху тяхната значимост.

Предназначението на галерията на Великата църква не е докрай изяснено в науката. По всяка вероятност тя е служела като женско отделение, подобно на портика на Колозеума - високият балкон с дървени седалки (*maenianum summum in ligneis*). Галерията на втория етаж е имала също богослужбни, фунерарни и синодални функции, за които свидетелстват в южното крило: мраморната врата (*porta clausa*) край зазиданата югозападна

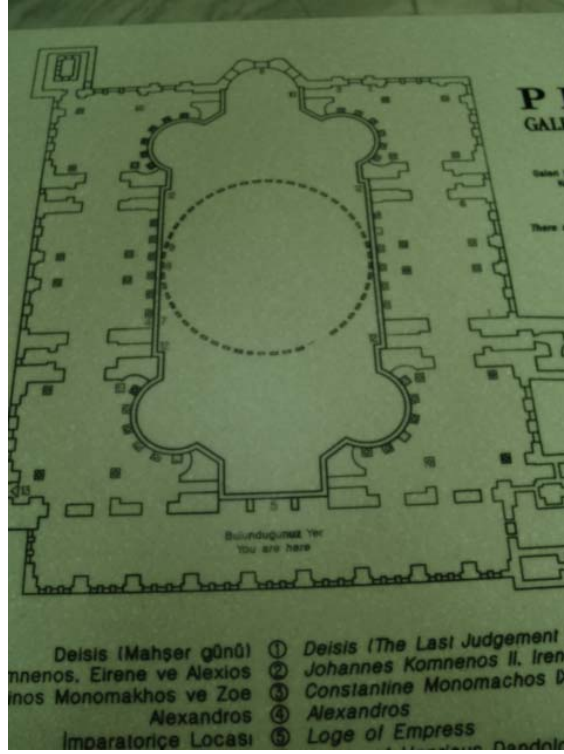
¹ Документирането и проучването на епиграфския материал е осъществено по проект, финансиран от Фонда за стратегическо развитие на НБУ през 2005 година. При техническата обработката съдействие оказва д-р Живко Лефтеров, департамент "История", НБУ.

ложа (09, 010), гробът на Енрико Дандоло (011) и представителните мозайки на императорите с техните съпруги. По време на богослужението северната галерия е била заемана от императрицата и нейната свита, тъй като по традиция жените стоят в северната част на храма, докато мъжете са в южната – срв. обозначеното с великолепна подова мозайка (opus sectile) място на император Юстиниан Велики и срещуположния в галерията (ложа № 8) изящен едноредов надпис на неговата съпруга Теодора, изрязан дискретно под плота на парапета. Епиграфските данни в женското отделение свидетелстват, че там е било преподавано и светото причастие. По време на службата южната галерия вероятно е била заемана от чуждестранните гости, към което насочват издрасканите посветителски рунически и кирилски надписи. Най-вероятно там са били провеждани църковни събори, свикани от императора (срв. специалната подова мозайка в западната галерия), както и редовните синоди на Великата църква под председателството на патриарха, чието място е означено с надпис в източната част на галерията.

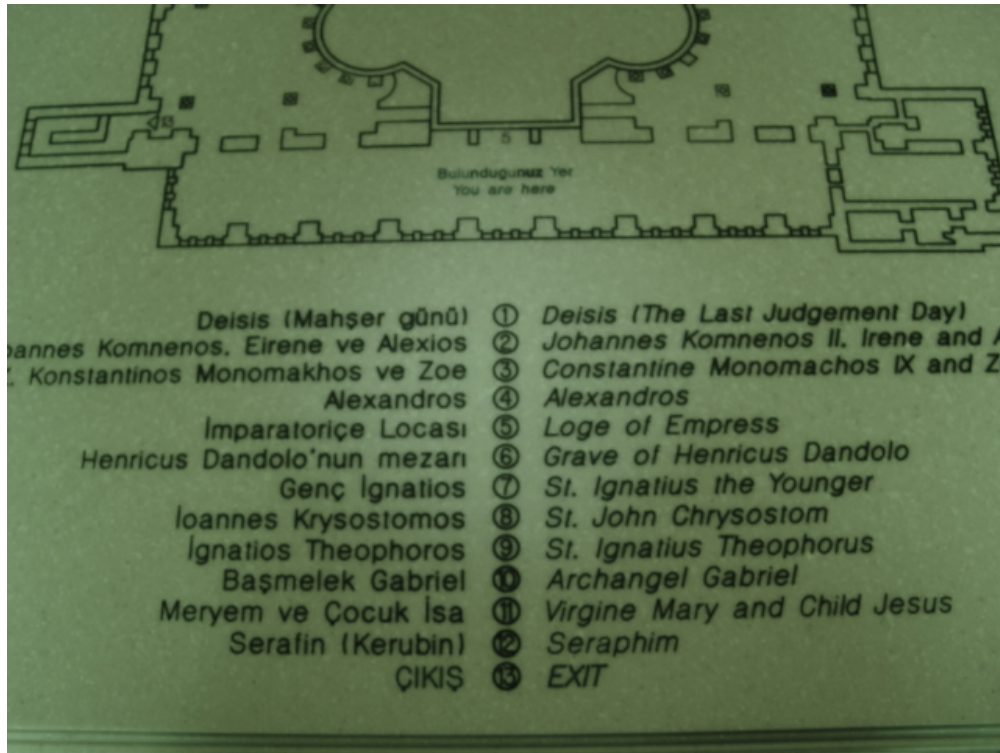
Най-общо епиграфският материал би могъл да бъде обособен в три групи:

1. Маркери на производители. Идентифицират се производствени центрове край бреговете на Мраморно и Егейско море (карти – 012, 013);
2. Надписи с триумфален характер;
3. Надписи с частен характер.

Номерирането на ложите започва от североизточния и завършва в югоизточния край на подкуполната галерия над олтарното пространство. Някои ложи са пропуснати на този етап.

01

02

03

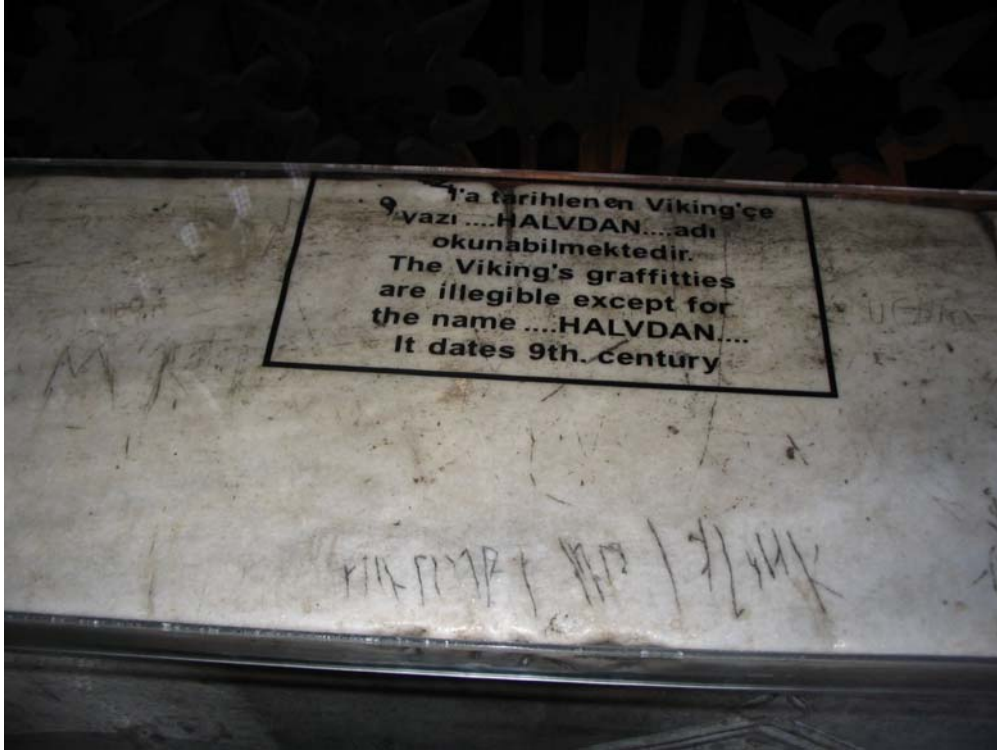
04

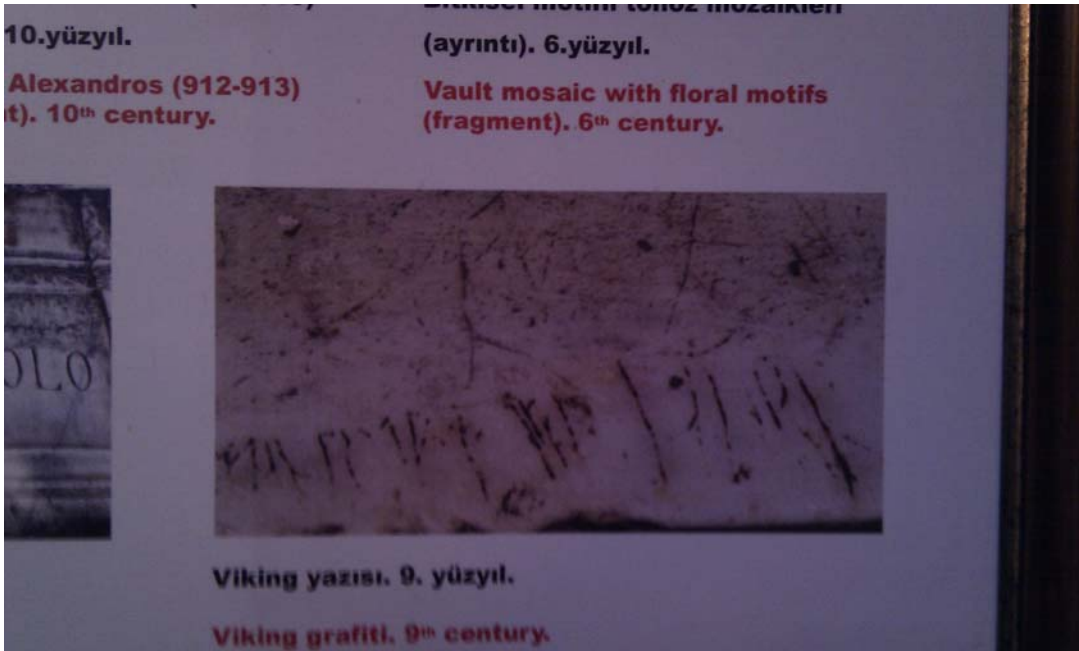
05

06

07

08

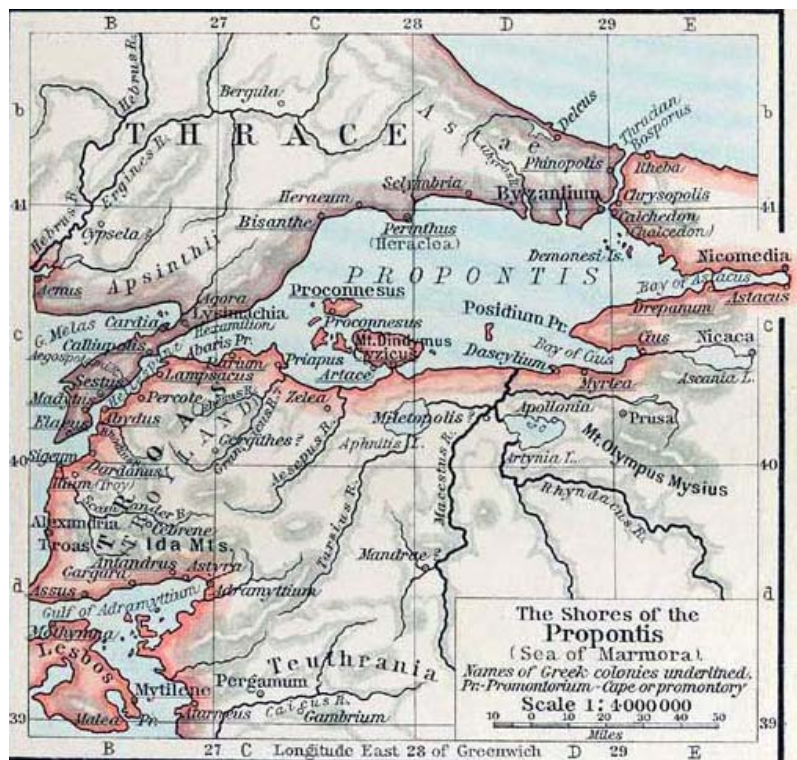
09

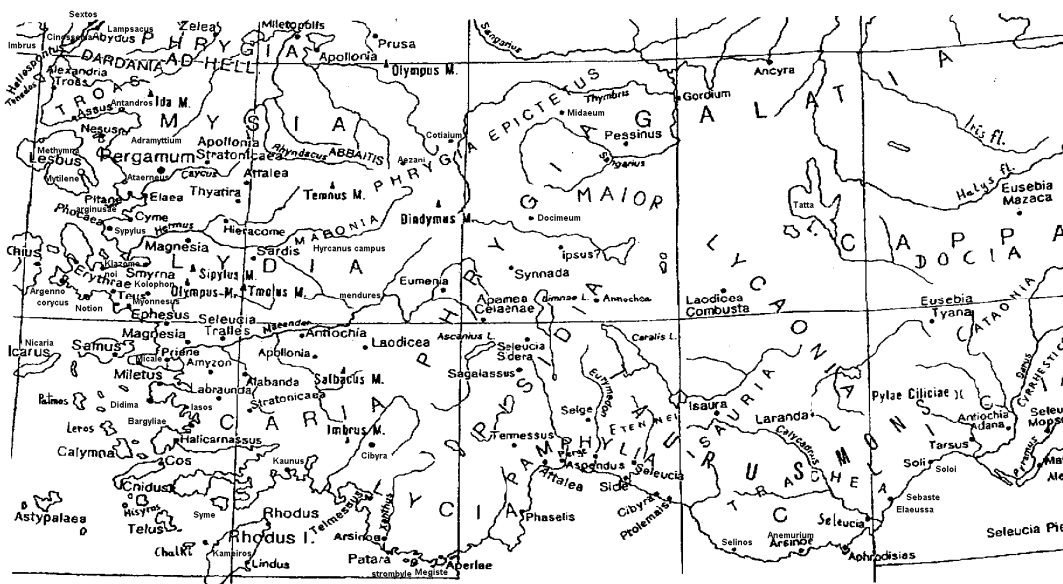
010

011

012

013

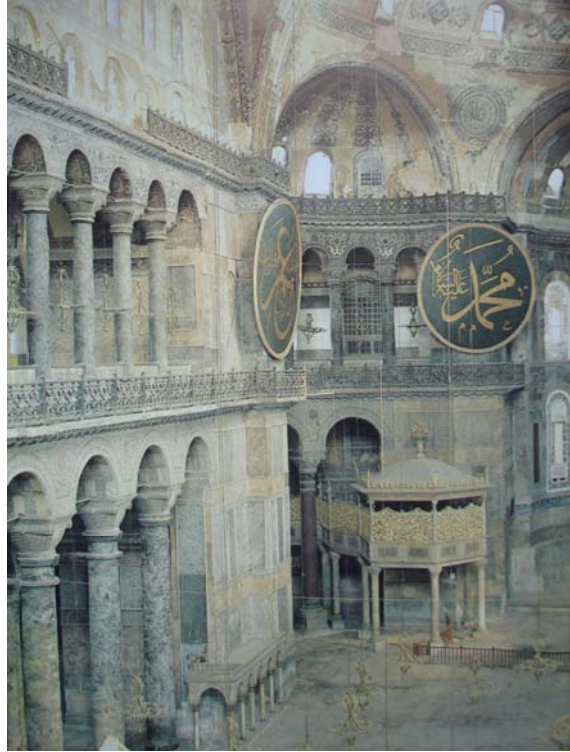
* * *

ЛОЖА № 1

Първата ложа от североизток се намира над олтарното пространство на храма (1). Преградната плоча с ажурен флорален мотив *райски плет* ограничава зора към евхаристийното богослужение (2). Същото е и при крайната южна ложа № 52 над олтара. Мраморният парапет е украсен с разцъфнал литургически кръст (гръцки тип) от четири издължени стилизирани листа на палма във вписани два ромба от клони, външният с две пъпки във вертикалните и две трилистни палмови листа в хоризонталните краища. Декорацията има мариологична символика - срв. разцъфналия жезъл на Аарон, Йосиф и Арх. Гавриил.

Върху плочата на плота са издраскани три гръцки буквени знака (3):

XAX

1

2

3

ЛОЖА № 2

С нея започва от изток извивката на североизточната дъга на балкона с шест ложи над олтарното пространство (1). Преградната плоча на парапета (2) е украсена с кръстообразен флорален мотив, вписан в два ромба от клони, външният с две пъпки във вертикалните и две трилистни палмови листа в хоризонталните краища. От двете страни на ромба са представени два Голготски кръста с разширени рамене (горните части са разрушени) над небесна сфера - символ на Христовият триумф над света. Под ромба плочата е подпечатана с вероятен знак на работилницата от Малоазийския град Кизик (3):

ΚΥ (ζ ι κος)

Кизик

Хоризонталният плот на парапета, както и този от последната ложа в групата, е подпечатан вероятно със знака на работилницата на град Перинт (4):

Π(έριν) Θ(τος)

Перинт

Върху плота са издраскани няколко надписа с арабско писмо от Османската епоха (7), сред които и един гръцки с палеографски особености от късната византийска епоха (8):

(N)ΙΚΟΛΑ (ος)

Никола

Върху плота от дясно на печата е издраскано схематично човешко лице и ръка с птица (?). Под изображението са поместени два известни [пра]български символа за божие добро, съставени от гръцките букви “йота” за Иисус и гностическият знак “юпсилон” за Сина, който в единия случай е с надредни точки за удължаване на звука (5, 6):

ÉΥ

ÉÿÉ

Добро (тур. iyü ‘добре, добро’)

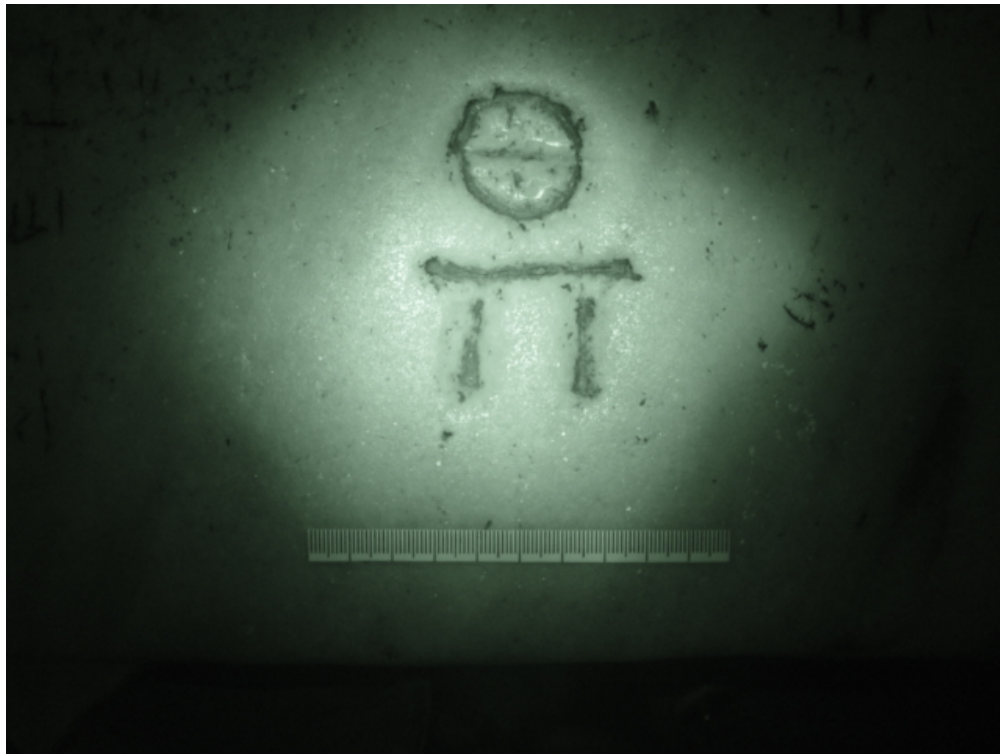

2

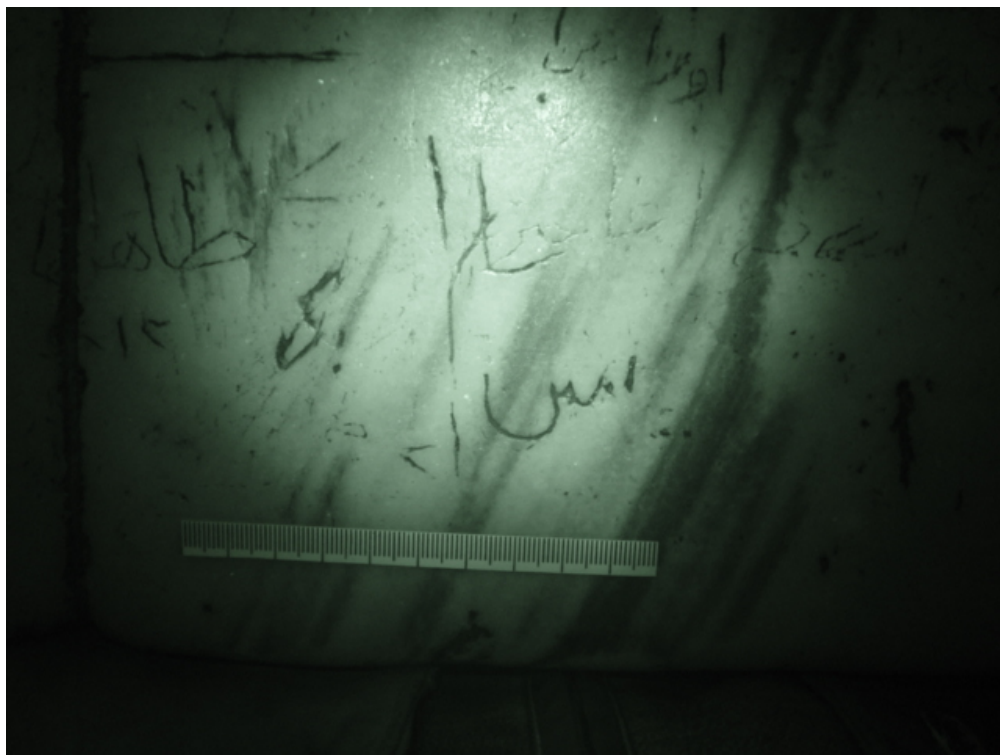
3

4

6

7

8

ЛОЖА № 3

Преградната плоча на третата североизточна ложа (1) е украсена с лозова клонка, символ на Христос, с две листа в два вписани ромба, вътрешният с пъпки в краищата, а външният с палмети, символизиращи победата над смъртта. От двете страни са представени два полуразрушени Голготски кръста върху сфера. Мраморният плот е обърнат наопаки, видно от вероятната маркировка на работилницата върху тясната страна на плочата (2):

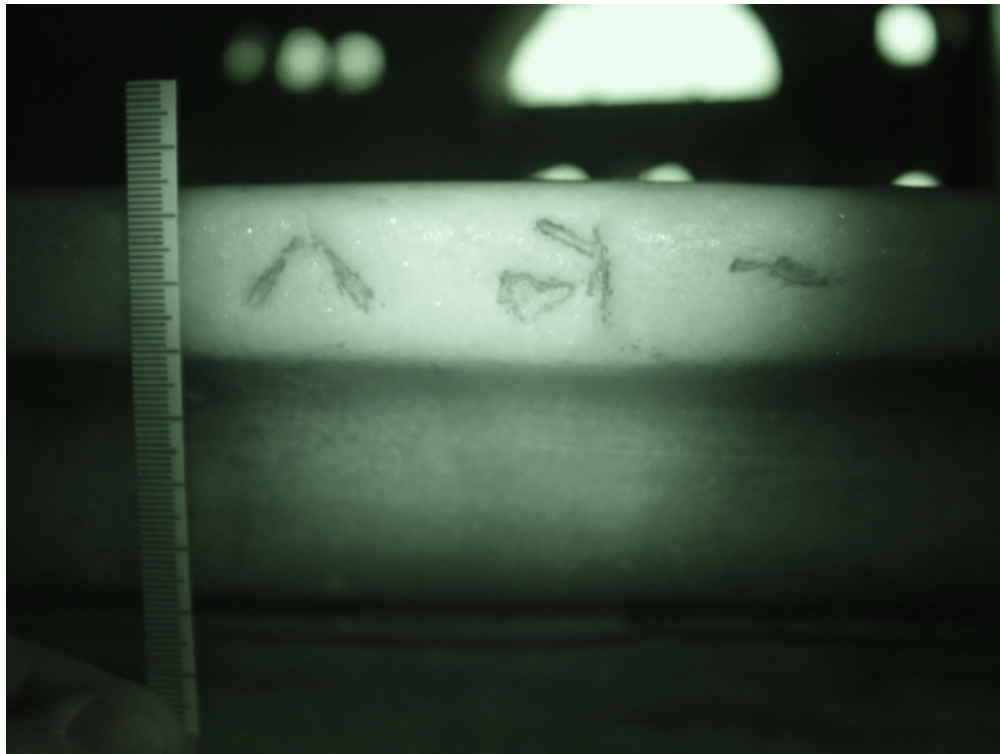
Κ Υ (ζ ι κος)

Κιζικ

Върху хоризонталната страна на плота е издраскан куфически надпис (3) и ятаган с нечетливо изображение край него (4) от Османската епоха.

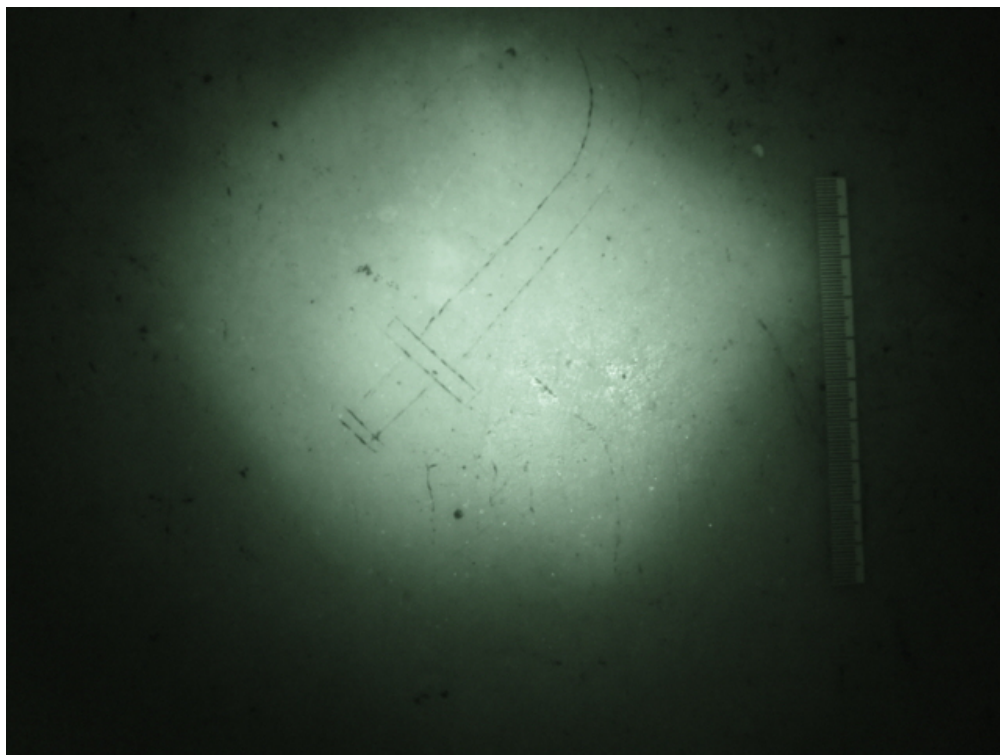
1

2

3

4

ЛОЖА № 4

Четвъртата североизточна ложа е преградена с мраморна плоча (1) със заличен кръстообразен цвят в два вписани ромба, външният с пъпки и палмови листа, между полуразрушени Голготски кръста върху небесни сфери. Върху нея над ромба личат следите от недовършен посветителски надпис с инвокативен латински кръст и издраскан с тънко острие графит.

Върху предната тясна страна на хоризонталния плот с лигирани букви се идентифицира маркера на работилницата на малоазийския град Перинт (2):

Π Ε Ρ(ι) Ν<θ>Τ(ο ς)

Перинт

Ligat. Π Ε Ρ Ν Τ

1

2

ЛОЖА № 5

Петата североизточна ложа е преградена с мраморна плоча, подобна на предишната, също със заличен кръстообразен цвят в два вписани ромба, външният с пъпки и палмови листа, между полуразрушени Голготски кръста върху небесни сфери. (1). Върху рамката на плочата над ромба е поставен вероятен маркер на работилницата от три лигирани букви (2):

Ф К А

Върху мраморният плот са издраскани два кръста (3, 4), като единия е с повредено посвещение (4). От страни е издраскан познатия надпис (възкликание?) от ложа №1 (5):

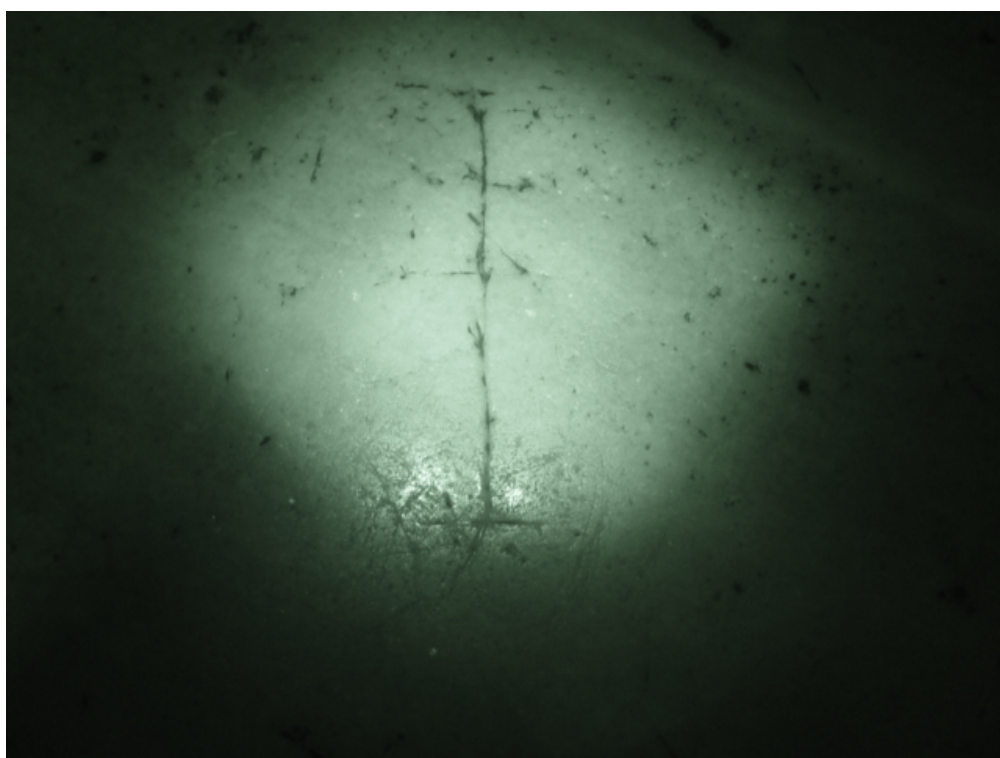
Х А Х

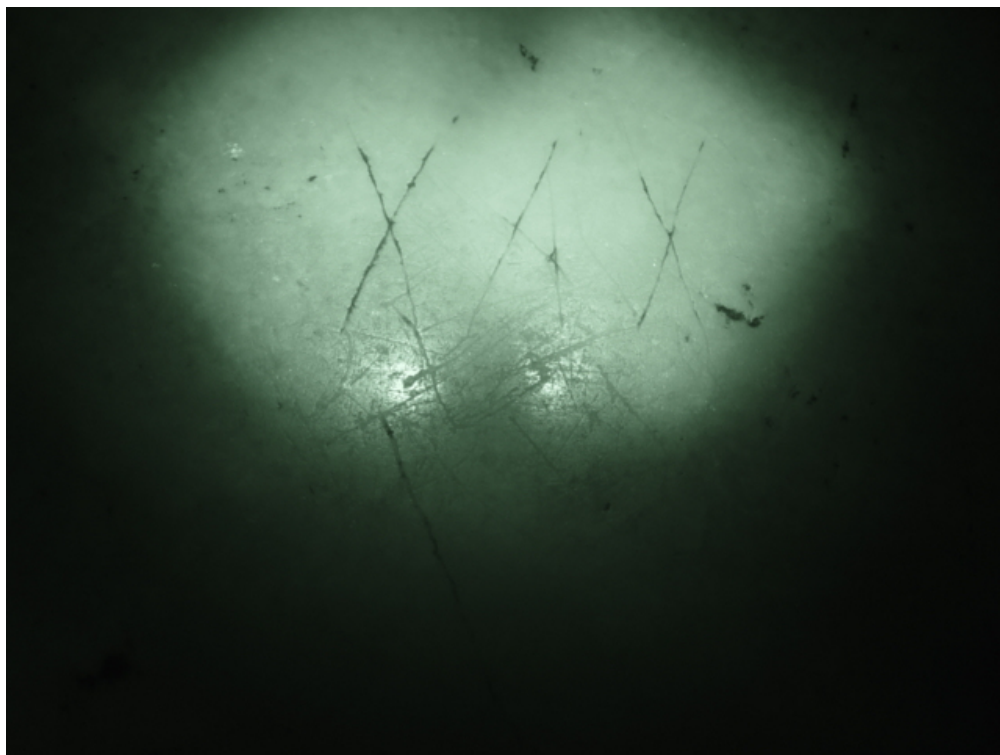
1

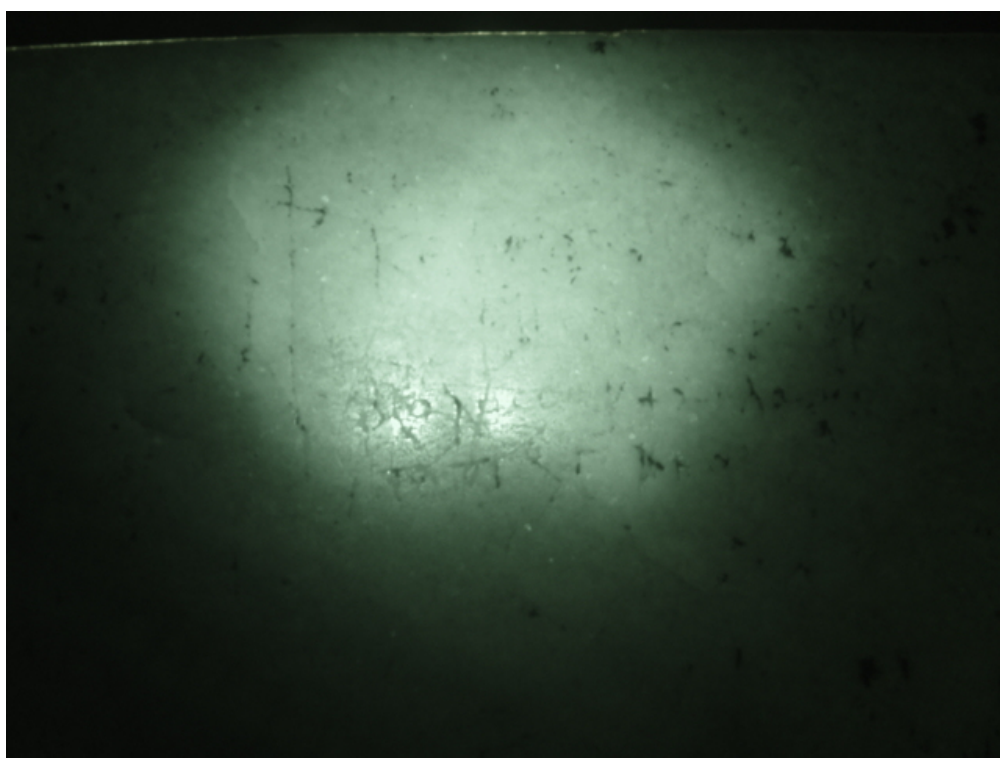
2

3

4

5

ЛОЖА № 6

Шестата североизточна ложа е преградена с мраморна плоча със заличен кръстообразен цвят в два вписани ромба, външният с пъпки и палмови листа, между полуразрушени Голготски кръста, както при предишните ложи (1). Плочата е била маркирана в работилницата преди да бъде положена, видно от обърнатия по вертикала маркер на работилницата във външната рамка, над който е записано цифровото изражение 10 за броя преградни плочи или авторски знак (2):

I

Κ Υ (ζ ι κος)

Кизик

Върху парапета е означено с черти вероятното количество положени преградни плочи (3), каквото се забелязва и върху други парапети. Върху мраморния плот се забелязват разчертани два реда за надпис, който не е изработен (4).

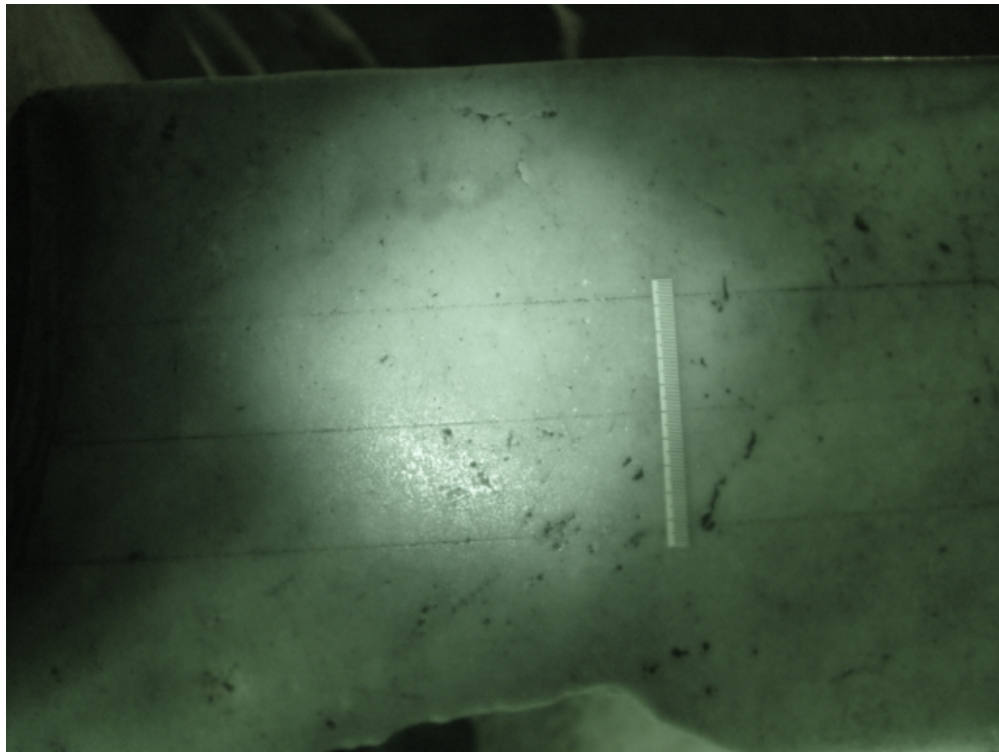
1

2

3

4

ЛОЖА № 7

Последната от групата на североизточните надолтарни ложи е преградена с плоча, съхранила до голяма степен своята първоначална декорация: кръстообразен цвят във вписани два ромба (външния разцъфнал) между Голготски кръстове (1). Върху дясното рамкиращо вертикално поле е поместен вероятен маркер на работилницата или авторски белег (2):

Z N

Край маркера е изписано с черно мастило куфическо посвещение (3).

Хоризонталният плот е маркиран с познатия обрънат маркер на работилницата (4):

Π (έριυ) Θ (ος)

Перинт

Върху същата плоча е издраскан и монограм (5):

+ E

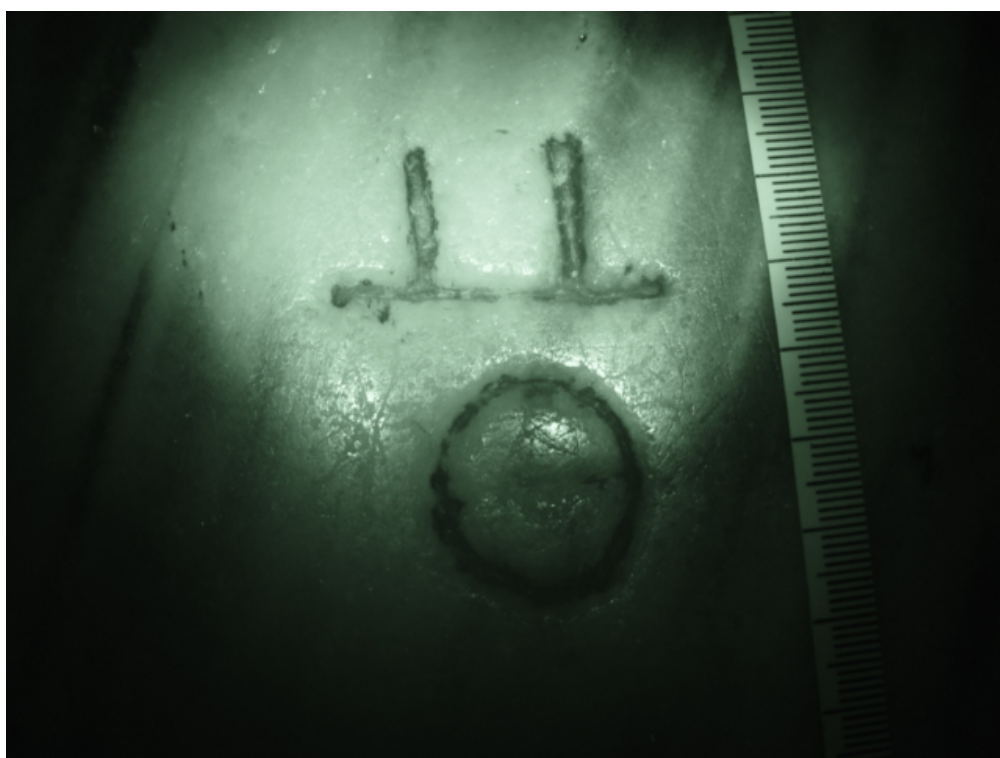
1

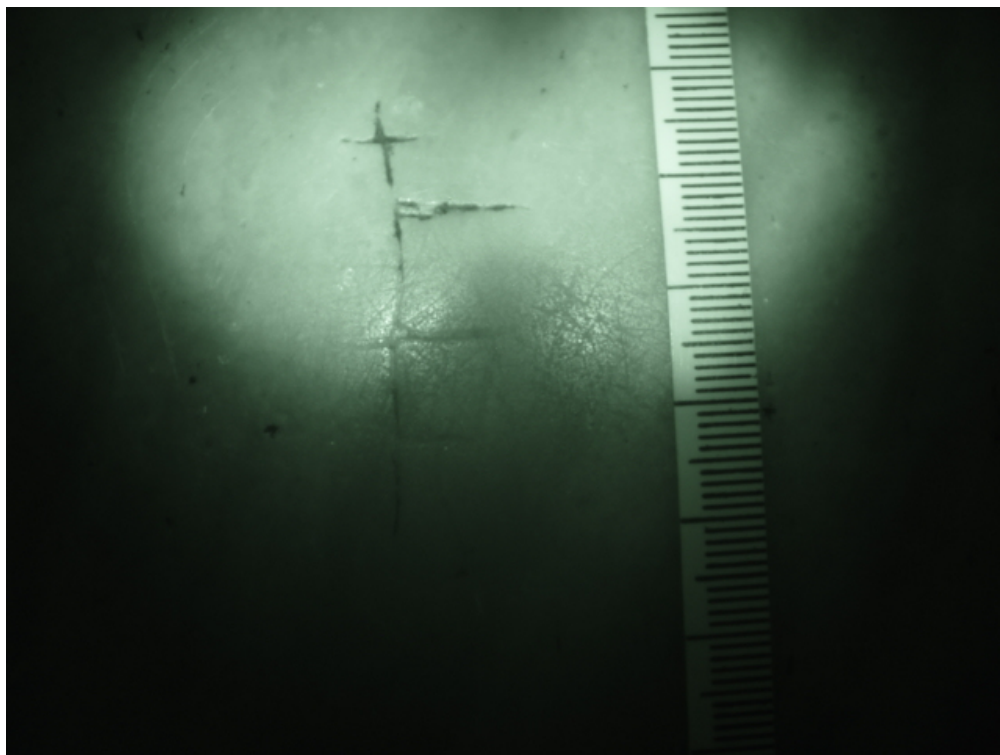
2

3

4

5

ЛОЖА № 8

Първата от седемте северни ложи в подкуполното храмово пространство на наоса (01, 02, 1) пред олтарната преграда е ситуирана срещу императорския трон на ктитора на църквата Юстиниан Велики, отбелязан с мозайката *opus sectile* югозападно от темплона (1a). Това определя отличаването на ложата с многословен посветителски надпис, посветен на ктиторката Теодора, съпруга на Юстиниан. Голготските кръстове край вписаните разцъфнали ромбове с кръстовидния цвят от парапета са старателно унищожени, както в другите случаи (1b). Мраморният хоризонтален плот е маркиран върху лицевата страна с вероятния печат на работилницата от остров Кос, който се намира южно от Малоазийския град Милет, от където произхожда архитектът на църквата Изидор (1c):

Κ Ο (ω) Σ

Κοσ

Върху рамката на парапета под хоризонталния плот е изрязан изящен едноредов надпис в дълбок релеф² (2, 3):

+ Τ Ο Π Ο Σ Θ Ε Ο Δ Ω Ρ Α Σ Α Γ Ι Α Σ Ε Ν Δ Ο Ξ (η) Σ Π
Α Τ Ρ Ι Κ Ι Α Σ +

Мястото на Теодора, светославна патриция

Ligat. Α, Γ

Посветителският надпис започва и завършва с кръст за invocatio simbolica, характерно за епиграфската традиция до IX век. Палеографските особености на буквите насочват към ранната византийска епоха – напр. издадената хоризонтална хаста на Π, квадратният модул на Ο, издължената и заострена до ъгловатост в някои случаи петлица на Α.

Най-вероятно надписът маркира *мястото* на ктиторката Теодора в женското отделение на подкуполната галерия срещу трона на нейният съпруг и ктитор император Юстиниан. По време на литургия жените заемат по правило северната част на храма, най-често в притвора сред грешниците, където осветлението е оскъдно. Женското отделение във Великата църква *Св. София* разкрива йерархичното отношение на елита в Богоспасения град към първородния грях - благочестивата императрица и нейната свита са почетно отделени от мъжете сред небесните сили и райската природа в обяната от божествена светлина подкуполна галерия. Подобна символика е засвидетелствана с обилното осветление на столичната архитектура спрямо тази от варварската провинция, а също така и с флоралните „райски“ мотиви в книжната украса на придворните ателиета пред предупреждението за Страшния съд с тератологията в провинциалните ръкописи.

Във връзка с женското отделение в галерията на Великата църква *Св. София* през X век е изработена вотивната мозайка на император Александър (879-913), багренороден син и съзар на основателя на Македонската династия

² **Zhdakov, Z., Dencheva, E.** An Epigraphic Monument of the Goths from Constantinople. In: Scandinavia and the Balkans: Cultural Interactions with Byzantium and Eastern Europe in the First Millennium AD. Cambridge, 2014, 13-25.

Василий I (867-886). Тя е поместена върху северозападния стълб под свода в западния аркосолий на последната северна ложа №14 в подкуполната галерия. В наоса над ложата върху аркосолия е изобразен константинополският патриарх св. Игнатий Нови (847-858, 867-877), а над централната ложа №11 е изобразен неговият предшественик на катедрата и литургист Йоан Златоуст, който бил заточен от съпругата на император Аркадий (395-408) и това довело до опожаряването на църквата *Св. София* на 29 юни 404 година. Образите на оправданите Константинополски патриарси насочват към благочестието на императорите и техните съпруги, както и на дарителските прерогативи на ктиторката Теодора (от гр. Божи-дара), изразен с мозайката в аркосолия над ложа № 10 с образа на Игнатий Богоносец –дароносец (теофорос) в литургичния смисъл.

По време на службата императорите са със свалени корони, приравнени с останалите патриции на Новия Рим на принципа първи сред равните благородни граждани. Към тази литургическа традиция насочва епитета на Теодора *светославна патриция*. Известно е, че ктиторите имат право да бъдат погребани в аркосолии (зазидани арки) в построения от тях храм. Такава би могла да бъде зазиданата арка на съседната малка ложа над прохода между олтара и наоса, където е темплона. Такава зазидана арка има и срещуположната ложа от юг над мястото на Юстиниановия трон.

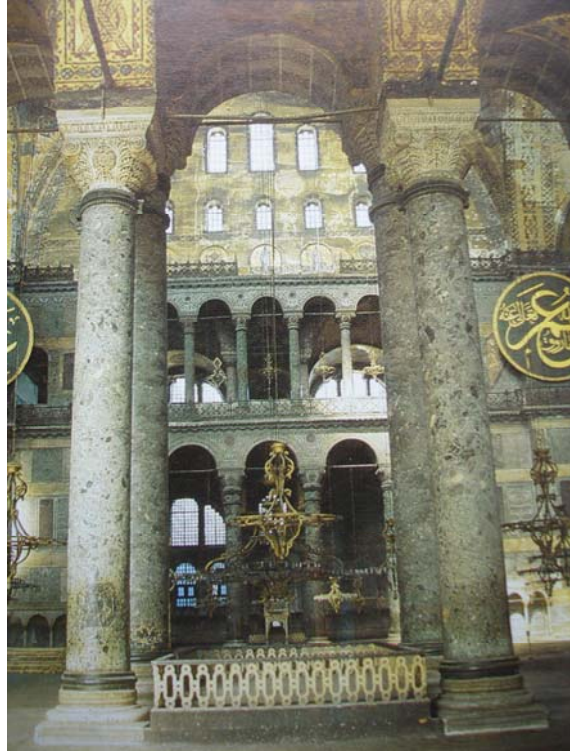
Върху плочата е изрязана в дълбок релеф буквеното съответствие на мистичната година, когато се очаквало Второто Пришествие (4), както и един патриаршески кръст (5):

$\tilde{\neq} \neq \mathbf{Z}$

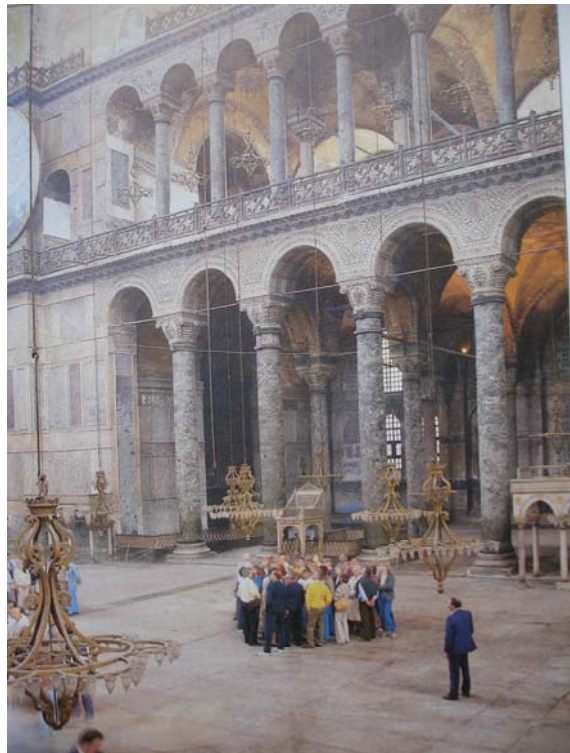
7000 година от Сътворението на света (= 1492/93 г. от Рожд. Хр.)

Върху плота са издраскани посвещения, от които личат отделни букви (6, 7) и вероятното име Йоасаф (8):

(Io) A Σ A Φ

01

02

1

1a

1c

2

3

3a

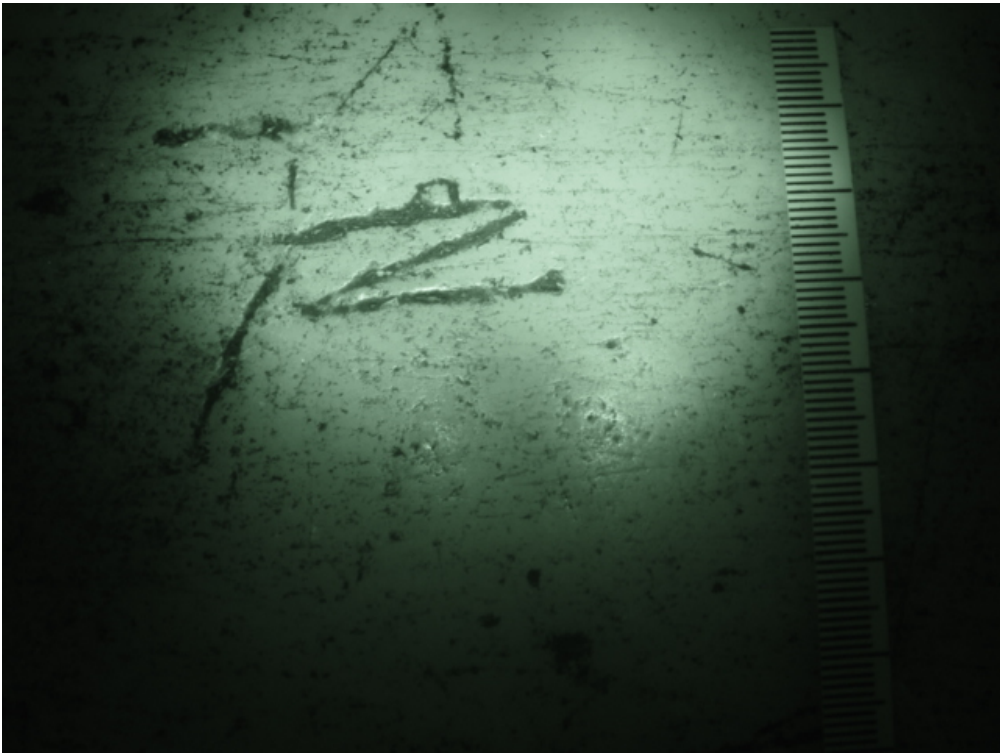
3b

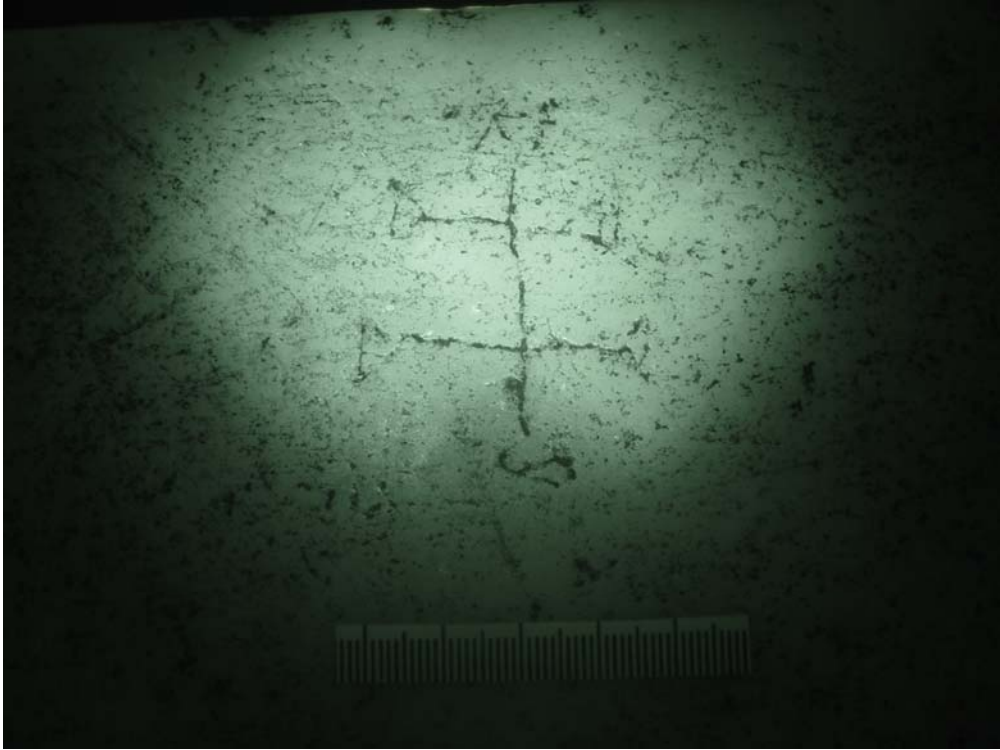
3c

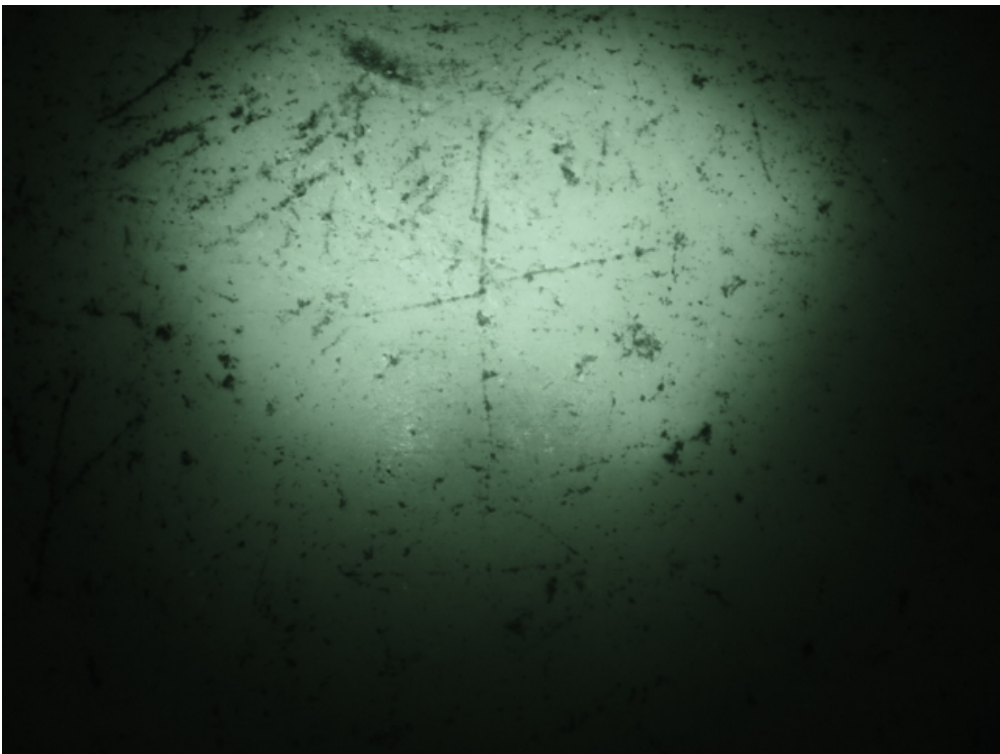
3d

4

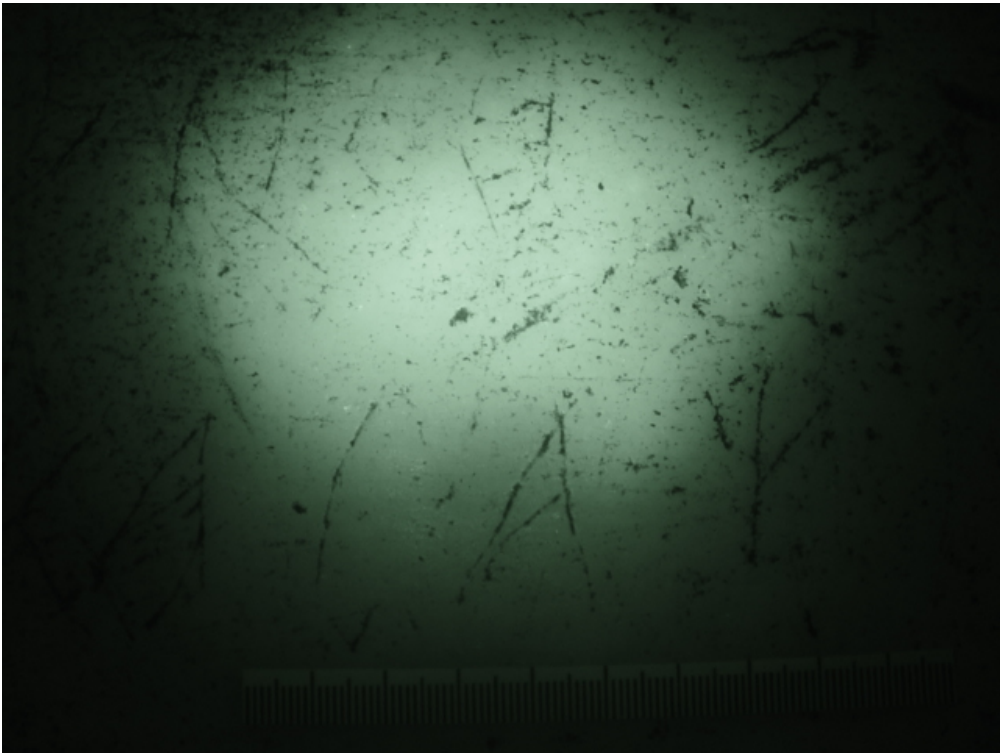
5

6

7

8

ЛОЖА № 9

Деветата ложка от север също е отличена с посветителски надпис, който е датиран. Парапетът е с разрушени Голготски кръстове край вписани два ромба (външният разцъфнал) с кръстообразен цвят (1). Надписът е изрязан във висок релеф, започва и завършва с кръст и е поместен също върху рамката на плочата под хоризонталния плот³ (2):

+ Θ Ε Ο Δ Ω Ρ Α Σ Β Υ Ζ Α + Σ Τ Φ Σ

Теодора Виза(нтийска) 6506 (= 997/98)

Ligat. Υ Ζ, Σ Τ

Символичното име на втората ктиторка Теодора е без съмнение топос за Великата църква *Св. София*. За това свидетелстват също античните бронзови врати в югозападния притвор, където императора сваля оръжието си. Върху тях са шамповани монограмите на деспот Теофил (829-842), автократорката Теодора и багренородният им син деспот Михаил III (856-867) през 840 година (6349 индикт 4) вероятно във връзка с появата на дългоочакваната в двореца мъжка рожба (16, 17, 18, 19).⁴ Алюзия с името Теодора като Божи дар вероятно има и при покръстената хазарска съпруга на носоотрязаният император Юстиниан II (705-711). В посвещението от 997/998 година Теодора е представена също с християнско смирение като гражданка на столицата, което косвено насочва към нейният статут на първа сред равните византийки (срв. ложка № 8). Елинистическото име Бизантион би било във връзка с политическата програма на Македонската династия за възраждане на империята. Овладяването на трона от Василий I (867 - 29 август 886) е съпроводено с традиционните за Римската империя оргиастични елементи. Мадридският препис на Скилица, например, илюстрира чудотворния политически възход на Македонския родоначалник – първо седнал на българския трон в скута на кан Омуртаг, а след победата над българския борец,

³ **Zhdakov, Z., Dencheva, E.** An Epigraphic Monument of the Goths from Constantinople. In: *Scandinavia and the Balkans: Cultural Interactions with Byzantium and Eastern Europe in the First Millennium AD.* Cambridge, 2014, 13-25.

⁴ Острогорски. 1998. 207, 301.

се възкачил на трона в Константинопол. Пикантните истории са префигурация за победата на неговия потомък Василий II Българоубиец (976-1025), който нямал жена и свои наследници. Посветил се на военните победи, той е подобен на възнесият се на небето с хитрост Александър Велики, в чийто идеологически контекст може да бъде интерпретиран *небесния* портрет в женското отделение (ложа № 14) на багренородния император Александър, (съ)цар на своя баща Василий I от 879 година до мистериозната смърт на 6 юни 913 година.⁵

В края на X век една императрица с името Теодора определя съдбините на Византия. За да легитимира своята власт Йоан Цимисхи (969-976) се оженва за прогонената от двореца и приела принудително монашество багренородна дъщеря на Константин VII Порфирогенет (913-959) и леля-регент до 985 година на малолетния Василий II.⁶ По време на своето регентство императрица Теодора изглежда е притежавала мястото на своята славна съименница ктиторка на Великата църква в ложа №8, но след завръщането на прогонената на свой ред императрица Теофано и майка на Василий II, тя е заела съседната ложа като е наредила изработването на посвещението през 997/998 година. Надписът насочва към съперничеството на двете императрици по време на дългите военни походи на Василий II, завърнал се в Константинопол едва през 1001 година⁷. За това свидетелства античното прозвище на багренородната императрица Теодора Византийка, което полемизира с плебейския произход на кръчмарската дъщеря Теофано.

Зад парапета върху мраморната плоча, както е при много други ложи, се чете вероятния маркер на работилницата, което потвърждава изработването му преди поставянето на плочите в галерията (3):

Σ Θ Χ

Върху плота се идентифицират няколко графита, както и отделни буквени знаци и кръстове (6, 11, 12, 13, 14, 15). Сред тях се открояват:

⁵ Острогорски 1998, 317, 326-327, бел.2, 349

⁶ Острогорски 1998, 375, 386, 391.

⁷ Острогорски 1998, 386, 403.

Дълбоко изрязан надпис в камъка (4):

Κ (ύ ρ ι) Ε Β Ο Υ (ή θ) Ε Ι Β Υ Ζ....

Господи помогни (на) Виза(нтийката)

Lege β ο ή θ ε ι

По всяка вероятност молбата за помощ е предназначена за Теодора Византийска.

Изящни графити край ръба на плота (5):

Ι Ω (ά ν ν η ς) Ο Ε Λ Ι Τ Η Σ

Йоан Елитски

Монограм с титла (7):

Κ Α

Собствено име (8):

Λ (ο) Υ Κ Α (ς)

Кратък надпис, от който се четат отделни букви (9):

+ .. Σ . Ο Υ Μ . .

Надпис на грузински език, състоящ се от пет знака и две титли (10).

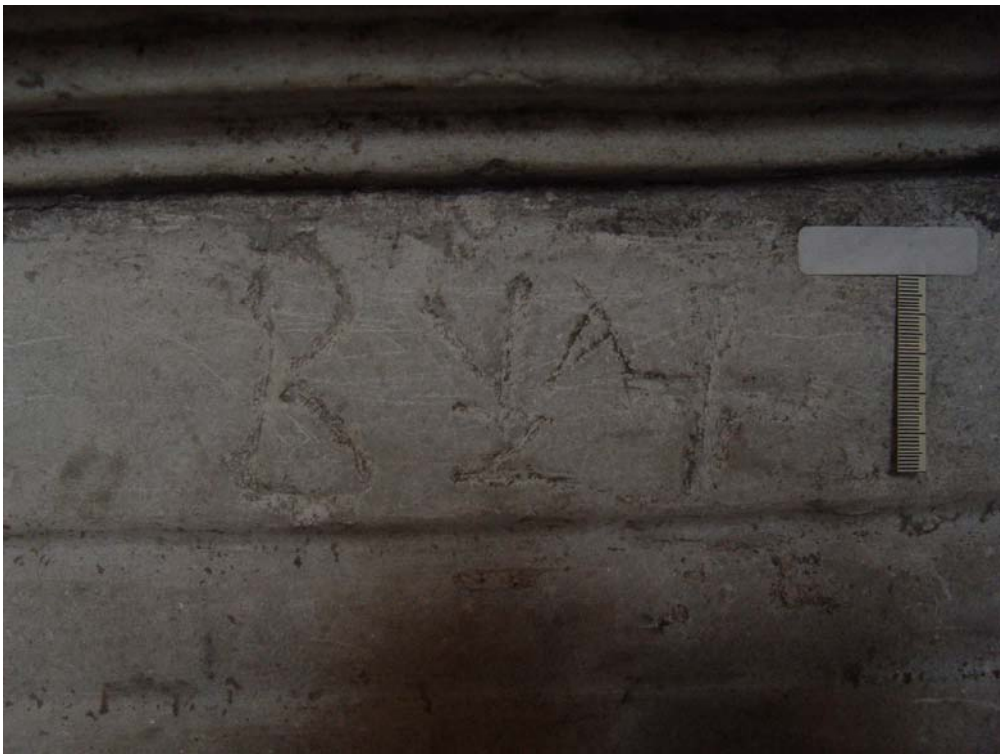
2

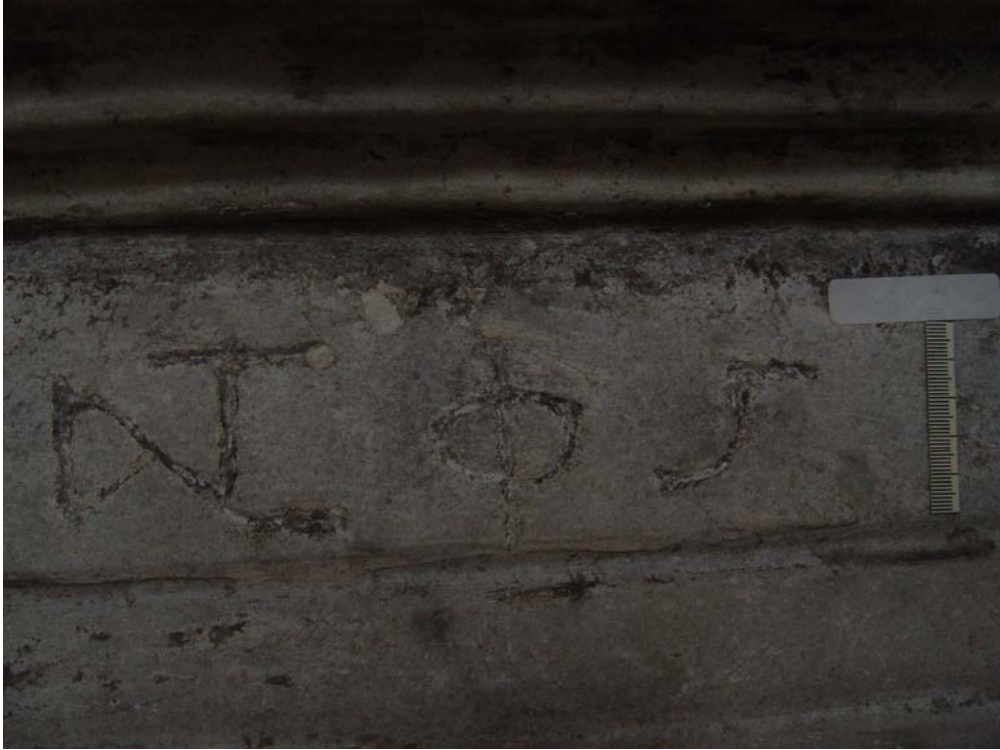
2c

2d

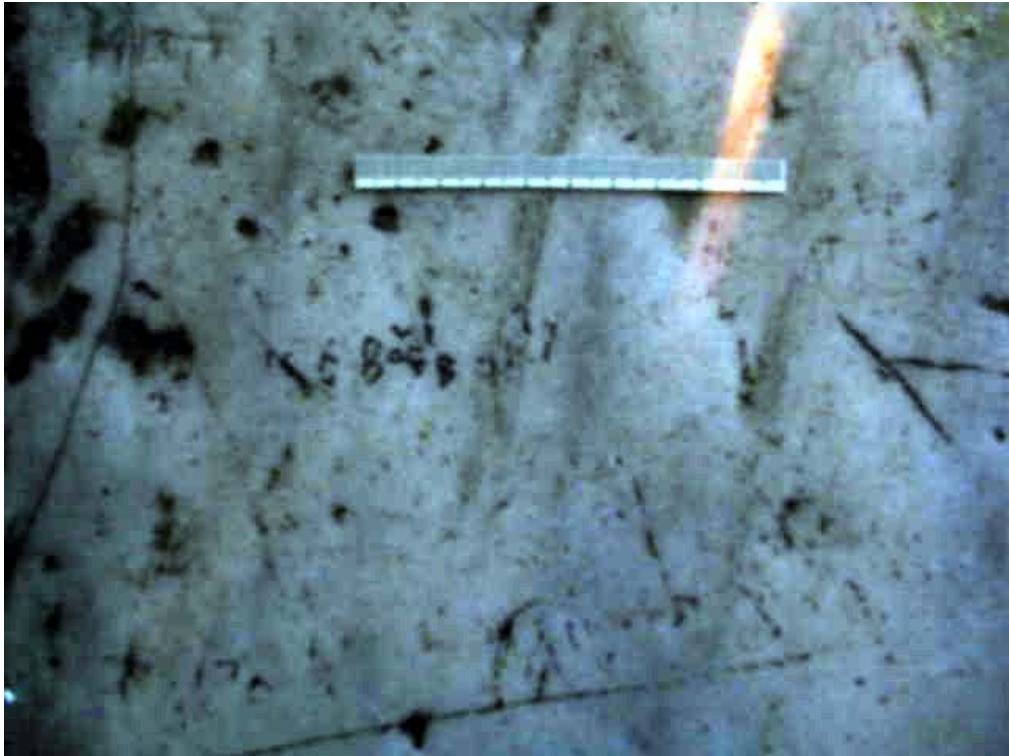
2g

2i

3

4

5

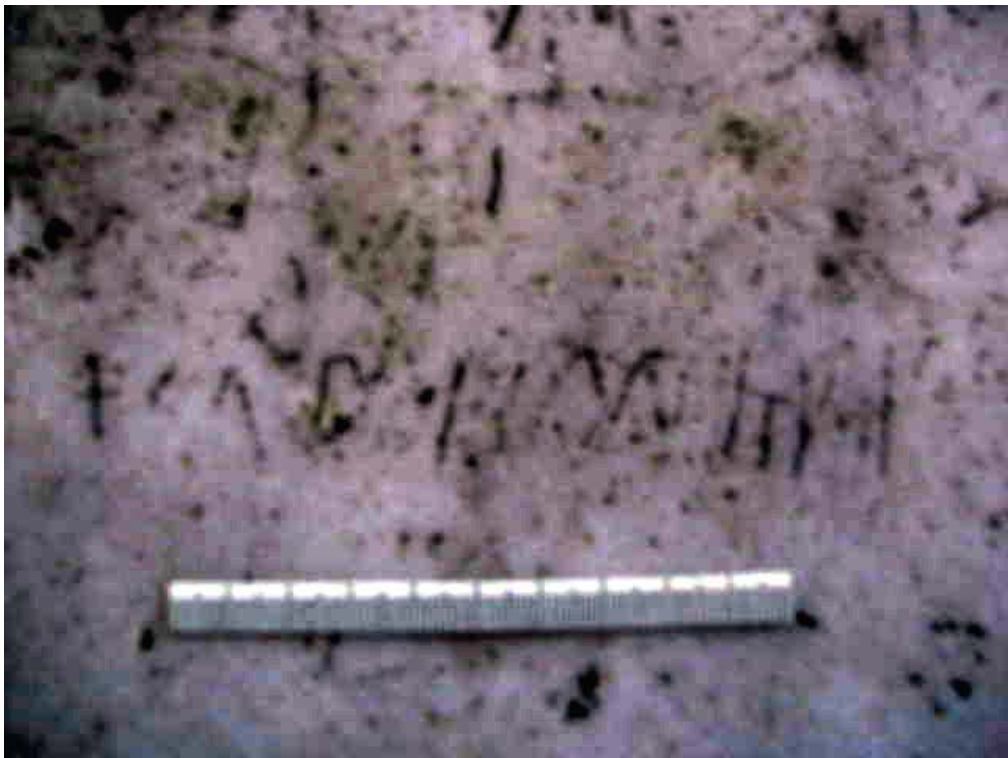
6

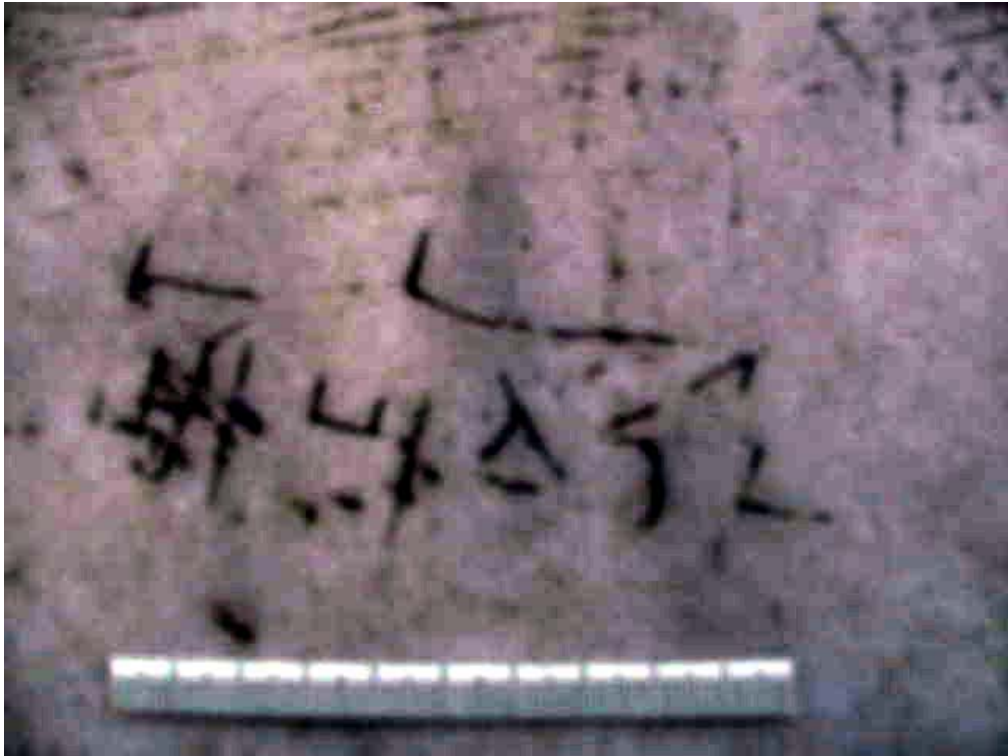
7

8

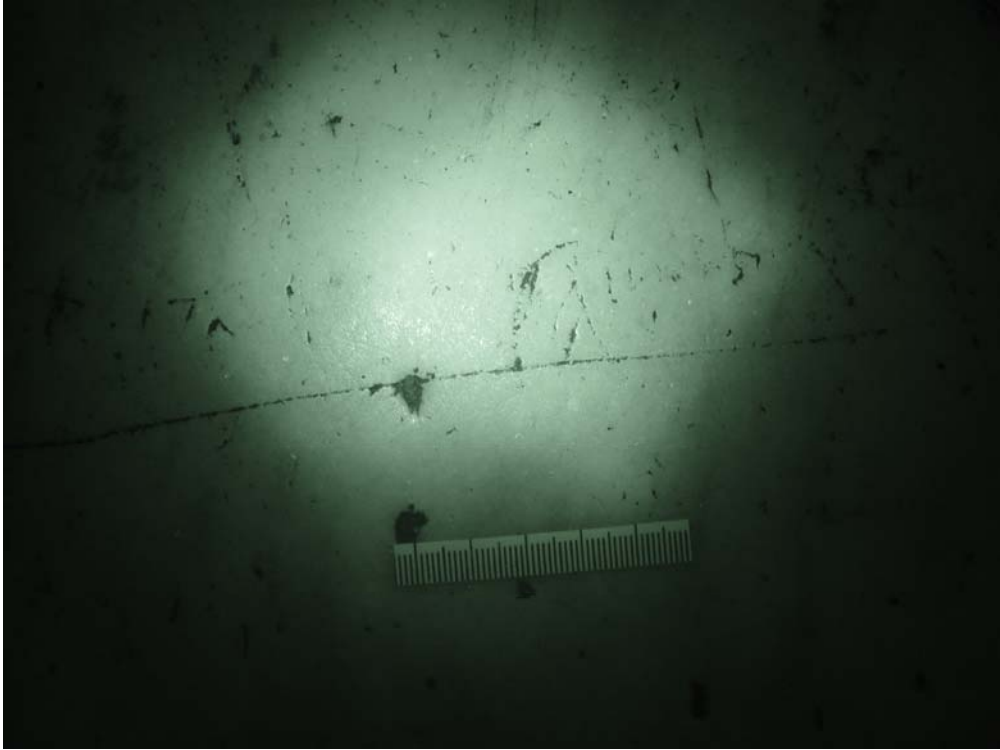
9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

ЛОЖА № 10

Десетата северна ложа не се отличава съществено от предишните, но е без посветителски надпис (1).

В десния ъгъл на парапета личи монограм с титла на работилницата (2):

Α Π (Α) Μ Ε (Α Ϛ)

Απαμεα

Вероятно това е град Апамея на Малоазийския бряг на Мраморно море близо до град Кизик.

Под плота над монограма са изрязани три отброителни хоризонтални резки (3). Върху мраморния плот не се откриват посвещения, освен схематични изображения на два шлема (4) и кръст (5).

Върху базата на колоната, която отделя ложата от следващата №11, е изрязан монограм, който вероятно предава името на видният математик и физик Антемий от Тралес (6):

Α Ν Τ(έμου)

Ε Φ Ε Σ Ο Υ

На Антемий Ефески

Малоазийският древногръцки град Тралес, византийският Кеесария (рим. Cesarea), се намира в района на прочутия храм на Артемида Ефеска, от където архитектите са пренесли колоните по заповед на Юстиниан Велики. Вероятно в тази връзка Антемий е свързал своето име с град Ефес. Строителната традиция на град Кесария се запазва през вековете - от там произхожда главният архитект на Османската империя мимар Синан (1490-1588).

1

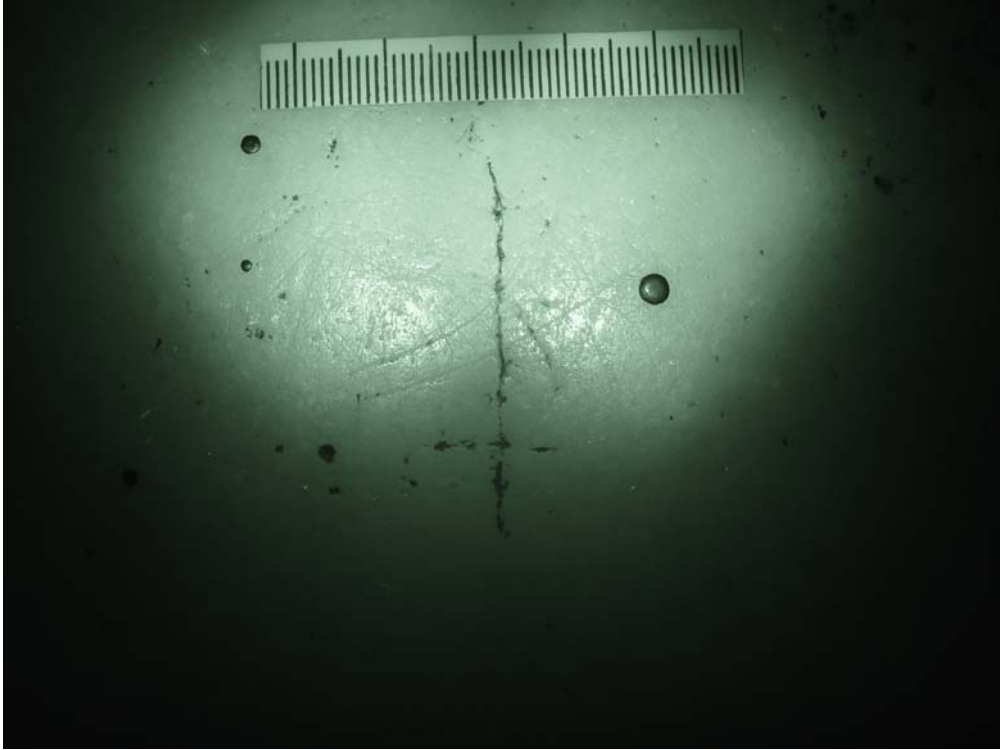
2

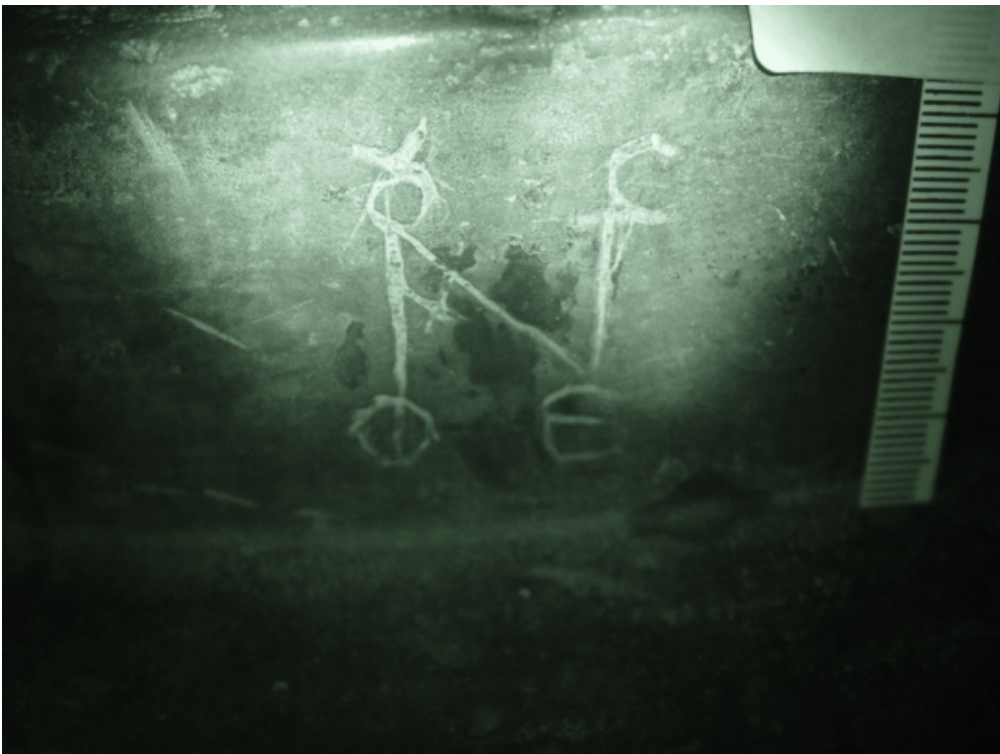
3

4

5

6

ЛОЖА № 11

Единадесетата ложа от север не се отличава съществено от предишните (1). Върху ръба на хоризонталния плот на парапета е изрязан вероятния маркер на работилницата на остров Кос (2, 3):

Κ Ο (ω) Σ

1

3

ЛОЖА № 12

Дванадесетата северна ложа е отличена с кратък посветителски надпис и хералдична трилистна палмета във вписани ромбове (външният разцъфнал) между два разрушени Голготски кръста (1). Върху мраморния плот личи вероятният маркер на ателието или на майстора от три лигирани букви⁸ (2):

N (I) K

Като се има предвид, че повечето маркери са вероятно на градовете производители на мраморните плочи, може да се предположи, че е отбелязан град в района на Мраморно море – напр. Никомедия или Никея.

Върху плочата личат отделни букви и знаци, сред които кратко посвещение с инвокативен кръст, записано ретроградно (3):

+ I Ω (á v v η ζ)

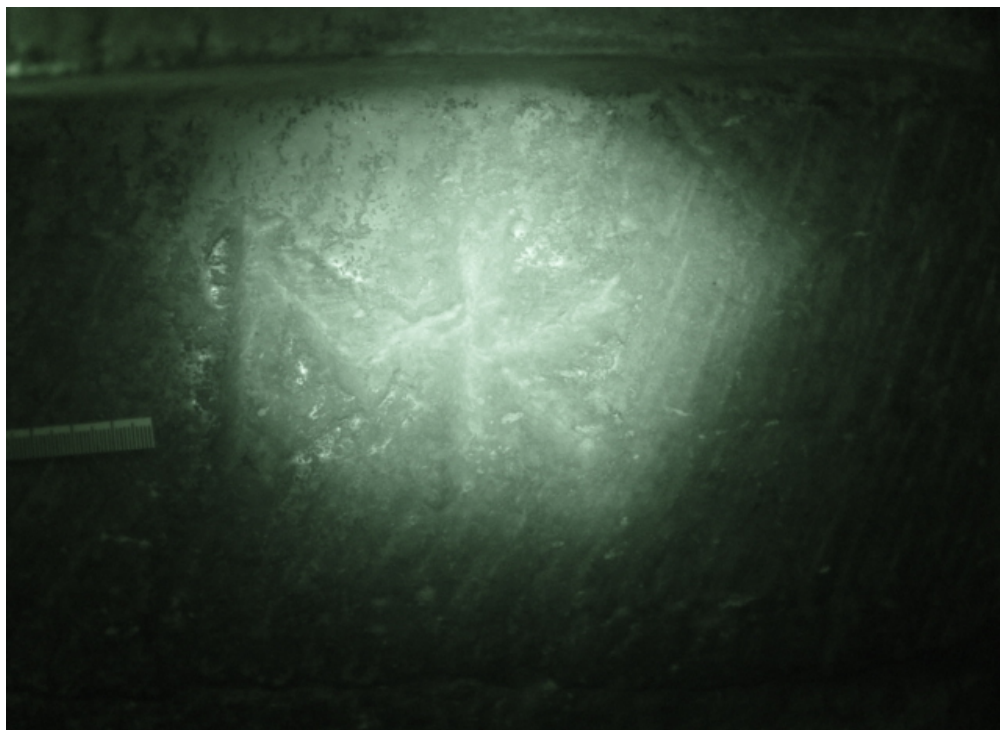
Йоан

⁸ Обикновено с тази лигатура се предава името Николаос.

Буквата “омега” е със силно издължена вертикална хаста.

1

2

3

ЛОЖА № 13

Парапетът на тринадесетата северна ложа е отличен със специално изображение и посветителски надпис. В два ромба (външният разцьфнал) между заличени Голготски кръста е изобразена кана за възлияния с две дръжки, употребявана по време на служба за умиване на свещеника и за смесване на виното с вода (1, 1а, 1б). Църковната утвар е евхаристиен символ през Юстиниановата епоха – срв. “Причастяването на Апостолите” върху диска от 565-578 година⁹. Каната с манната небесна е и символ на Богородица, което мотивира нейното изобразяване във връзка с причастяването на жените в галерията (женското отделение). Посветителският надпис в долния десен ъгъл на плочата край основата на Голготския кръст допълва смисъла на изображението (3-3f):

ⲛⲧ ⲧⲏⲙⲟⲑⲉⲟⲩ Ⲛⲕⲉⲩ (ο φ ι λ α ξ)

⁹ Handbook of the Byzantine Collection. Dumbarton Oaks, 1967, 61.

Тимотей съсъдохранител

Посветителският надпис и изображението свидетелстват за специалното място на ложата в женското отделение на галерията във връзка с прерогативите на ктиторката Теодора да поднася съд (потир) при освещаването на храм – срв. мозайката от *Св. Виталий* в Равена. Ложата би изпълнявала също функцията на изповедалня, тъй като Тимотей може да бъде идентифициран с монофизитският патриарх на Александрия - изповедник на императрицата¹⁰. Над посветителския надпис е издраскан с тънко острие графит, представящ неясен предмет и кораб вероятно във връзка с морските пътувания на Тимотей (4, 5).

Върху плота е поместен маркер на производителя от три буквени знака:

Λ Κ Α

1

¹⁰ Efe, A. Santa Sofia. Istanbul, 1987, 11.

1a

1b

3

4

5

ЛОЖА № 14

С нея завършва групата от седем северни ложи над наоса. В западната арка на свода е поместено споменатото изображение на император Александър (879-913), който вероятно се възнася също като своят Велик македонски съименник. Мраморната преградна плоча е украсена с четирилистен палмов кръст в два вписани ромба (външният разцъфнал) между разрушени Голготски кръстове (1). Върху бордюра на плота личат следи от разрушен вероятно маркер на производителя (2, 2а), докато на хоризонталната плоскост на плочата, след инвокативен кръст се идентифицират латински букви от посветителски надпис (3 – 3с):

+ GASTA(L)TO ZANNATI

Лангобардската титла гасталд е употребявана в Италия чак до XVIII век (напр. Венеция). Фамилията Дзанати произхожда от Пиемонтския дом Монферато, към който принадлежи Солунския крал Бонифаций (1150-1207).

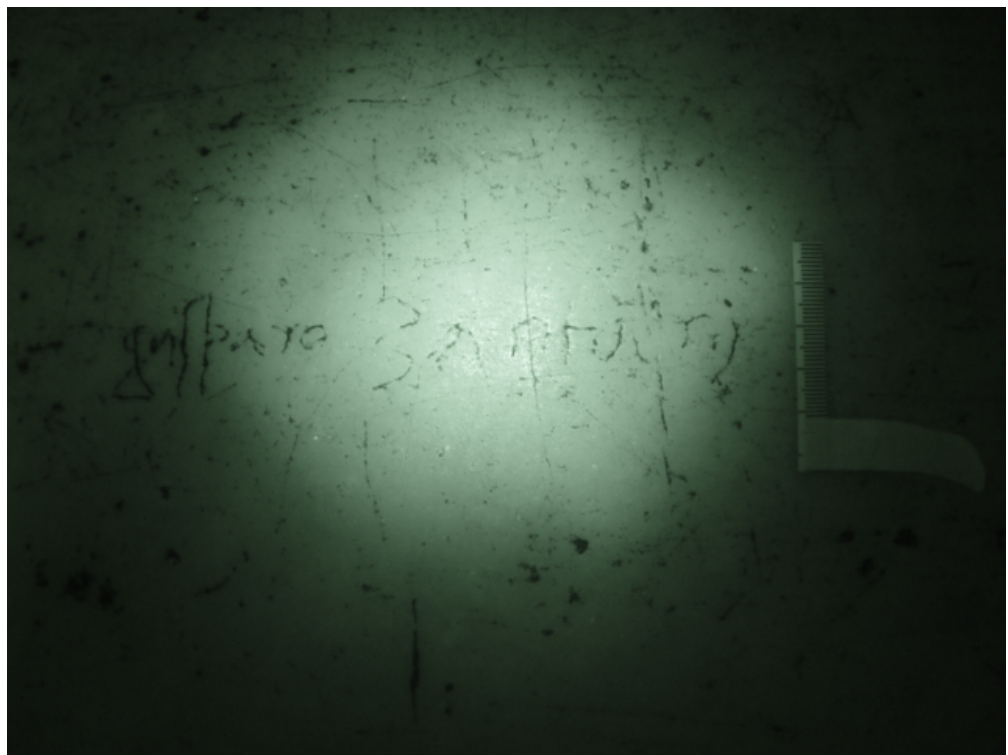
1

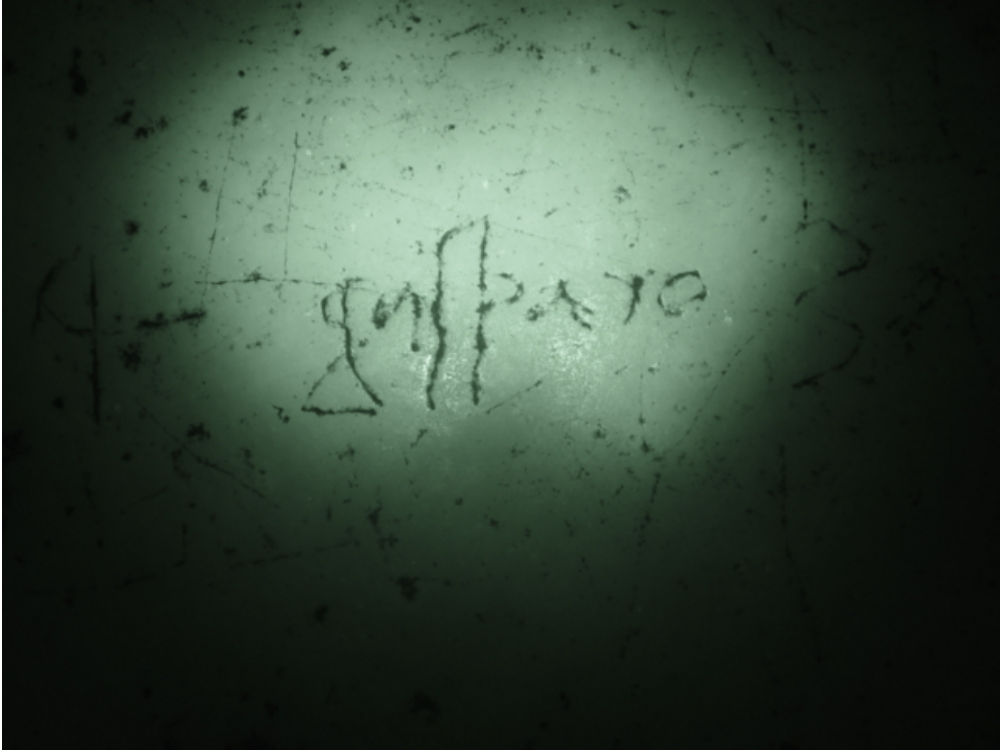
2

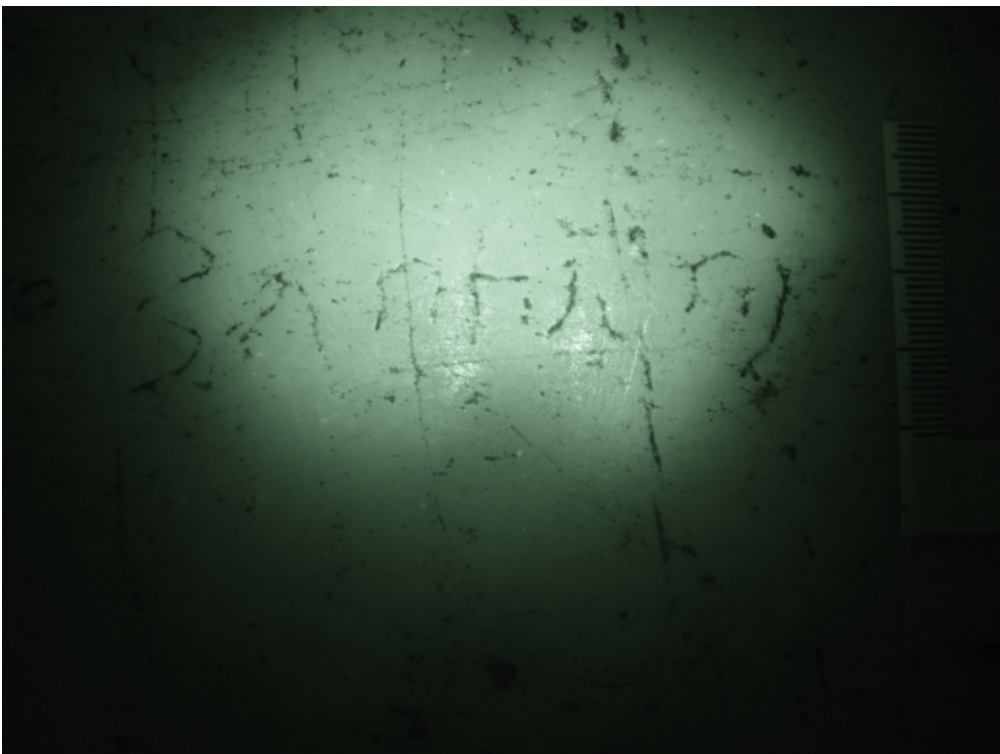
3

3a

3b

3c

ЛОЖА № 15

Ложата е полутъмна, тъй като се намира в северозападния стълб, на който стъпва купола (1). Прави впечатление, че срещуположно от юг няма такава лежа (2), вероятно защото е зазидана. Преградната плоча е украсена с кръстообразен цвят в два ромба (външният разцъфнал) между разрушени Голготски кръстове (1а).

Плотът на парапета е обърнат, което личи от вероятния маркер на работилницата на град Кизик (3):

Κ Υ (ζηκκος)

Върху плота е поместен авторски маркер (4):

Χ Υ

Мраморният плот на парапета е покрит с множество графити от различни епохи. Оскъдното осветление възпрепятства тяхното проучване. Сред надписите има два голготски кръста и един недовършен кръст (5, 6, 6а, 6б), както и вероятно един патриаршески кръст (7) без посвещения. Покрай тях се открояват няколко гръцки, латински и кирилски надписи.

Посветителски надпис с различна височина на буквите (8, 9). Следва вертикална греда с три хоризонтални черти:

Ο Β Α Σ Ι Λ Ι Κ Ο Σ Τ Ω Ρ Ν Ι Κ Η Σ

Величественният Торник

Ligat. Τ Ω

Грузинското име Торник се среща във византийската историография от началото на X в., когато един представител на фамилията създава Иверския манастир на Атон.

Надпис с късни палеографски особености (9, 10):

Ν Ι Κ Ο Λ Α Ο Σ

Никола

Ligat. Ο Σ

Лигиран надпис на гръцки език, който би могъл да се развърже като (10, 11):

Θ Η Β Α Í Κ Ο Σ Μ (α) Κ (α ρ) Η Ο Σ

Макарий Тивейски

Ligat. Θ Η Β Α Í, Κ Ο Σ, Μ Κ, Ο Σ

Името на отшелника свидетелства, че монаси са имали достъп в подкуполната галерия.

Върху вътрешния ръб на плочата личат следите от дълъг двуредов посветителски надпис с кирилски букви (12-18). Буквеният знак [Ц] е бустрофедонен:

ГОСПОДИ ПОМАЗИ РАБУ...

(ГОСПОДИ ПОМОЗ)И РАБУ СВОЕМУ ЛУЦЪ

ГОСПОДИ ПОМОЗИ РАБУ СВОЕМУ ИАНОШ.

Господи помогни на своя раб Лука

Господи помогни на своя раб Янош

Дълго посвещение на гръцки език (20-23):

Ε Ν Δ (ο) Ξ (α) Σ (μ ο ν) Α Χ Ο Σ Μ Ε Λ Η Χ Ι Σ Ο Τ Ο Υ Κ Ο Σ

Μ (α)

Прославеният монах Козма Мелихитски

Ligat. Α Χ Ο Σ, Ε Λ, Χ Ι Σ, Ο Υ

Безспорно най-интересен е посветителският надпис от двете страни на двойна брадва, на който посветихме специално изследване¹¹ (19, 19a):

ODIN A(N)SI

Один божественият

Според византийският писател Йордан, готите почитали *асите*, азиатските по произход висши божества, баща на които е Один, богът на войната, властта, мъдростта и магията¹². Двойната брадва (лабрис) от най-дълбока древност се свързва с жреческата царска власт и е неин атрибут. Като се има предвид, че Одиновата саможерства на световното дърво Игдрасил и

¹¹ Zhdakov, Z., Dencheva, E. An Epigraphic Monument of the Goths from Constantinople. In: Scandinavia and the Balkans: Cultural Interactions with Byzantium and Eastern Europe in the First Millennium AD. Cambridge, 2014, 13-25.

¹² Мифы народов мира. Т.1. Москва, 1980. 119-120, 289.

последвалото негово възкресение са префигурации на Христовата кръстна смърт и Възкресението¹³, може да се допусне християнска символика в графита – срв. кръстообразната форма на лабриса. Известно е, че арианите включват езическата тематика в своите алегии и показтелен пример е монументалната интерпретация на река Йордан в сцената на Христовото кръщение от купола на Баптистерия на арианите в Равена от началото на VI век, където езическата персонификация е равностойно беседваща с бога, както последният пророк на Ветхия Завет Йон Предтеча. Арианското посвещение на готски език с изящни латински букви насочва към ранната епиграфска традиция на Византия. Както се спомена, в галерията има и други скандинавски надписи, но с руническо писмо от времето на утвърденото на Север християнство през IX век. Най-вероятно някой от готските гвардейци на императора е адаптирал традиционния култ на Один към християнството в арианския му контекст и е издраскал надписа в небесната подкуполна галерия, припознавайки я за войнския Рай Валхала.

Името на Макарий Тиваитски край Один вероятно не е случайно, като се има предвид, че през Палеологовата епоха се засилва борбата срещу ересите (варлаамитство, римо-католицизъм, ислям). Надписът напомня за св. Макарий Александрийски, прославен поборник срещу арианството и езическото. Нещо повече, за преподобния пустинник отците разказвали, че станал сякаш земен бог. Императорът арианин Валент отстранил епископа от Александрийската катедра и предприел гонения на преподобните пустинници в Египет. Тогава св. Макарий бил заточен на един отдалечен остров, чиито жители езичници покръстил начело с техния жрец. Тази история напомня за една друга от времето на император Валент – покръстването и заселването като федерати на германите тервинги, тръгнали някога от остров Готланд, чийто предводител Вулфила („Вълчето”) е ръкоположен за епископ. Някой потомък на тези готи ариани от императорската свита е почел легендарния си цар Один с буквите на официалната латинска писменост в столицата, а не с изобретената от Вулфила

¹³ Мифы народов мира. Т.2. Москва, 1982. 241-242.

в провинциите на Империята готска азбука. В съседната ложа от изток се намира прочутата мозайка с образа на императора Александър от IX в.

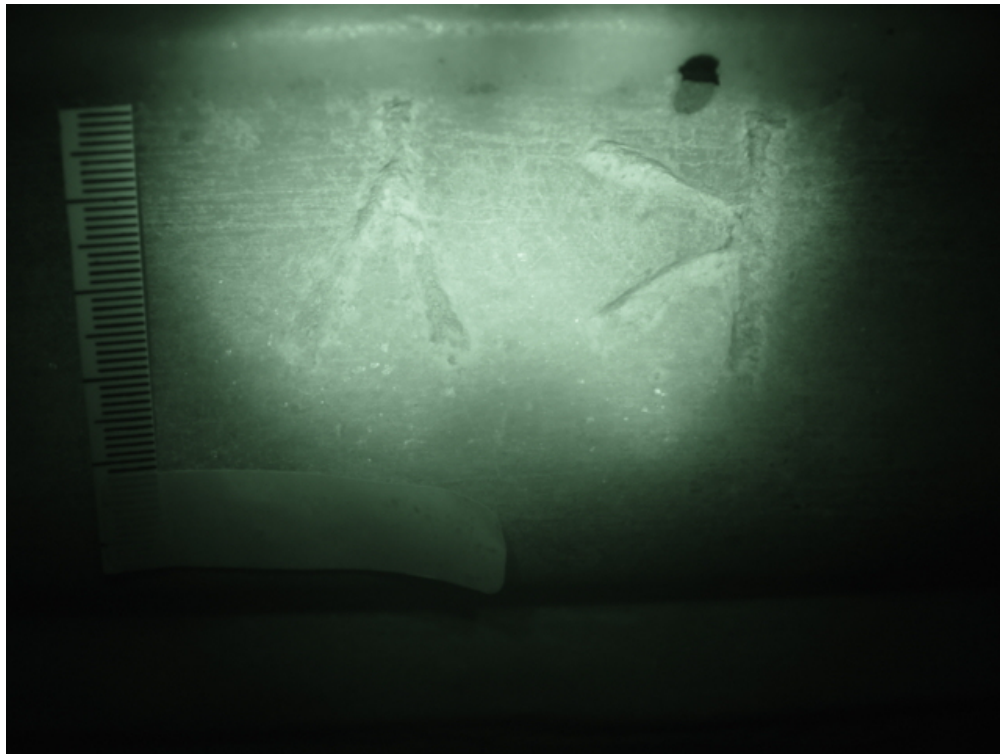
1

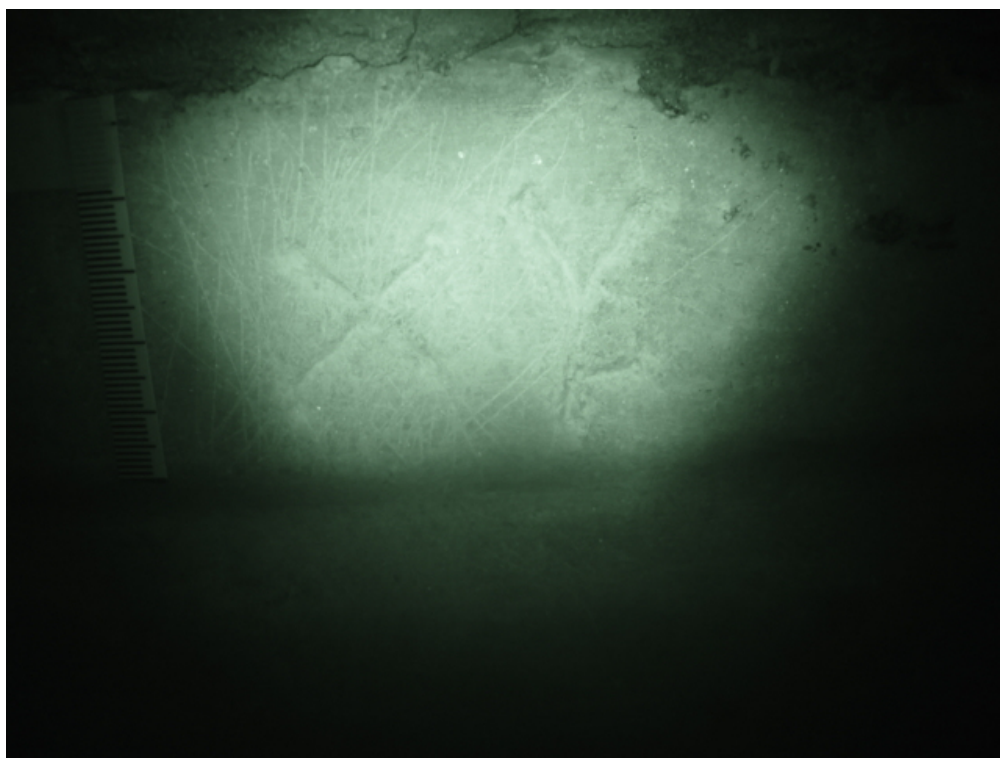
1a

2

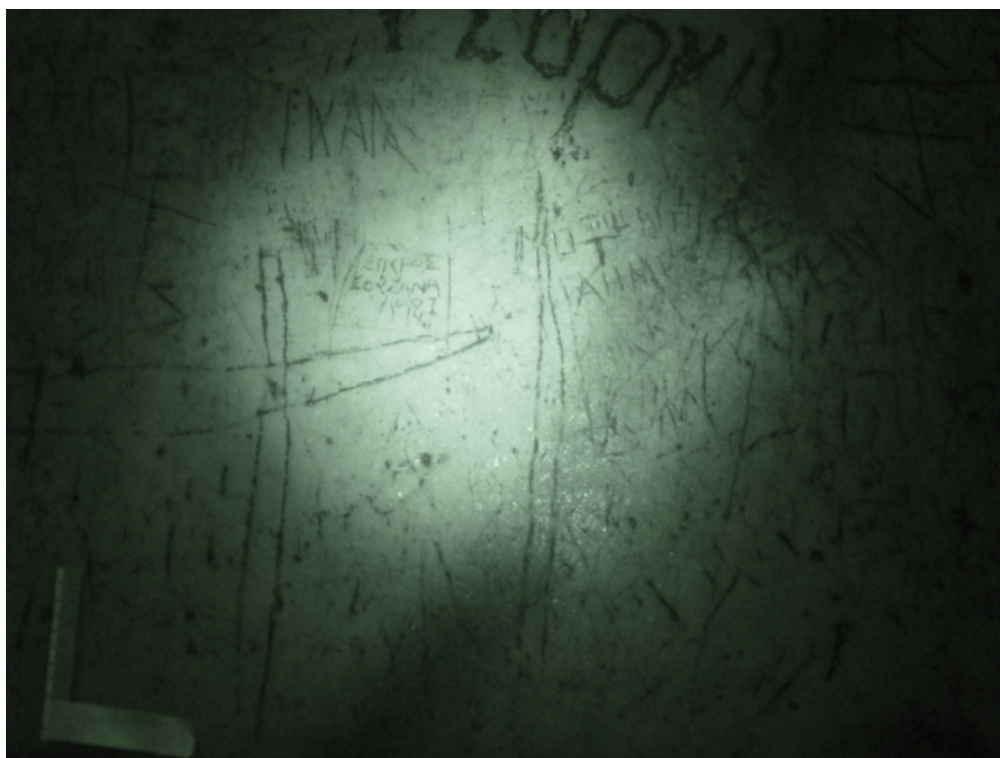
3

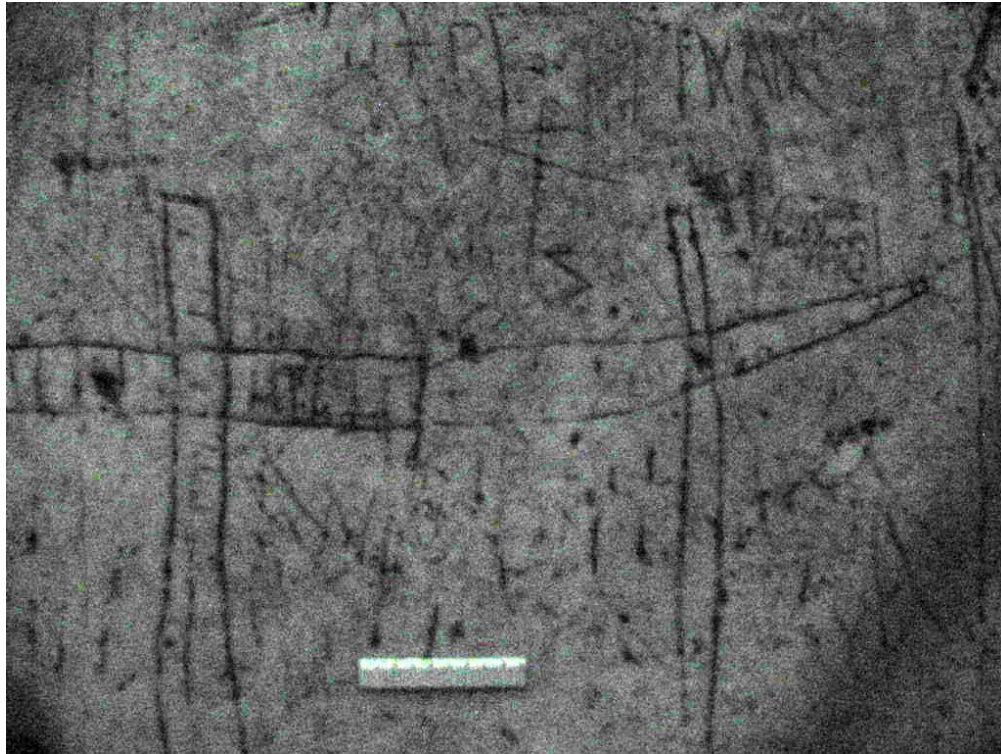
4

5

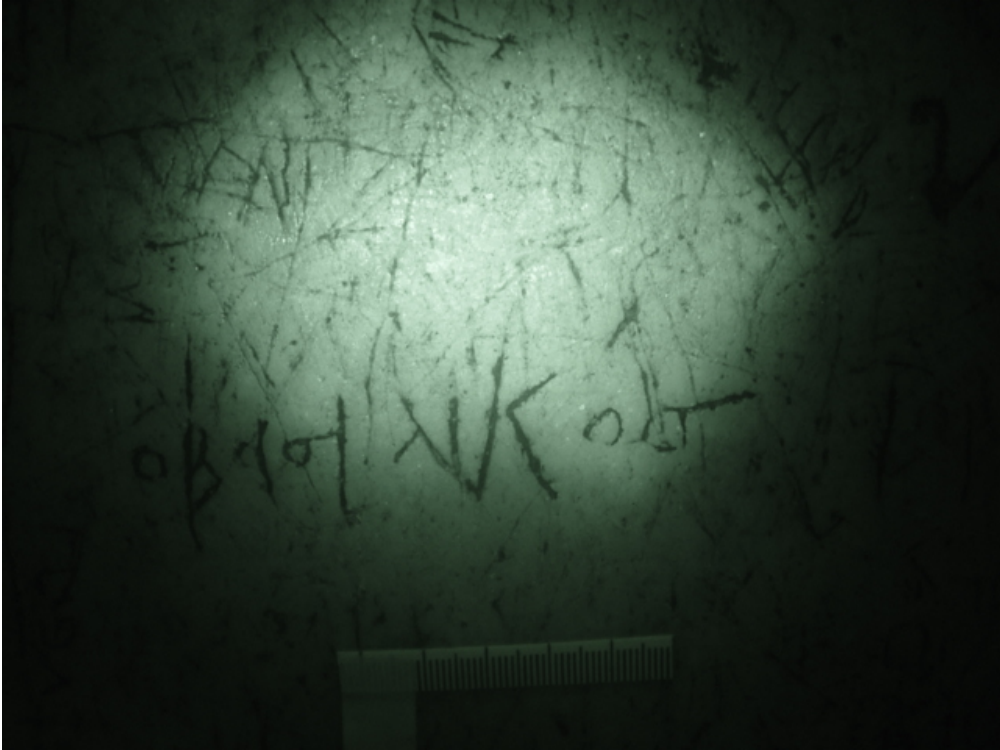
6

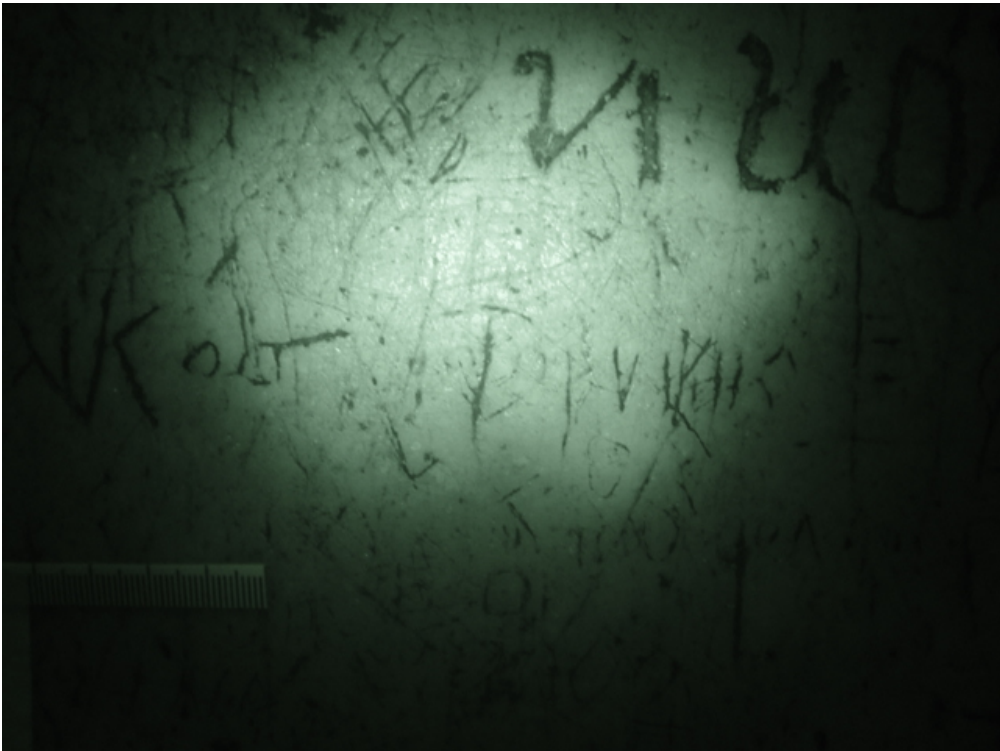
6a

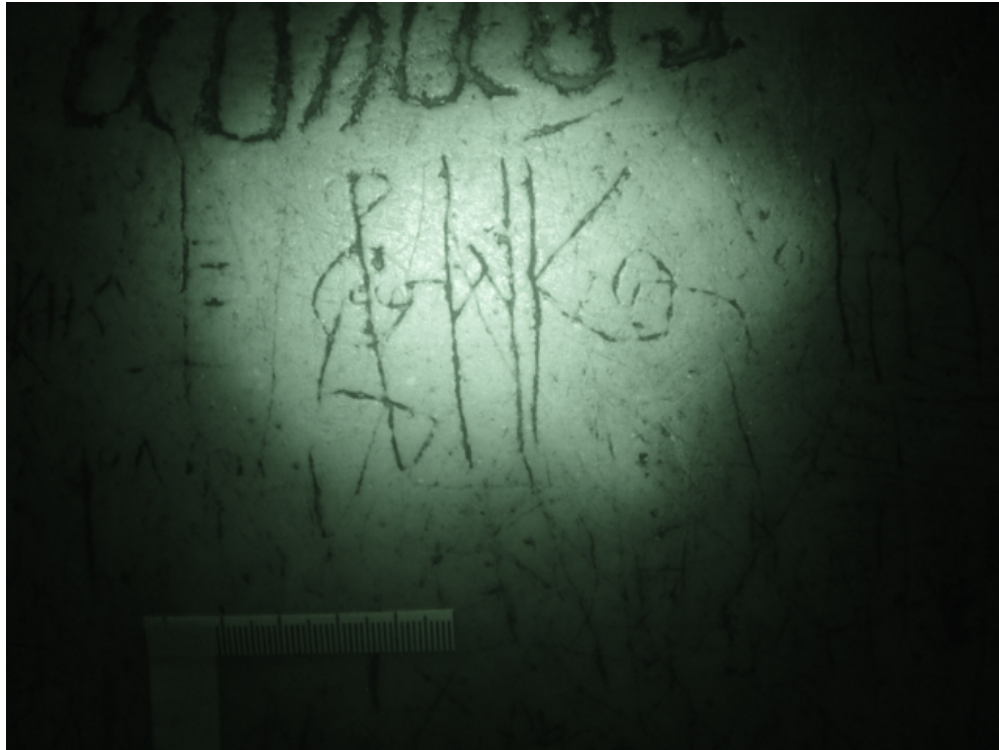
7

8

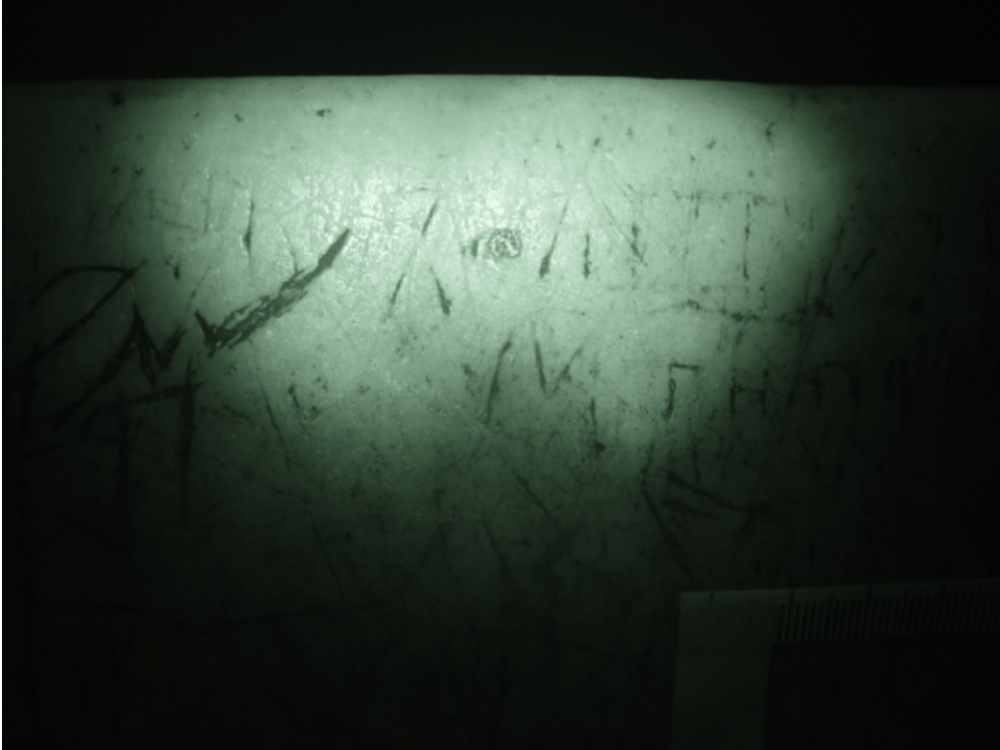
9

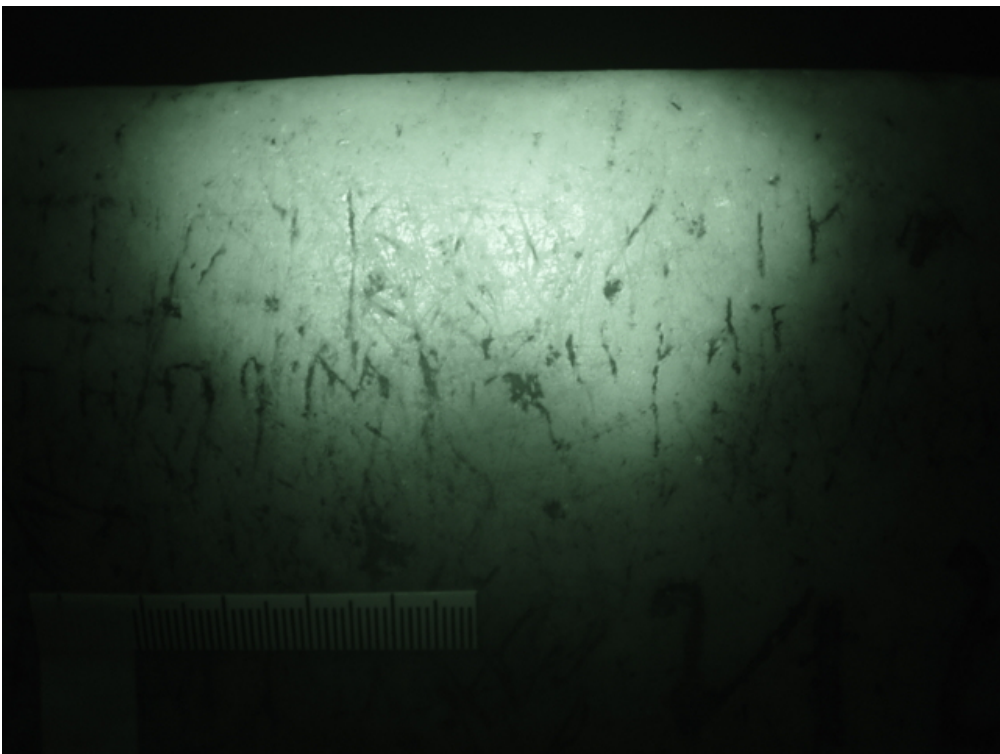
10

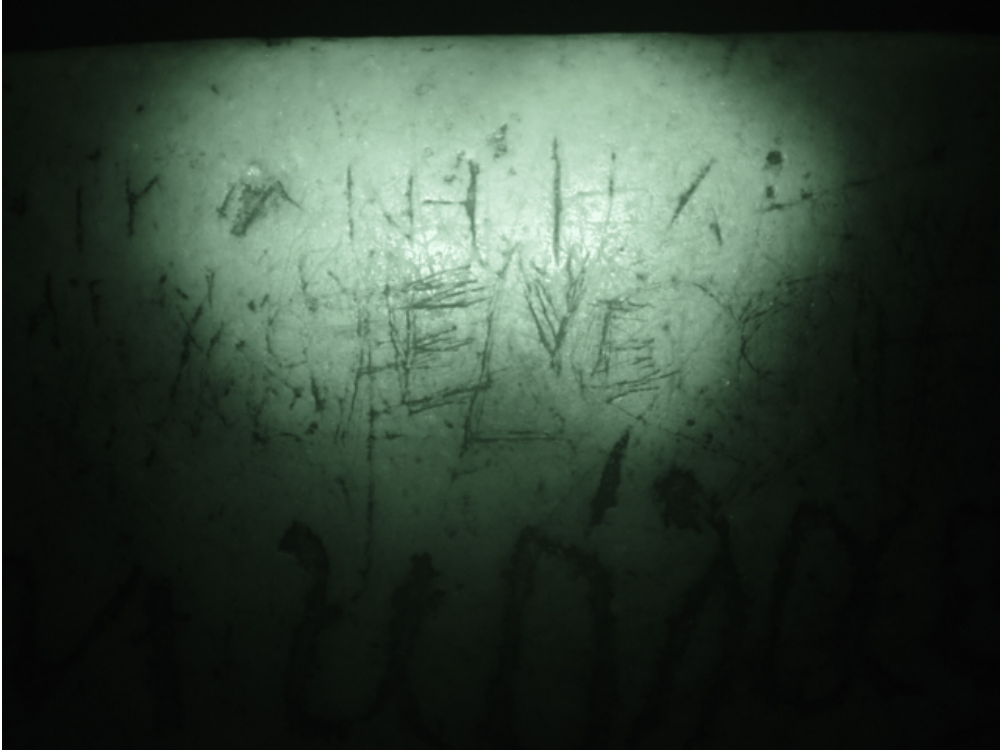
11

12

13

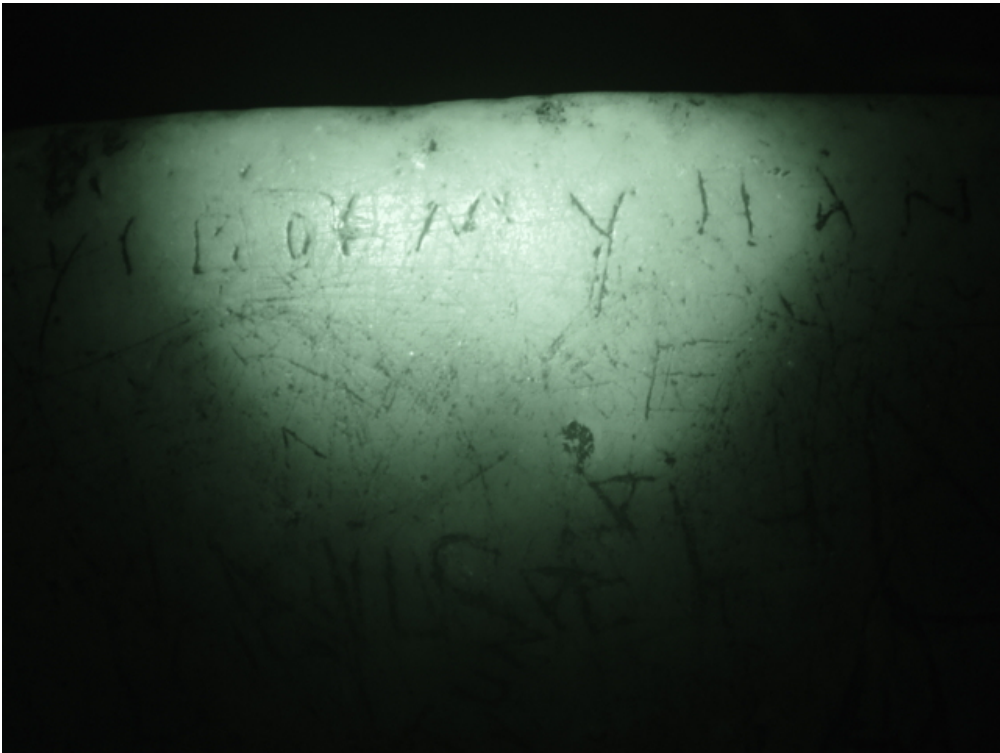
14

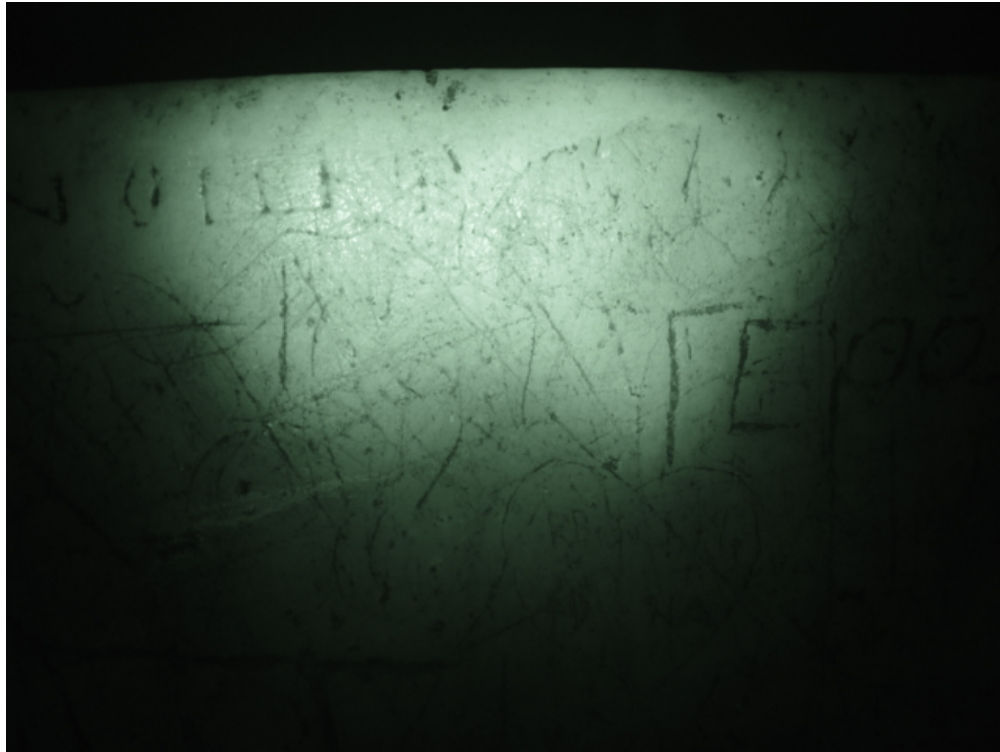
15

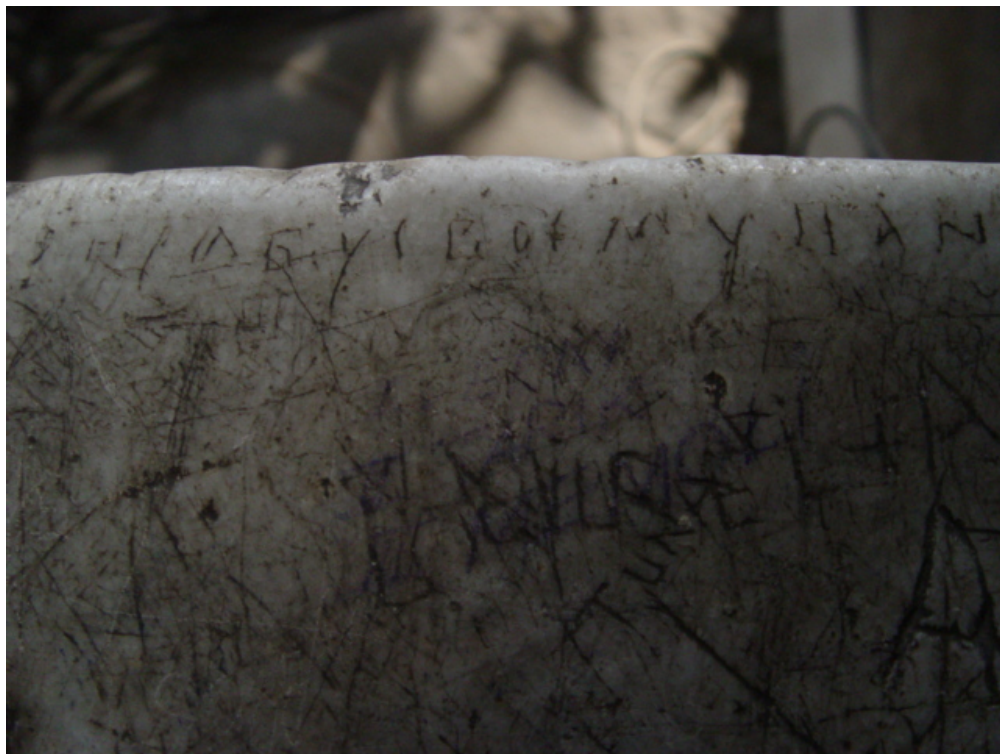
16

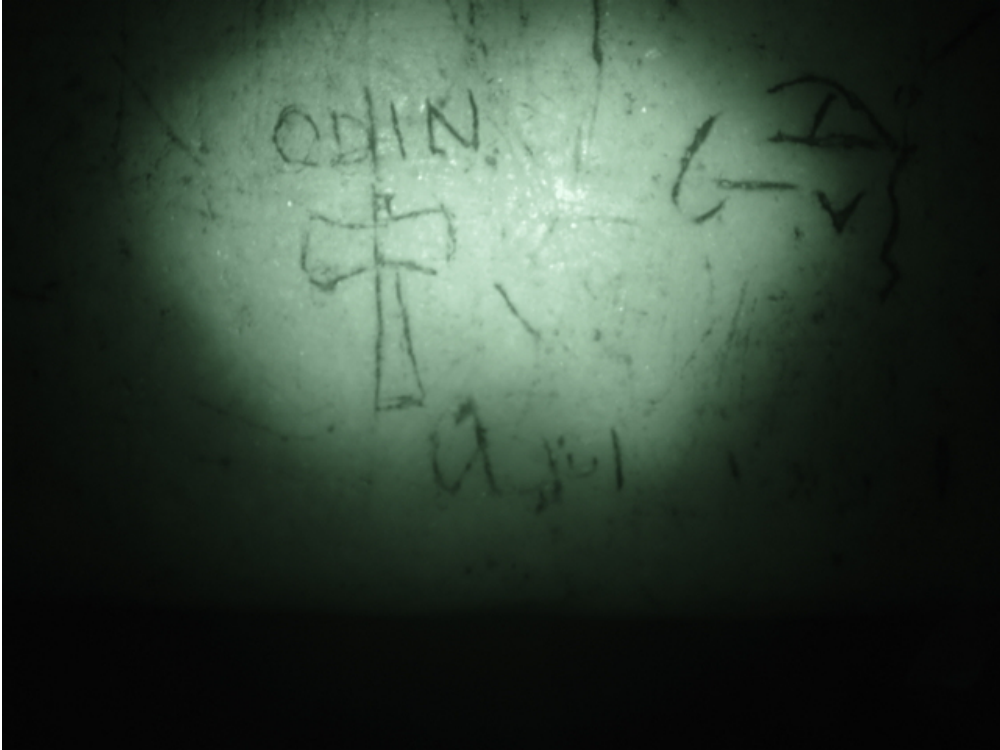
17

18

18a

19

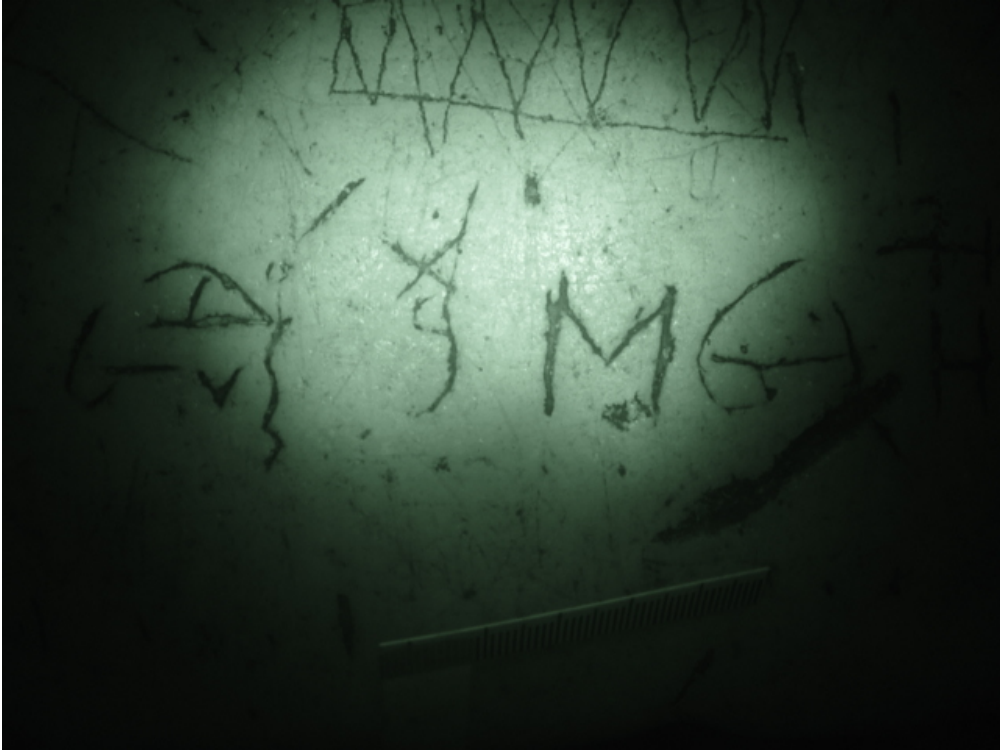
19a

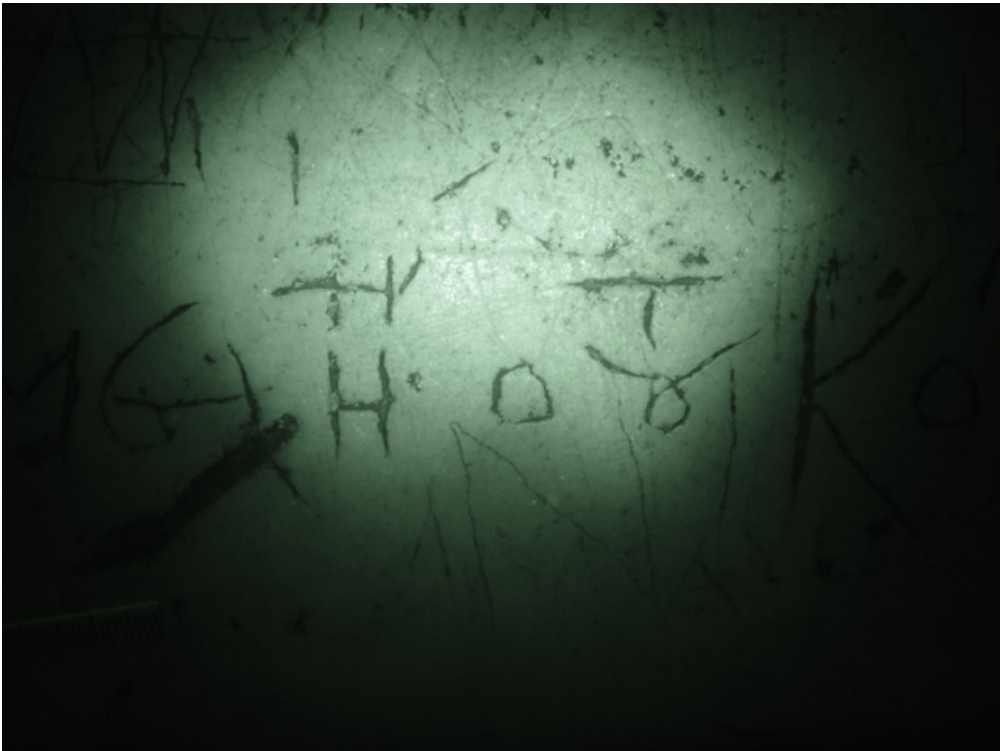
19b

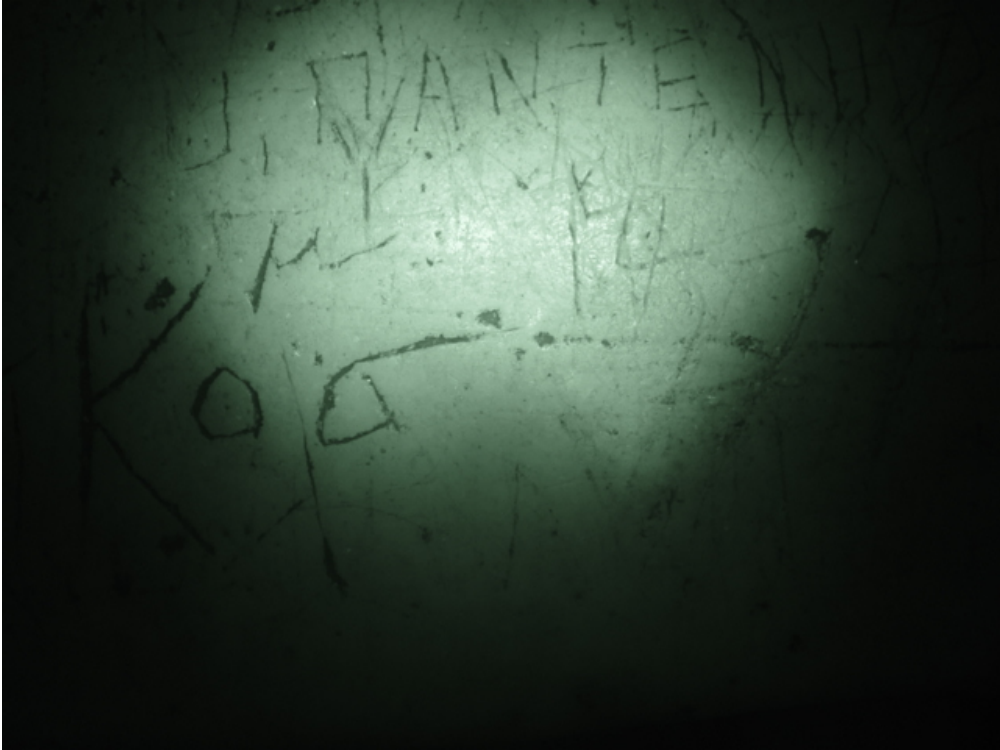
19c

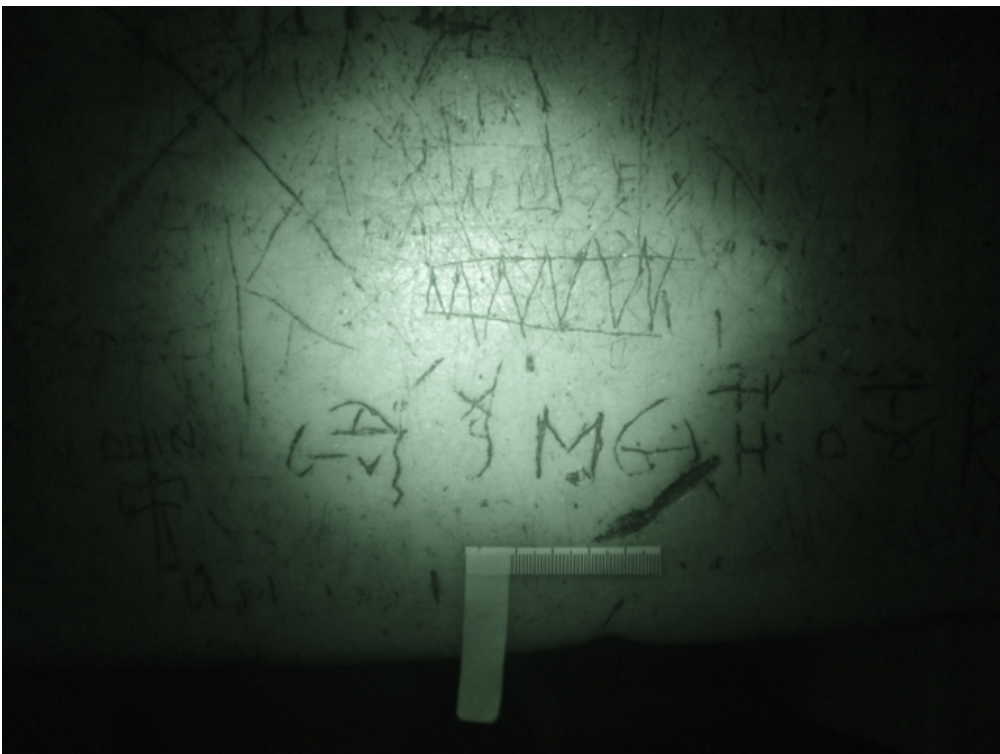
20

21

22

23

ЛОЖА № 16

С нея започва северозападната извивка на балкона, върху която се разполагат седем ложи. Тя е украсена с един разцъфнал ромб с палмово дърво, което се свързва с влизането на Христос в Йерусалим и вероятно маркира подстъпа към ложите на императрицата и началото на мъжкото отделение в южната част на галерията, означено с надпис при последната от седемте ложи (№22). Върху мраморните плочи не се откриват маркери и графити (1,1a).

1

1a

ЛОЖА № 17

Парапетът на ложата е украсен с палмета, излизаща от друга във вписани два ромба (външният разцъфнал) между разрушени Голготски кръстове (1, 1a). Върху мраморните плочи не се откриват маркери и графити.

1

1a

ЛОЖА № 18

Плочата на парапета е украсена с розета от осем листа, които символизират кръста на Христос - монограм, съставен от кръст и буквата X - във вписани два ромба, от които външният е разцъфнал, между полуразрушени Голготски кръстове (1).

Върху хоризонталния плот е издраскан двуредов надпис на гръцки език, от който личат отделни букви (2, 2а, 2b, 2с, 2d):

... Ο Κ..... Ω Γ.. Τ(η ς) Α Ν(ν η ς)

... ΑΩΘΕΡ. ΤΟΝ ΔΟΥ(λον)

2

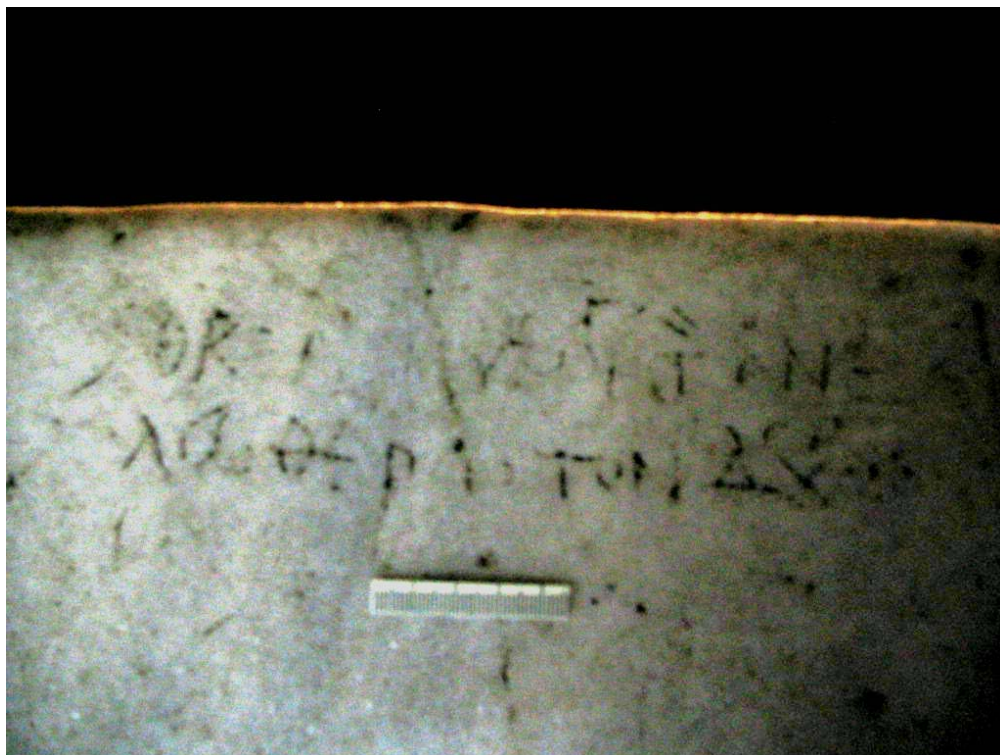
2b

2c

2d

2e

ЛОЖА № 19

Плочата на парапета е украсена с шестолиста розета, която напомня за Исус Христос – монограм, съставен от инициалите I X (1, 1a).

Под плота върху рамката на преградната плоча е издраскано посвещение на гръцки език (2):

. ΤΟΥ ΠΑΤΑ

на Παата¹⁴

Надпис на гръцки език от 1851 г. (3):

ΔΙΟΝΙΣ (1)851

Дионисий

¹⁴ Друг вариант на четене: . ΤΟΥ ΠΤΩΙΩ.

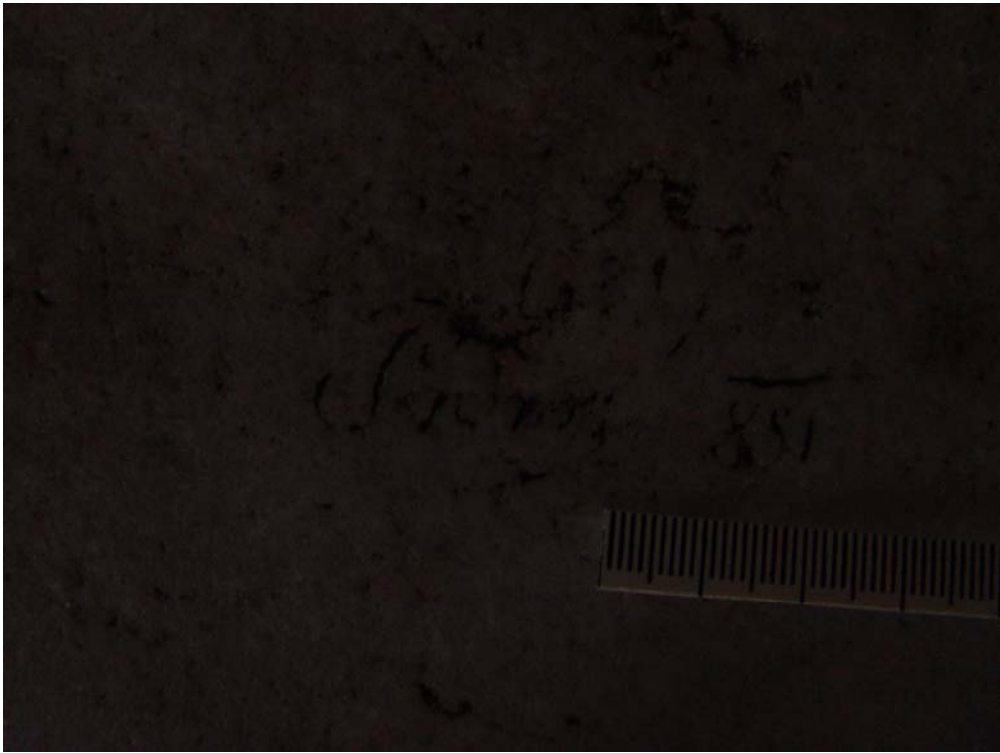
1

1a

2

3

ЛОЖА № 20 предстои да бъде проучена.

ЛОЖА № 21

Преградната плоча е декорирана с розета вписана в преплетени квадрат и ромб между два Голготски кръста (1, 1a). През Раннохристиянската епоха геометричката фигура често декорира олтарните прегради като символ на Св. Троица и с подобна алегорична интерпретация се явява в ръкописа на императрица Аникия от V век.

Върху хоризонталния плот е поместен вероятно маркер на производителя (2, 2a):

К

1

1a

2

2a

ЛОЖА № 22

Тази ложа е единствената в галерията, чийто парапет е украсен с гълъб сред лозови листа, символи на Св. Дух и Сина (1, 1a). Символичната тема се свързва с Възкресението на Христос. Гълъбът е вписан в разцъфнал ромб между два полуразрушени голготски кръста.

Под ромба в рамковото поле е поместен кратък надпис, вероятно маркиращ края на женското отделение в галерията (2):

+ ΔÓ(μoς)

мъжко отделение, ред

Парапетът на плота е маркиран върху тясната лицева страна с познатото съкращение (3):

ΚΟΣ

Върху мраморния плот на парапета са издраскани множество графити:

Двуредов надпис на гръцки език (4, 4a, 4b, 4c, 4d).

Κ (υρι) Ε Β Ο Υ (η) Θ (ε) Ι [κ αί]

Σ (ό) Ζ Ο Υ Λ Ε Ο Ν Τ Η Ο (ς) (μ ο ν) Α Χ (ο ς) Κ (αί) Π (α) Τ Ρ
(ι ά ρ χ η ς)

Господи помагай и спаси Леонтий монах и патриарх

Известен е един единствен патриарх на Великата църква в Константинопол с това име – Леонтий Теотоцит (1189-1190).

Посветителски надпис на гръцки език, който започва с три вертикални линии (средната обърнат “юпсилон”) и завършва с гръцки кръст (5, 5a, 5b, 5c, 5d, 5e, 5f, 5g, 5h, 5i, 5l, 5m):

Κ(υρι)Ε ΒΟΗΘΕΙ ΜΟΙ ΤΩ ΣΩ ΔΟΥΛΩ ΙΩ(άννης) +

Господи помогни ми, твоят раб Йоан

Ligat. EI

Името Йоан е гравирано и върху мраморния цокъл на западната стена на ложата.

Двуредов надпис на гръцки език (6a, 6b, 6c, 6d):

+ **Κ(υρι)Ε ΒΟΗΘ<ει>Η ΤΟ**

ΣΩ ΔΟΥ(λος) ΦΟΤΗΝΟ(ς)

Господи помагай на своя раб Фотинос

Ligat. OY

Триредов посветителски надпис на кирилица от 1508/9 година (8, 8a, 8b, 8c, 8d, 8e, 8f, 8g, 8h):

3. 3. I. ДОМЪ СВОИМ ИЮАНОВИ ГЕΩ ΡΓΕВИ

ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΒΥ ΙΕΛΙΣΕΕΒΥ Ι

ΣΤΟΕΒΟ

ΑΣΗ ΝΟΣΙΧΟΜЪ СΒΕΝΤЪΙΧЪ ΑΜΙΝЪ -

7017 [година от Сътворението. Господи помагай на] своя дом Йоанов, Георгиев, Константинов, Елисеев и приносиха на светиите амин

Ligat. ΩΡ

Изящен надпис върху цокъла на западната стена (9, 9a):

Ι Ω Α Ν Ν Ι Σ

Йоан

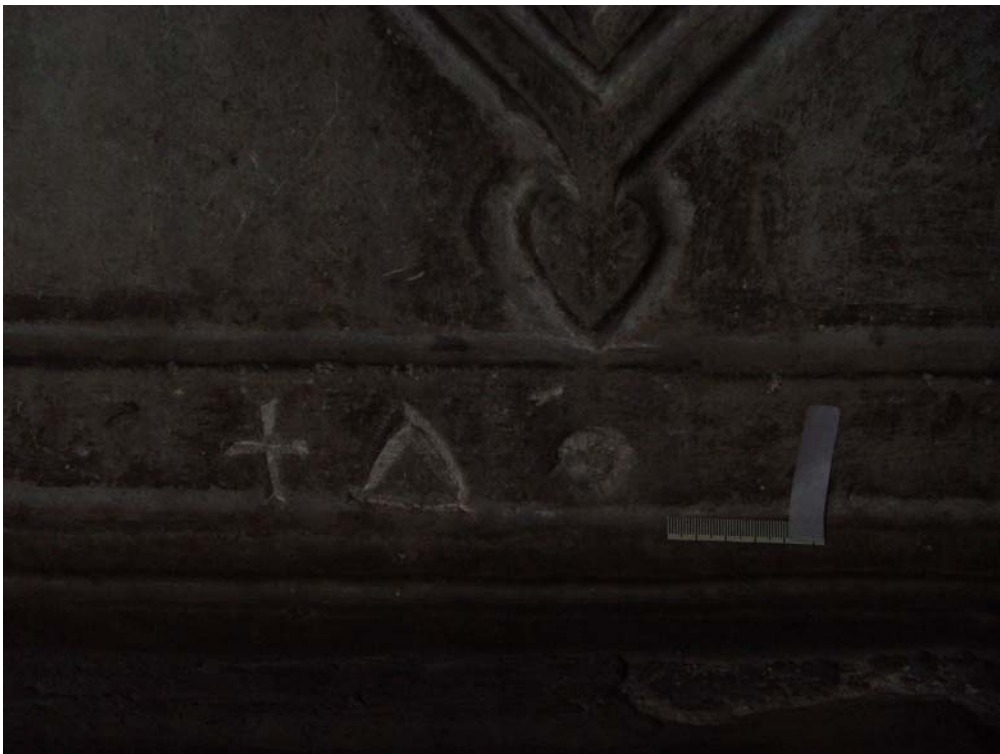
1

1a

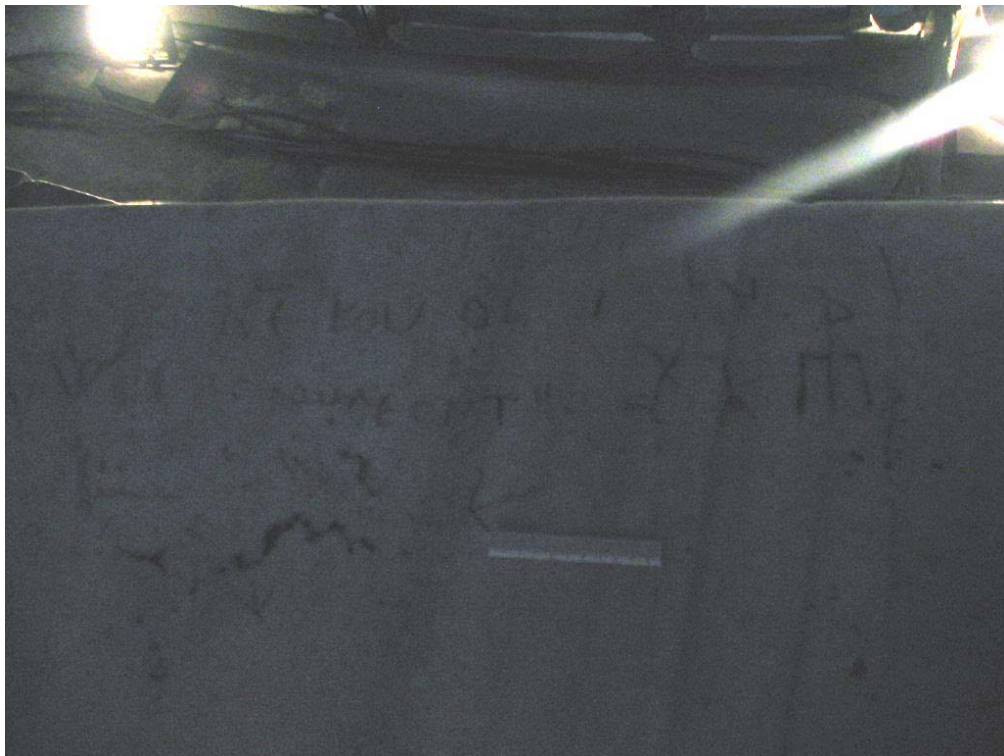
1b

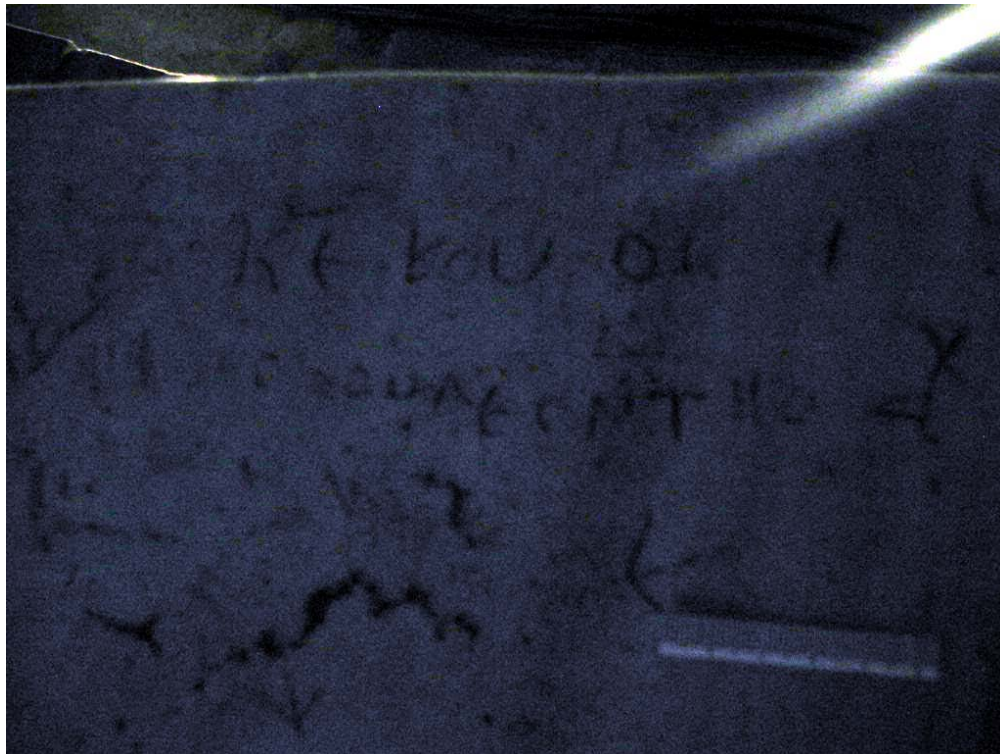
2

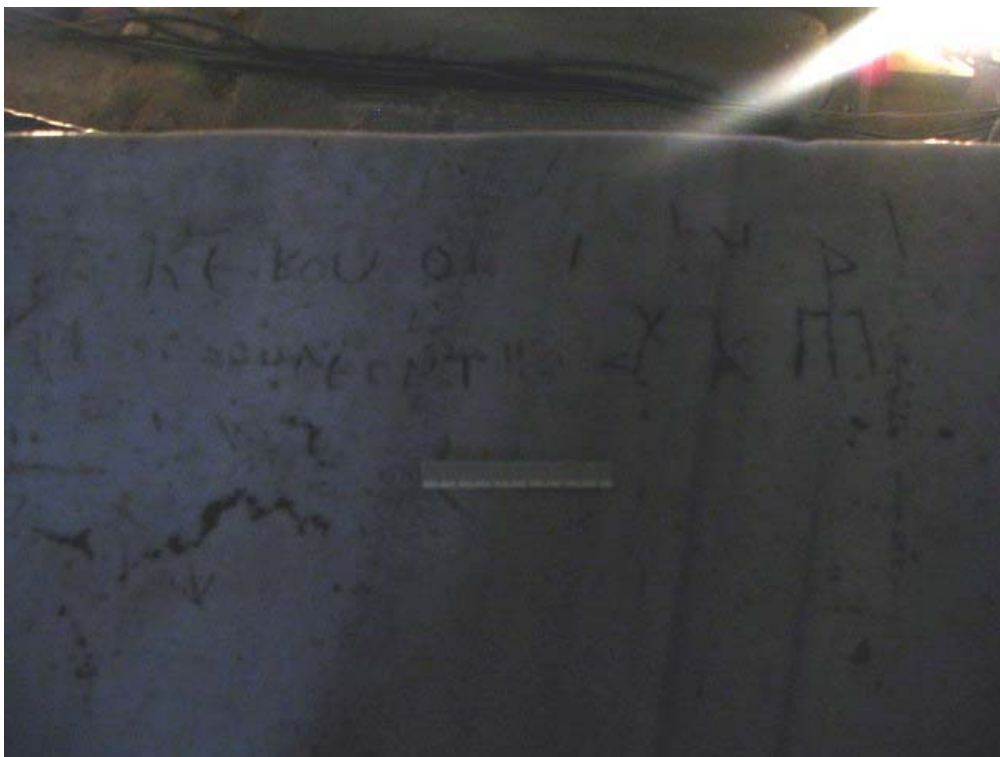
3

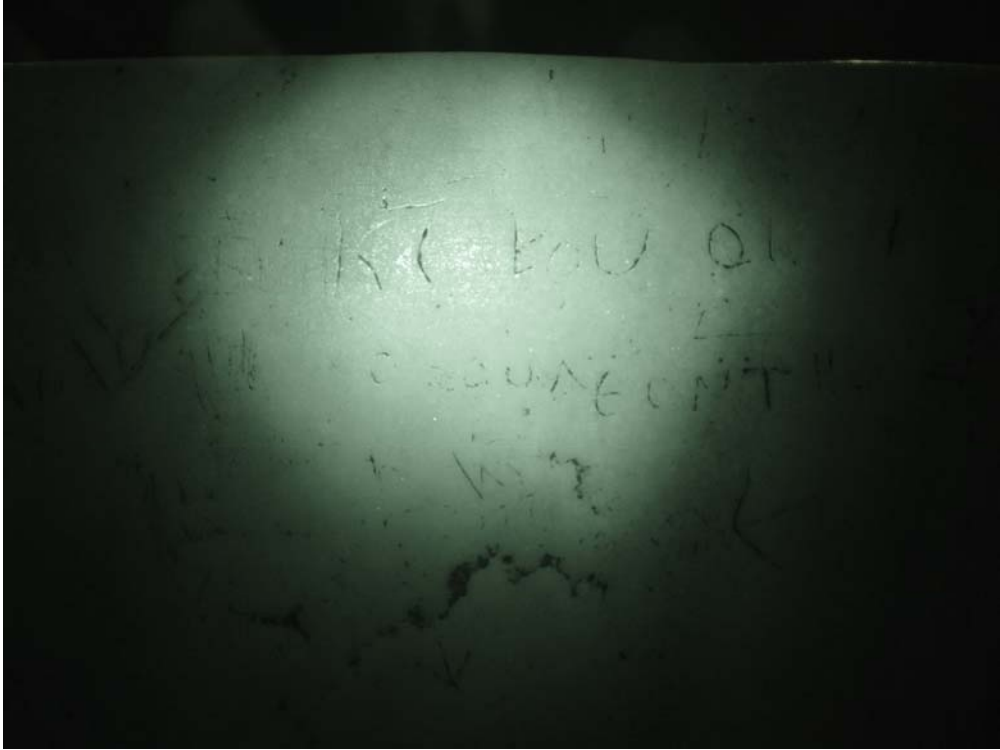
4

4a

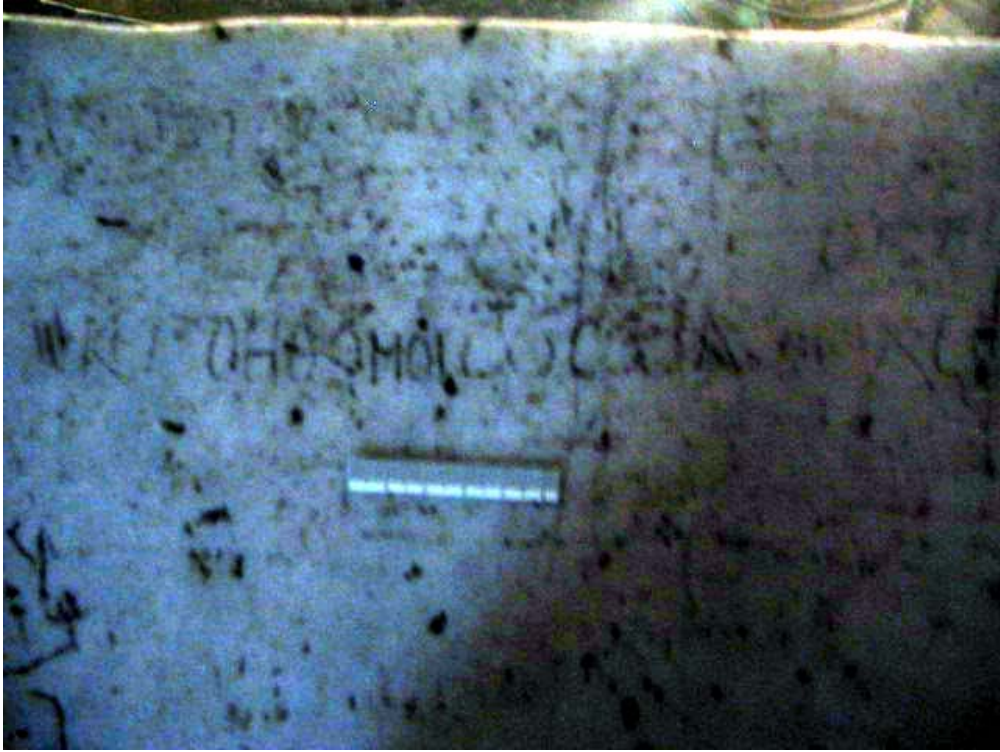
4b

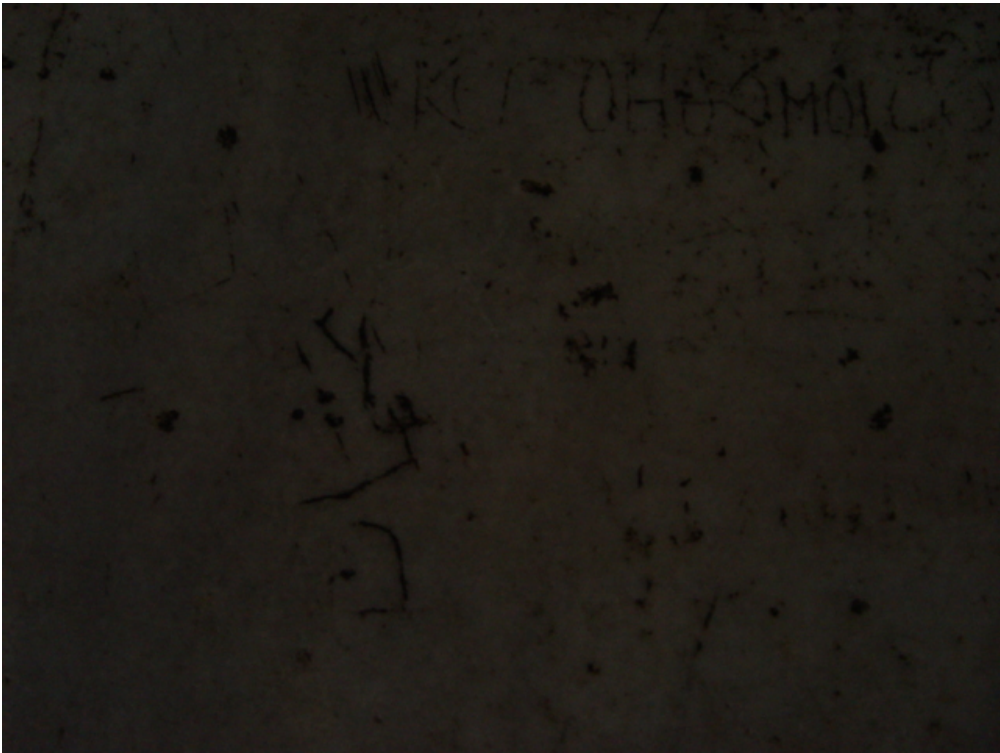
4c

4d

5

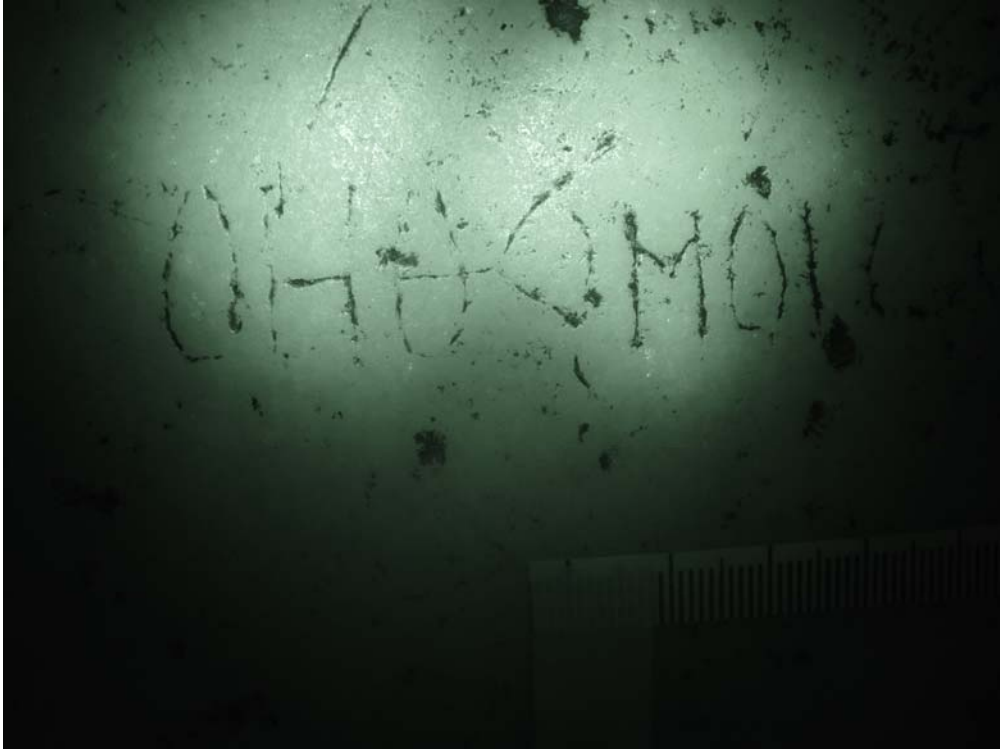
5a

5b

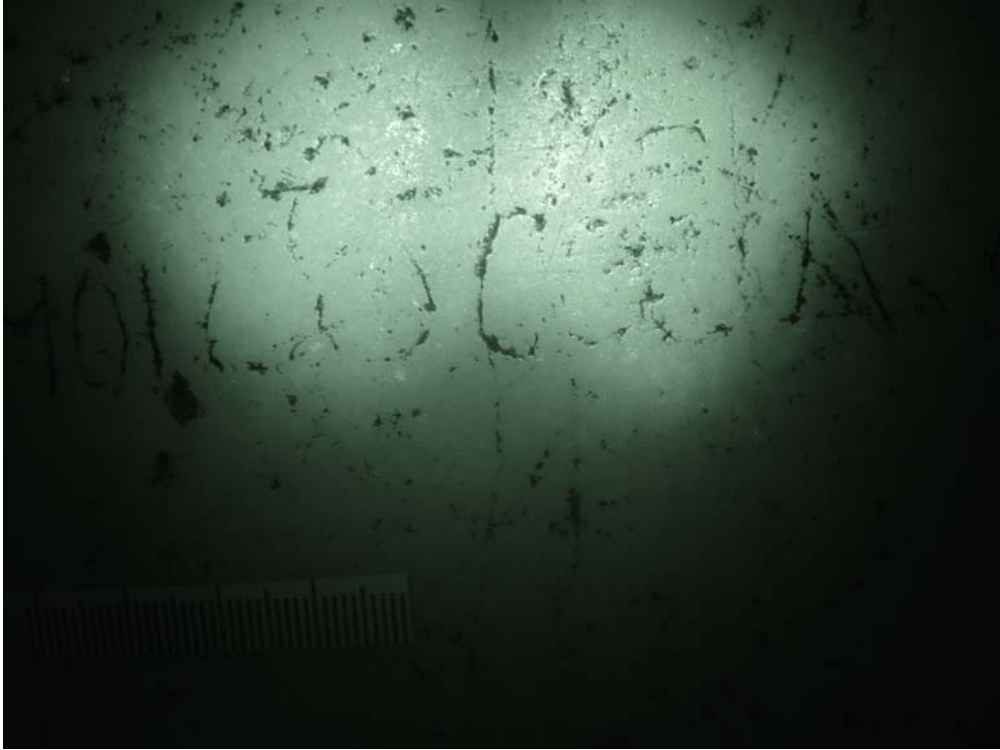
5c

5d

5e

5f

5g

5h

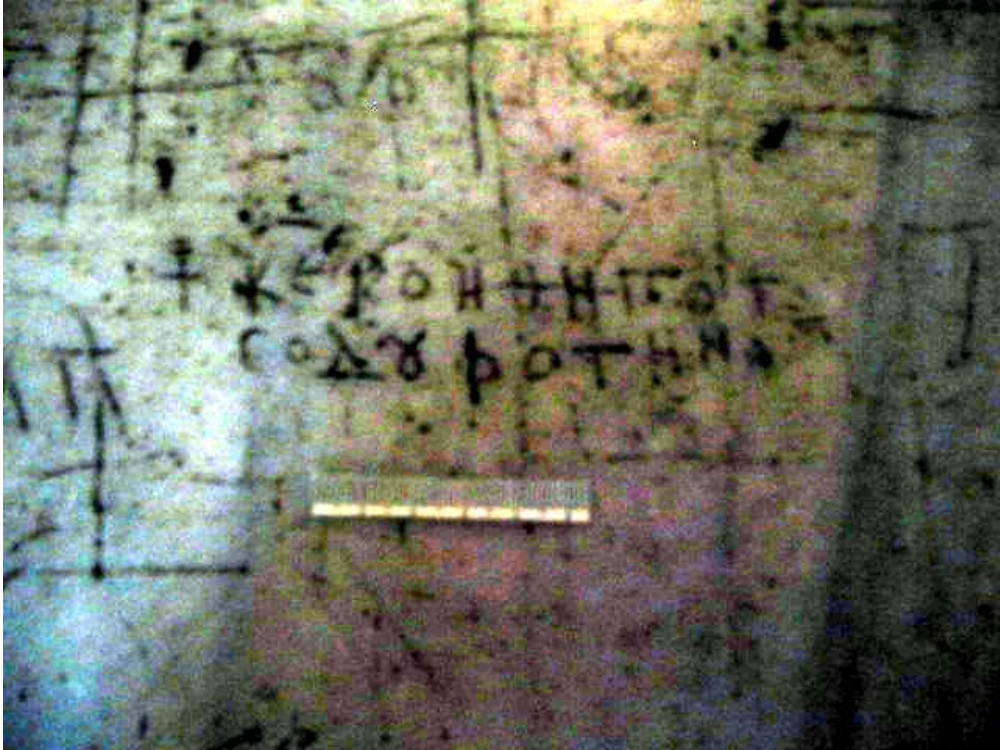
5i

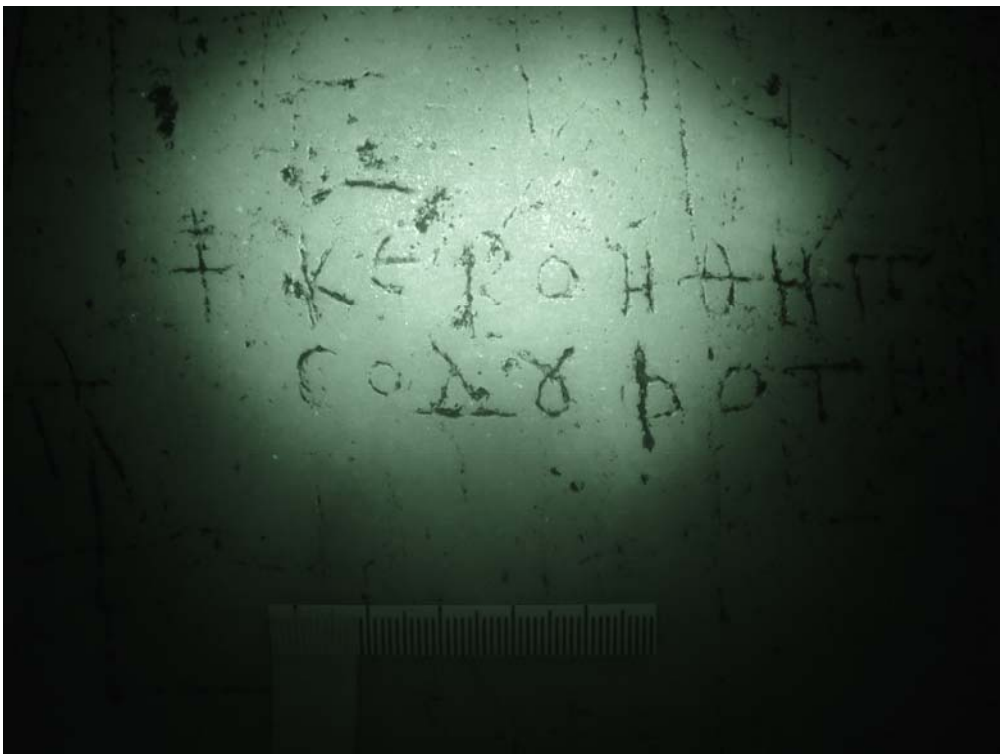
5l

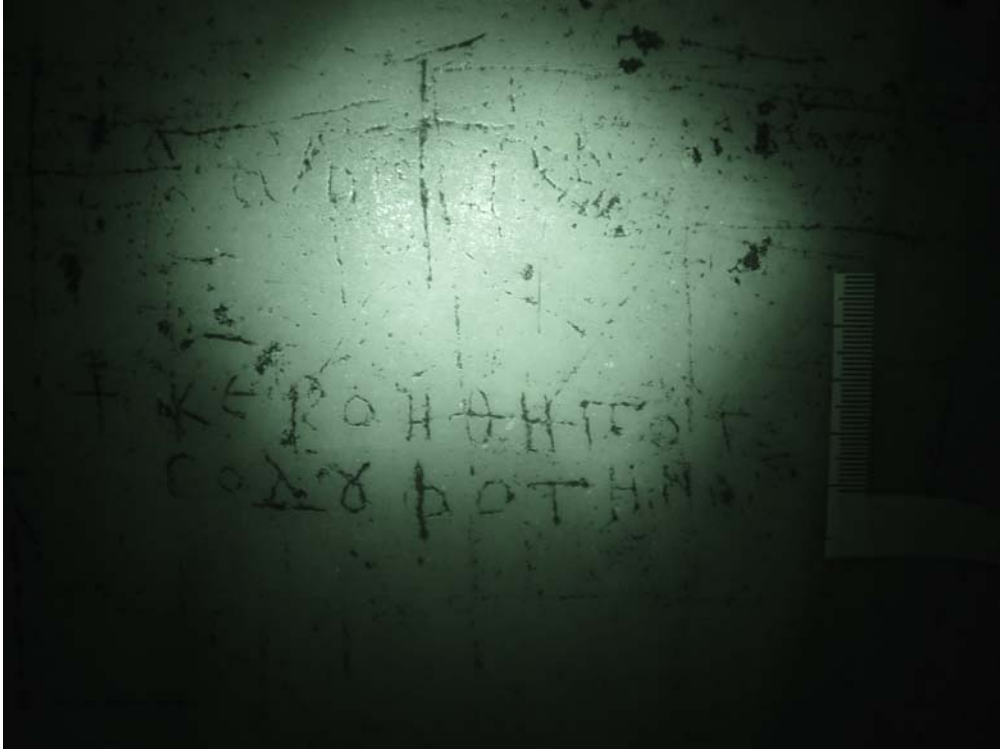
5m

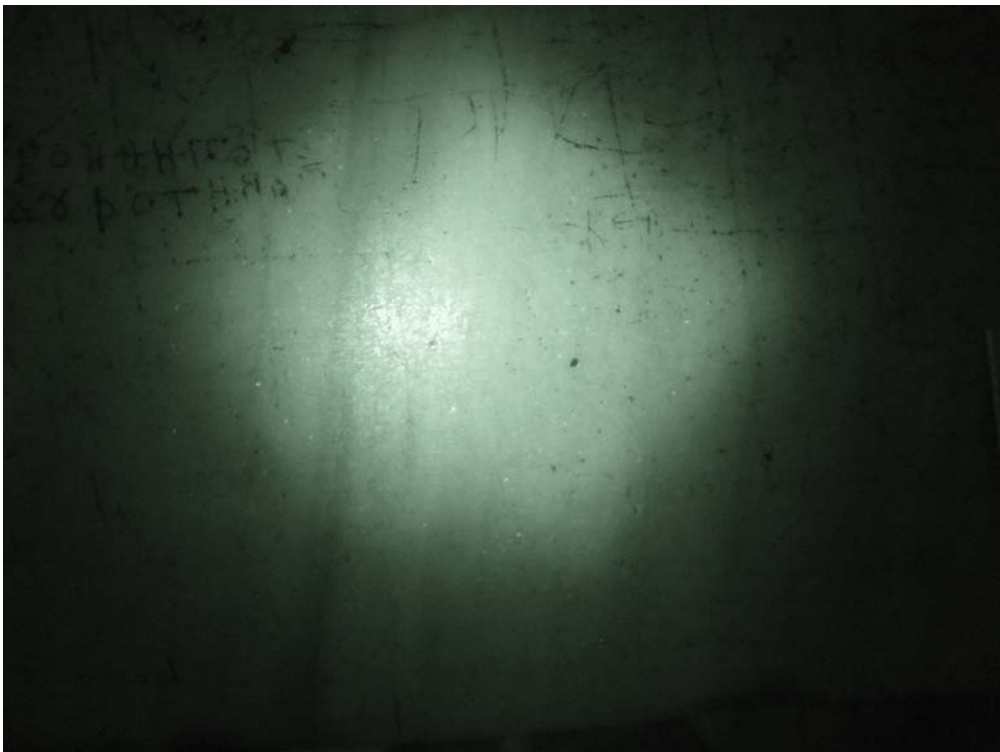
6

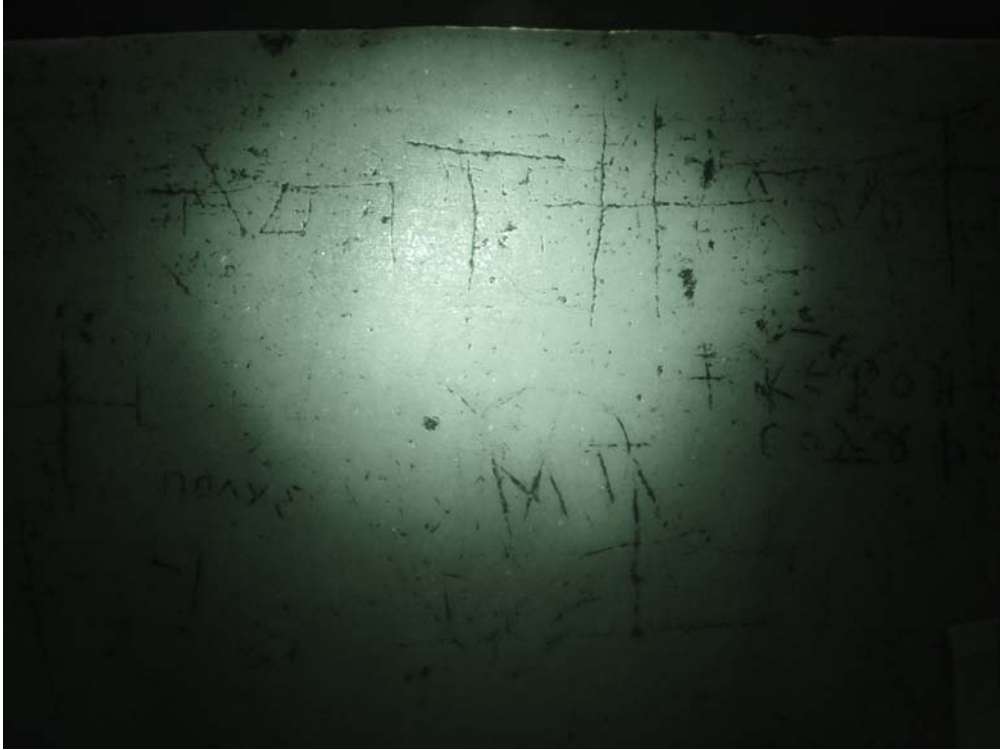
6a

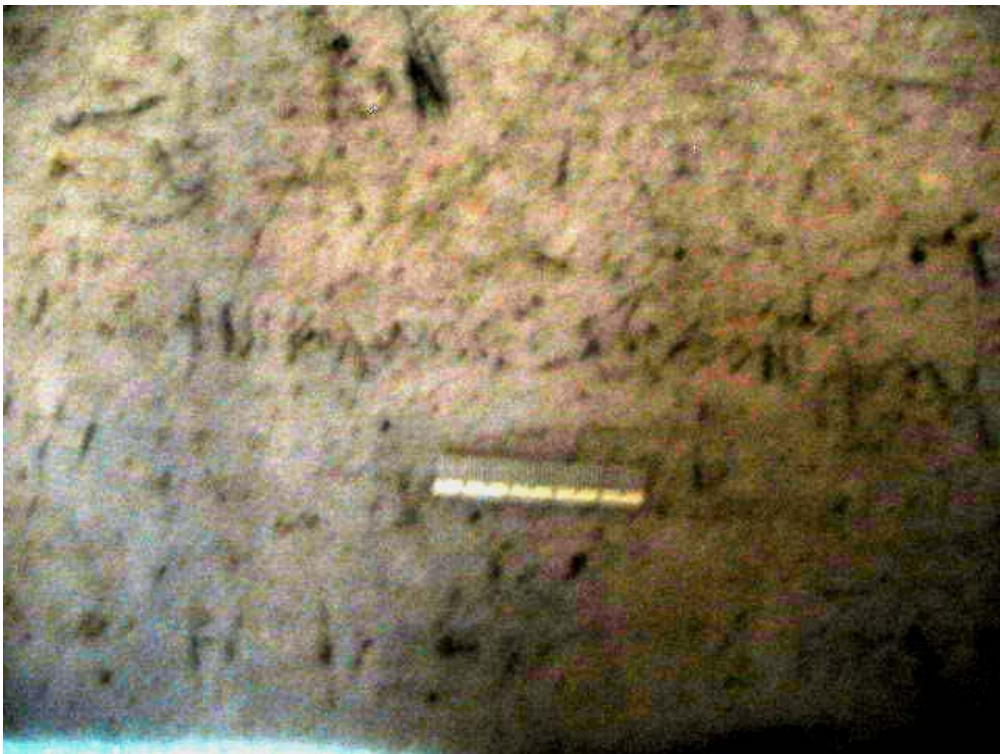
6b

6c

6d

7

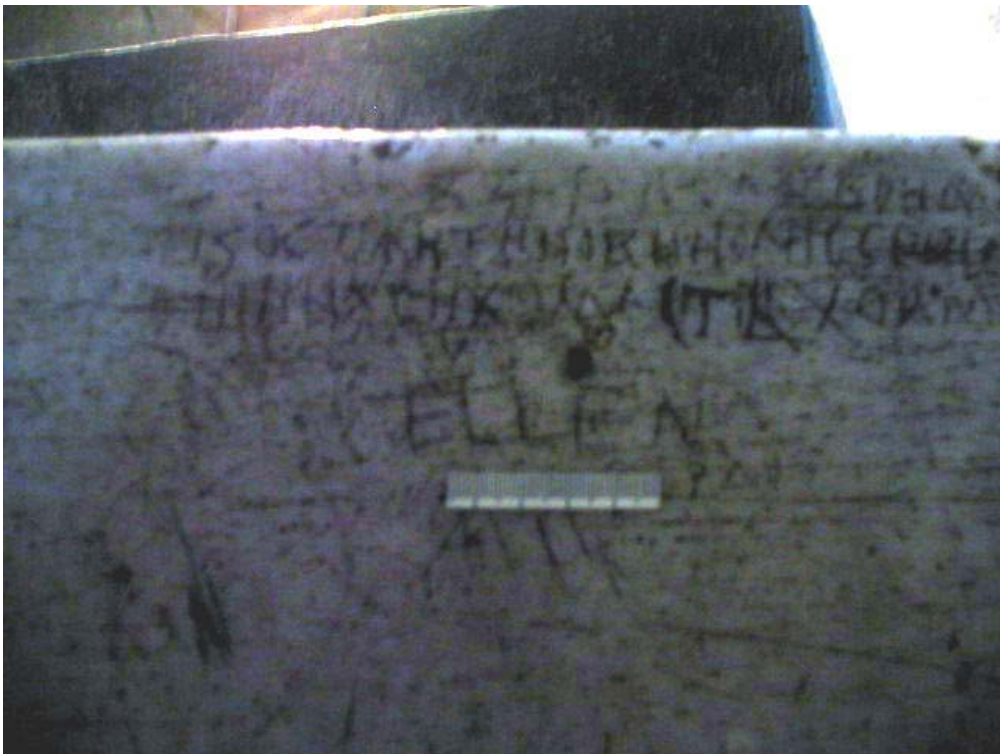
7a

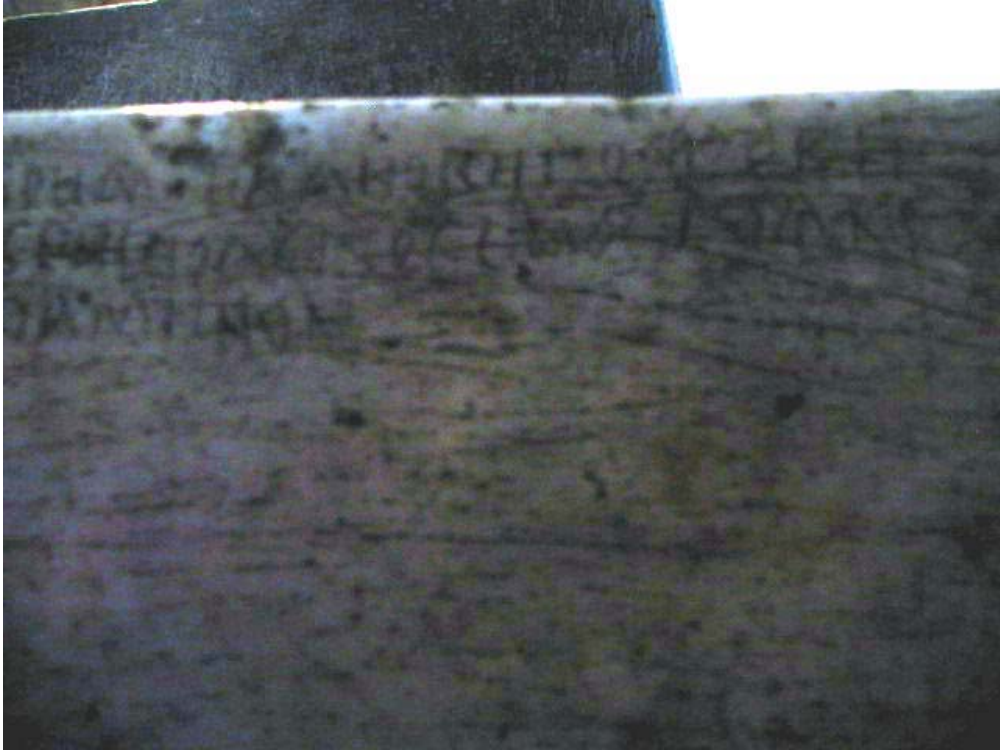
7b

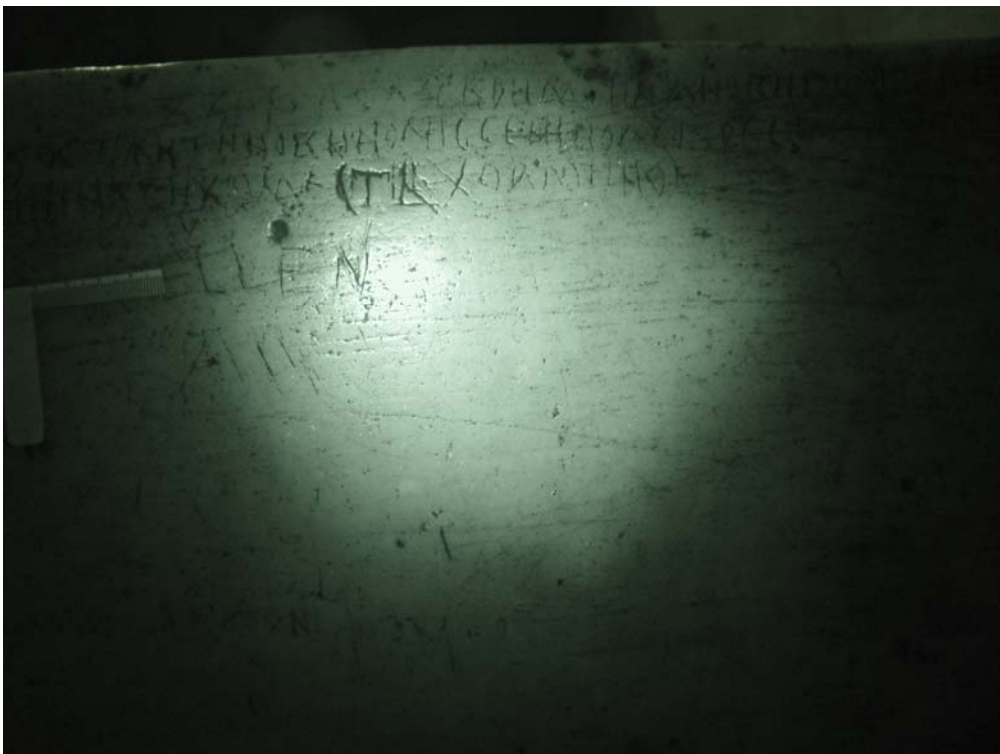
7c

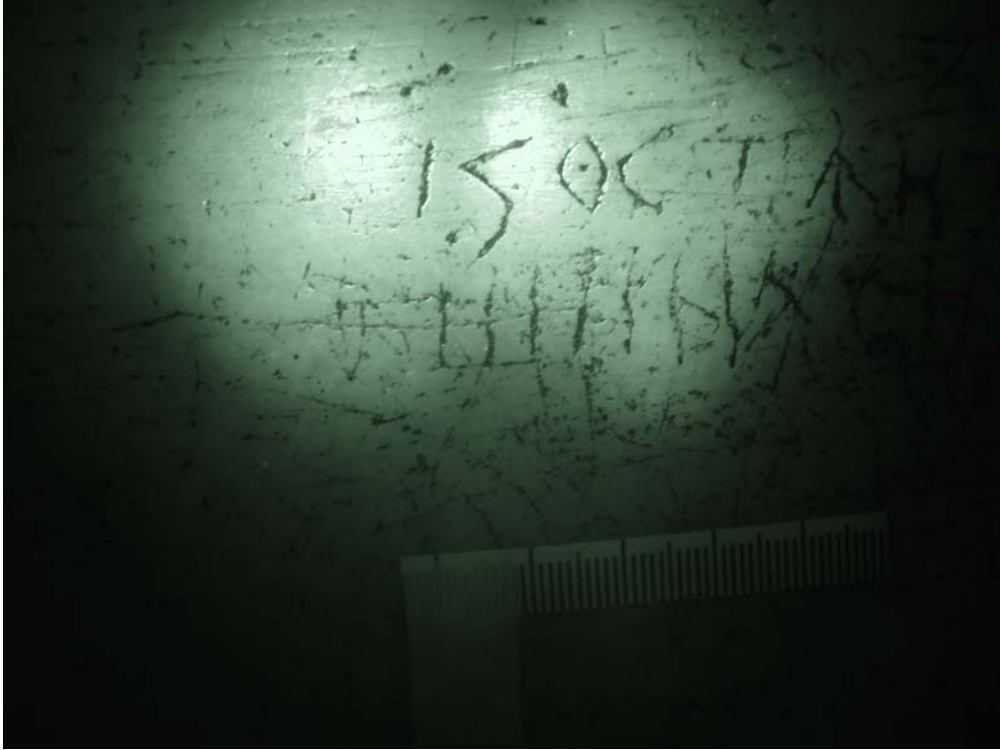
8

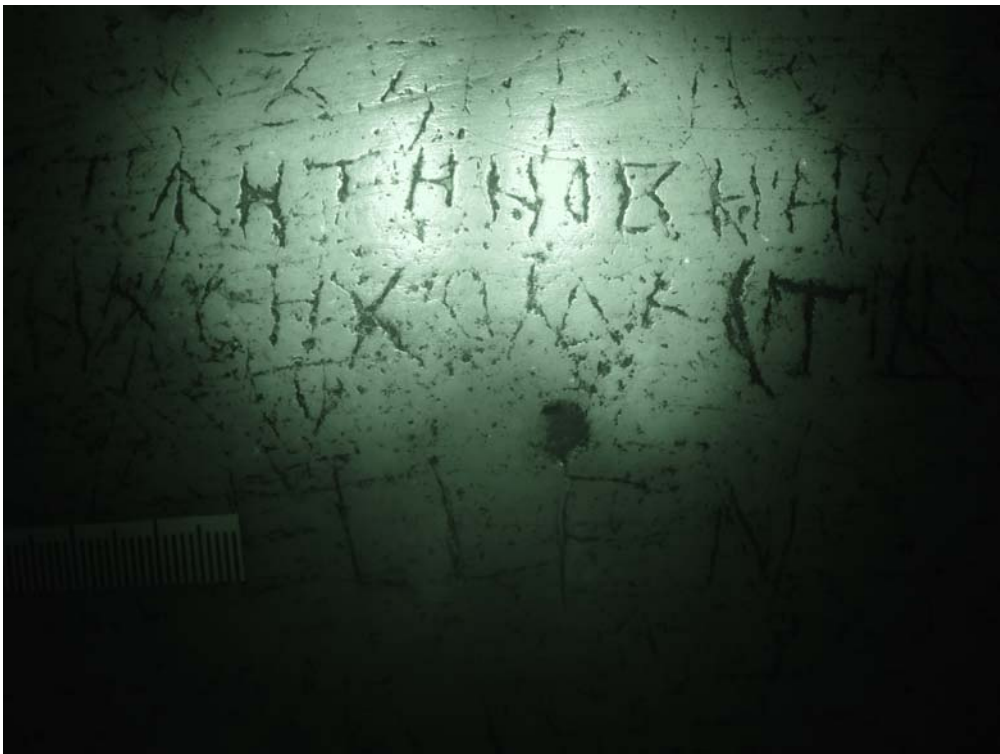
8a

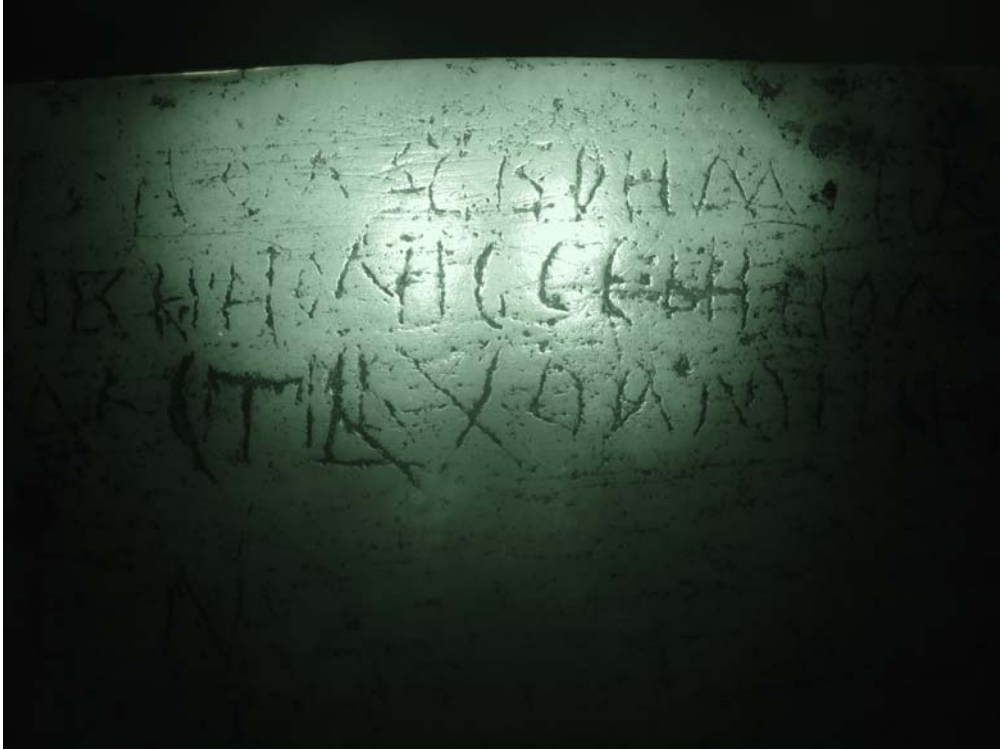
8b

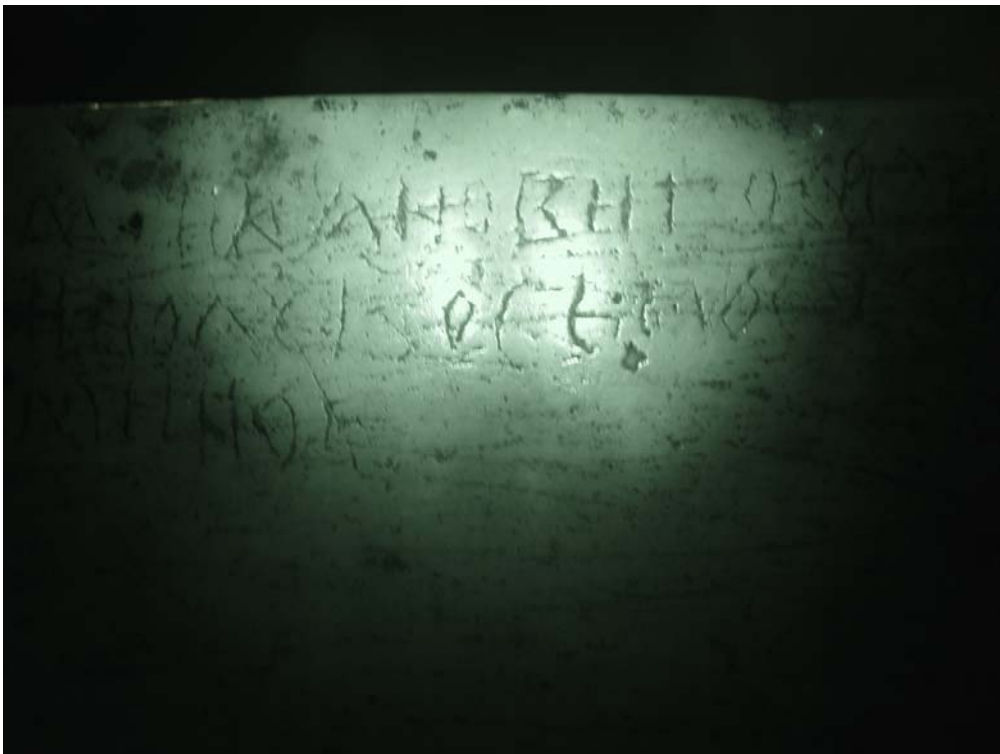
8c

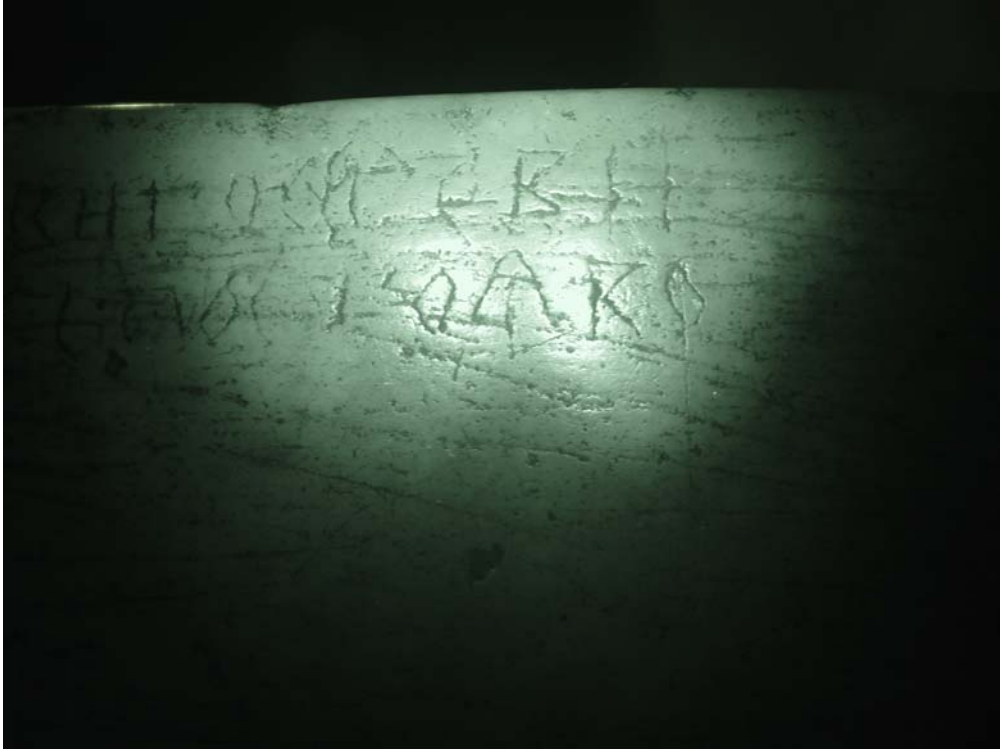
8d

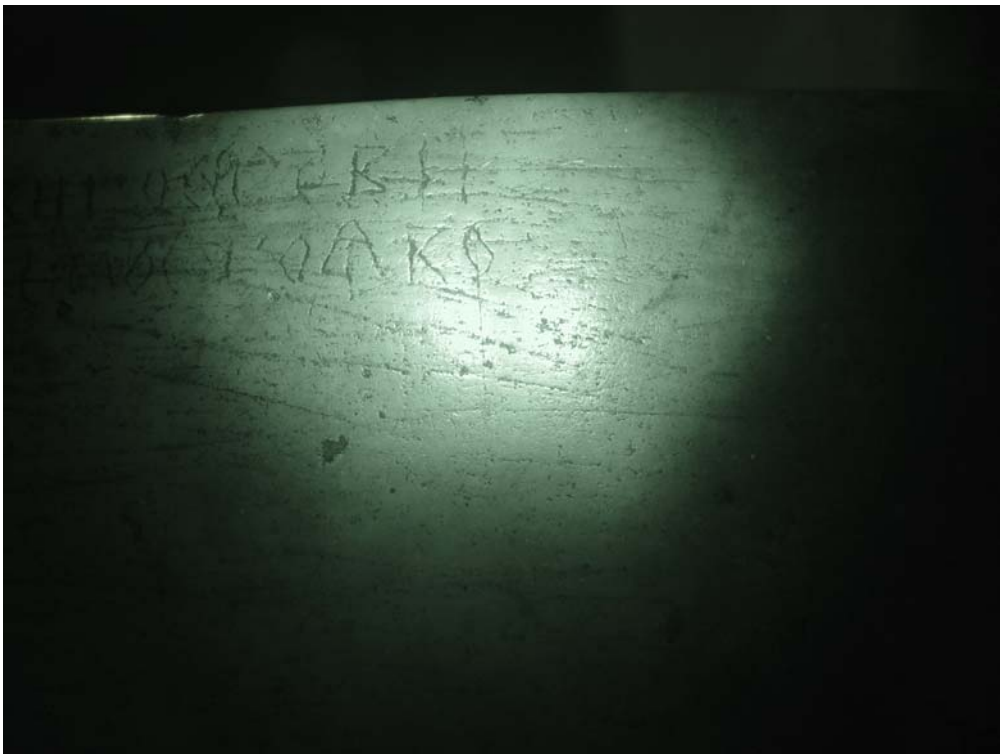
8e

8f

8g

8h

9

9a

ЛОЖА № 23

Мраморната плоча на парапета е украсена с кръстообразно цвете с тънки листа в тройно рамкиран разцъфнал ромб между Голготски кръстове (1). Плотът е белязан с познатия маркер (2):

ΚΟΣ

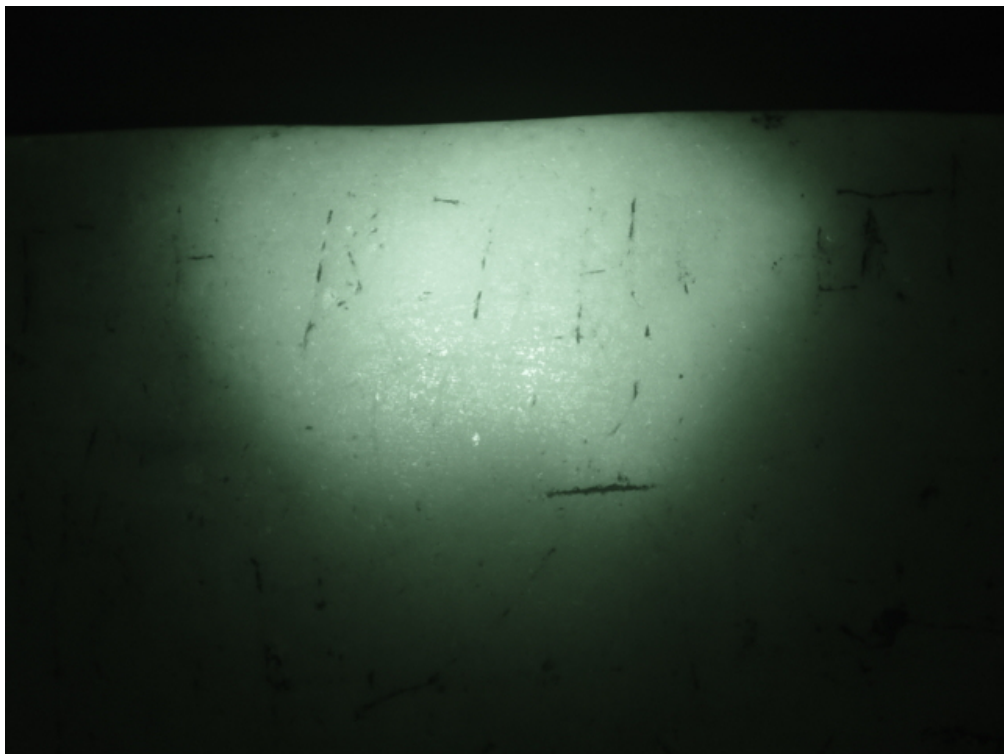
Върху плота има следи от посветителски надписи, от които личат отделни букви (3, 4).

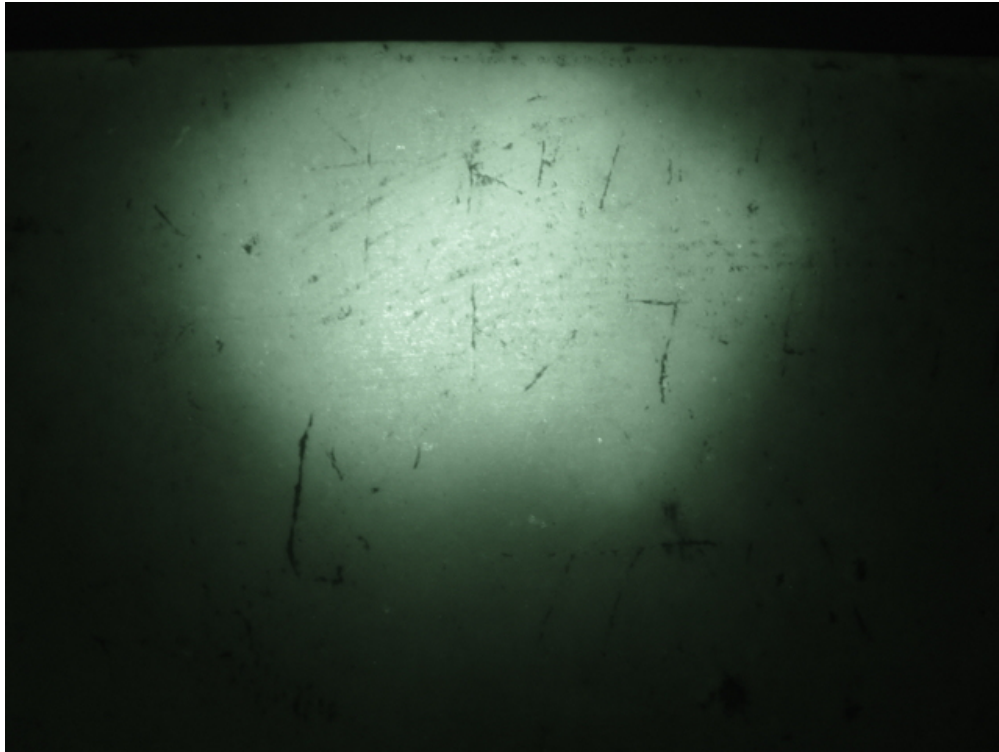
1

2

3

4

ЛОЖА № 24

Мраморният парапет на първата от поредицата западни ложи е бил украсен с вписано в ромб Разпятие, от което личат раменета на кръста и нимба на Христос (1, 1a). За специалната функция на ложата свидетелства и монограма над ромба (2, 2a):

ΘEOY

На Бог

Ligat. Θ,Ο,Υ

Върху плота е отбелязан вероятния маркер на работилницата от остров Кос (3, 3a):

ΚΟΣ

Особеното предназначение на ложата мотивира поместването на един датиран кирилски надпис от 1396/97 година, издраскан върху преградната плоча, от дясно на ромба (4 - 4g):

В ЛѢТО —СЦЄ

В годината 6905

Най-вероятно годината от Сътворението на света е предадена по Константинополското летоброене и отговаря на 1396/97 от Раждество Христово. Изящните монументални букви и употребата на лигатури свидетелстват за официалния характер на графита, дело на добър книжовник. Посвещението край Христовото Разпятие по всяка вероятност се отнася до едно голямо събитие - битката на християнските народи срещу турците през 1396 година, завършила с трагичния край при Никопол.

Надпис върху широката рамка на парапета под плота, издраскан близо до монограма (5, 5a, 5b):

ΜΝΗΣΘΗΤΙ Κ(υρ)Η Ε ΑΥΤΟΥ ΑΝΑ

Помени Господи твоята ... Ана

Кирилски надпис край предния ръб на хоризонталната плоскост на плота (6, 6a, 6b):

СИΛΙ

Сили

Небесните сили обикновено се изобразяват в нозете на бога. В тази връзка над надписа е поместен монограм на Царят на царете Христос, съставен от съединени в квадрат огледално обърнати гръцки букви “бета”, известни от формулата ΒΑΣΗΛΕΥΣ ΒΑΣΗΛΕΥΟΝΤΟΝ. Отстрани на монограма е издраскан Голготския кръст, който свидетелства за преодоляната смърт.

Надпис до задния ръб на хоризонталния плот (7, 7a):

+ Κ(υρ)Η Ε ..ΟΥΙΑ

Господи ...

Вероятен монограм (8):

ΝΙΥ

1

1a

2

2a

3

3a

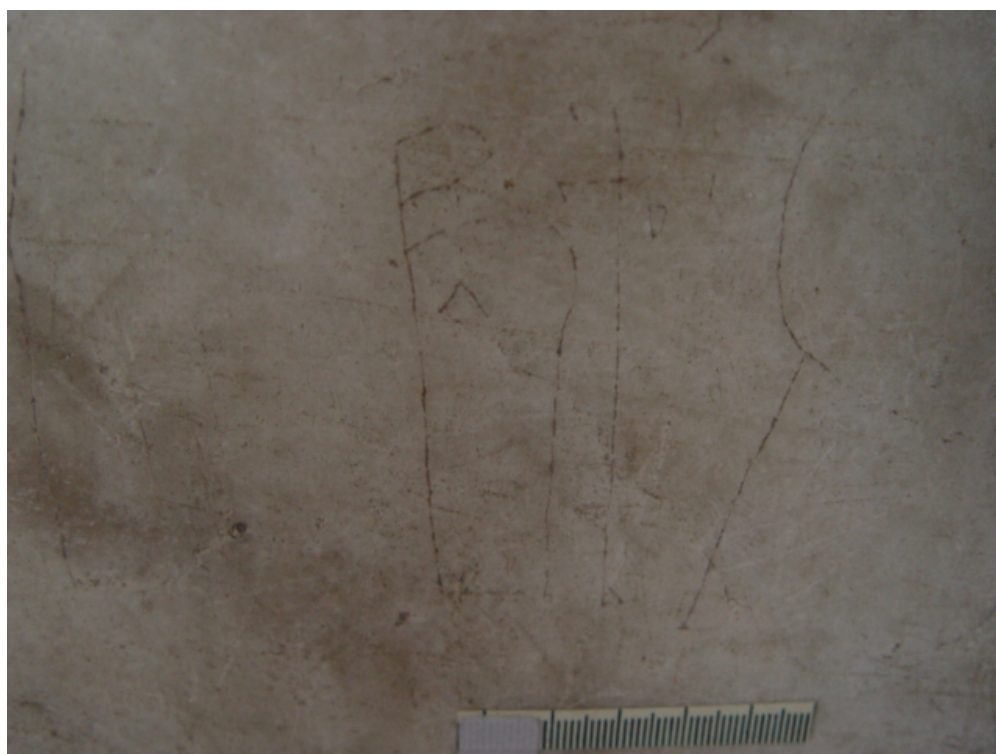
4

4a

4b

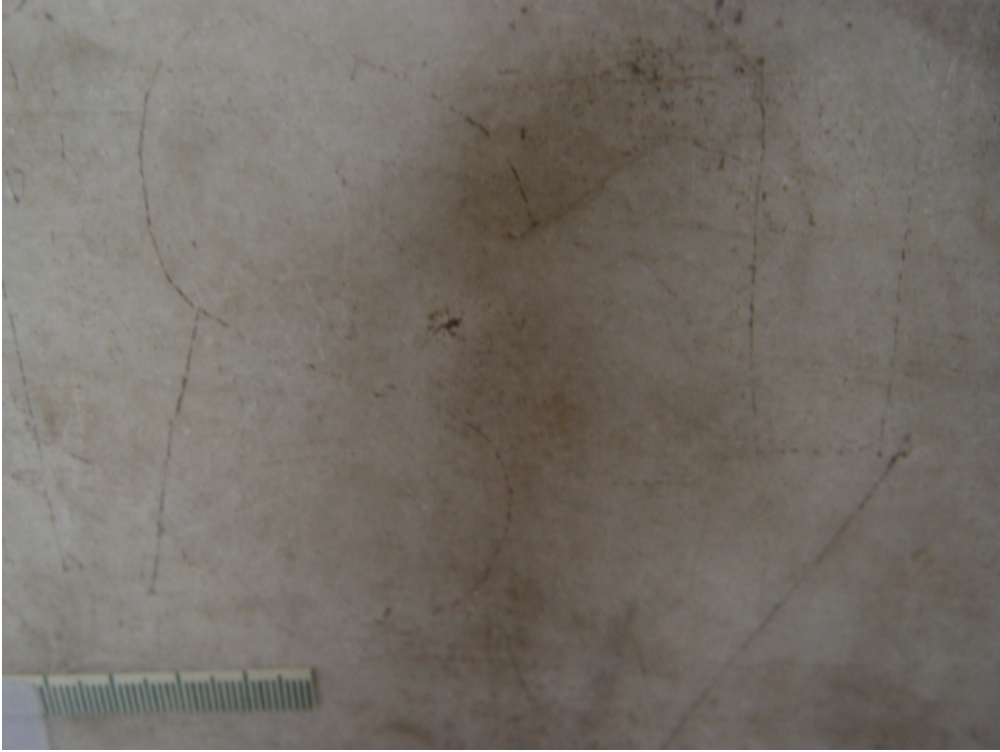
4c

4d

4e

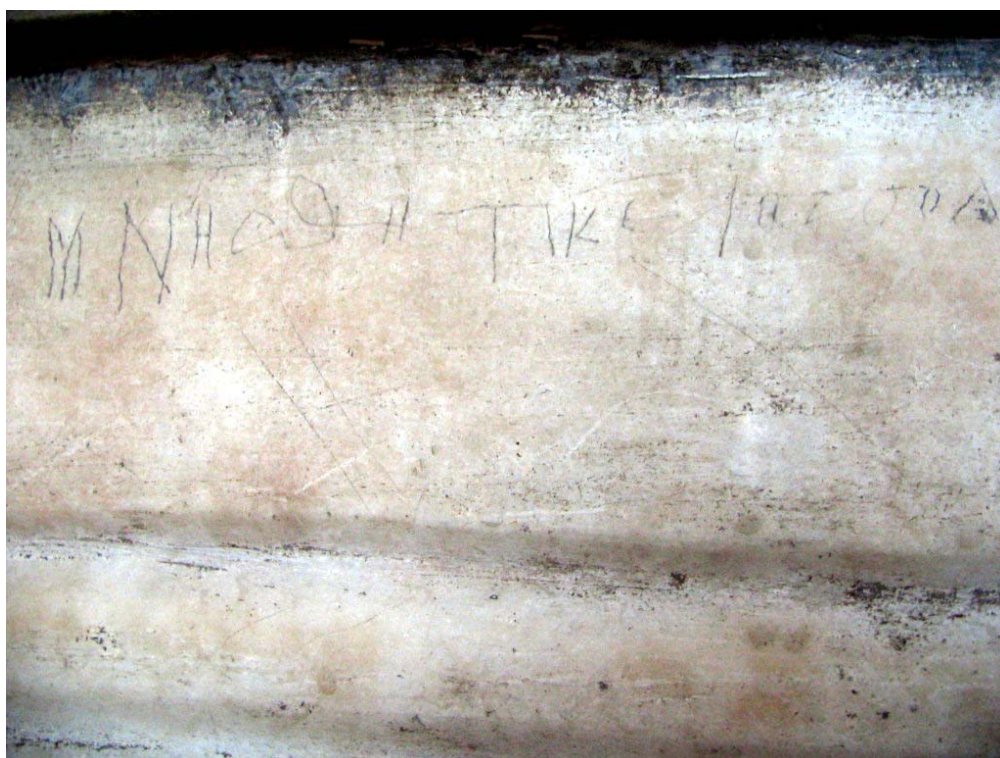
4f

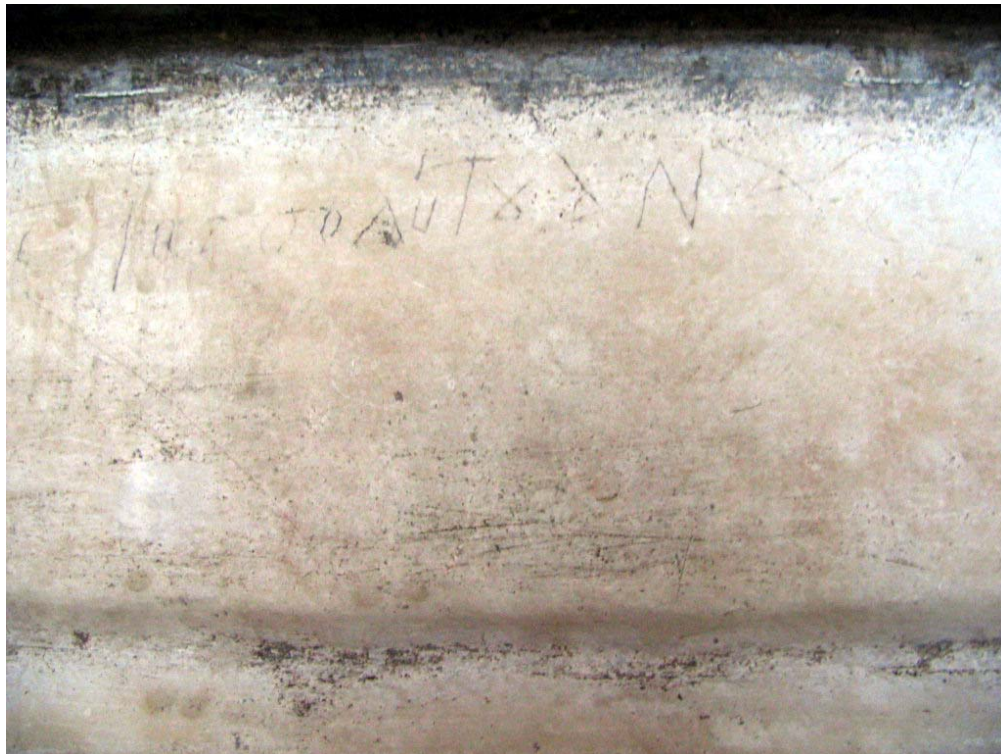
4g

5

5a

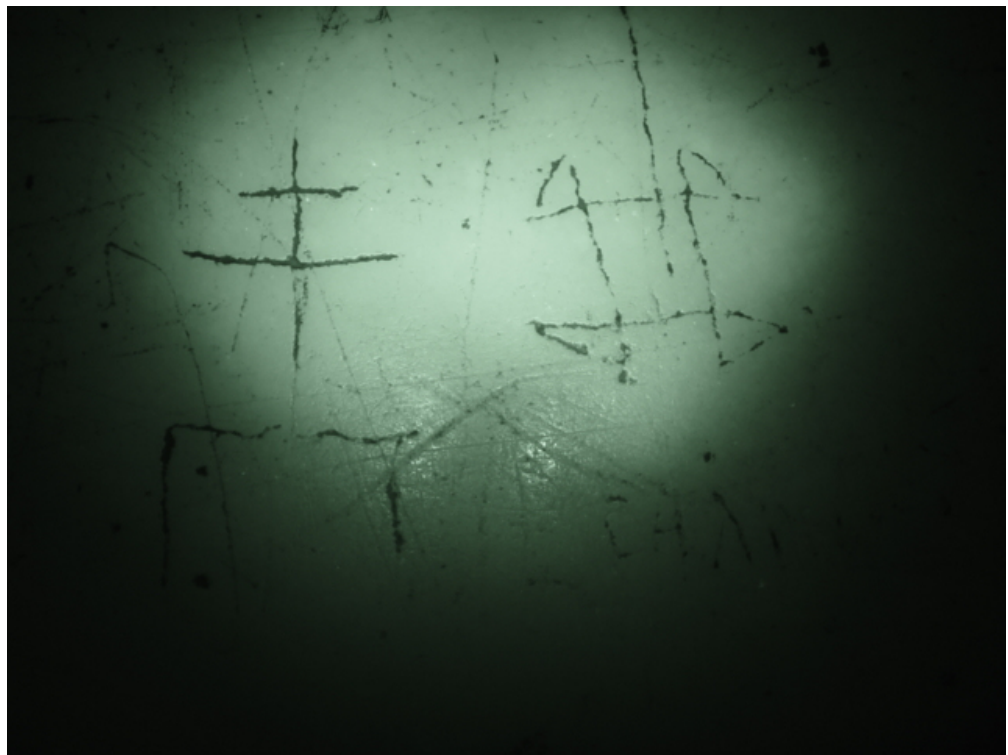
5b

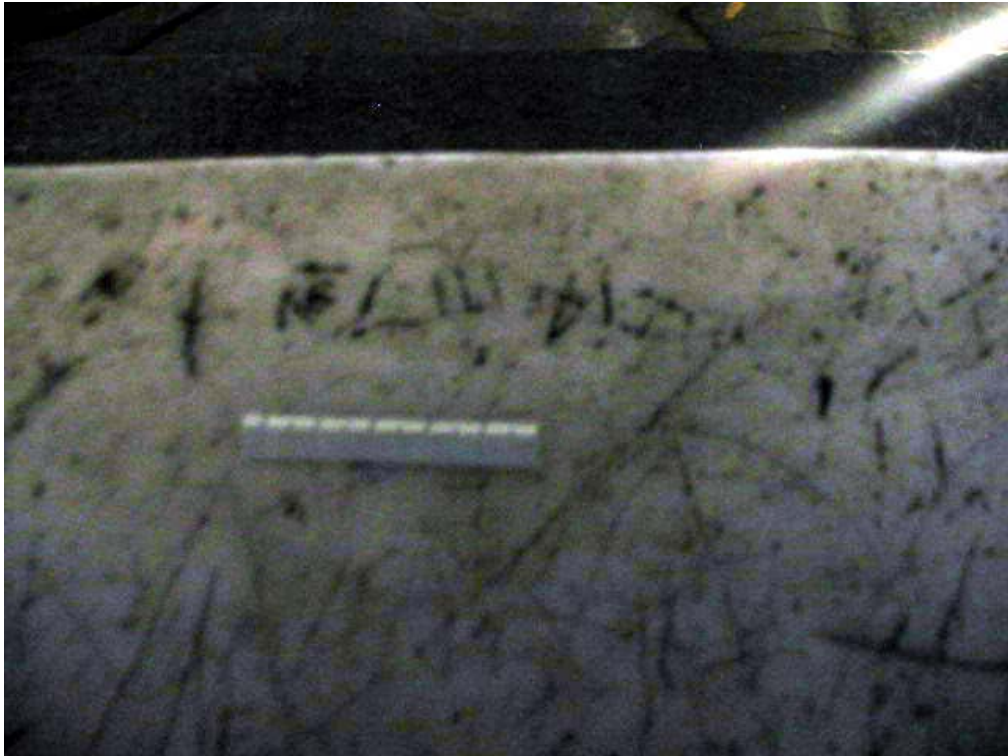
6

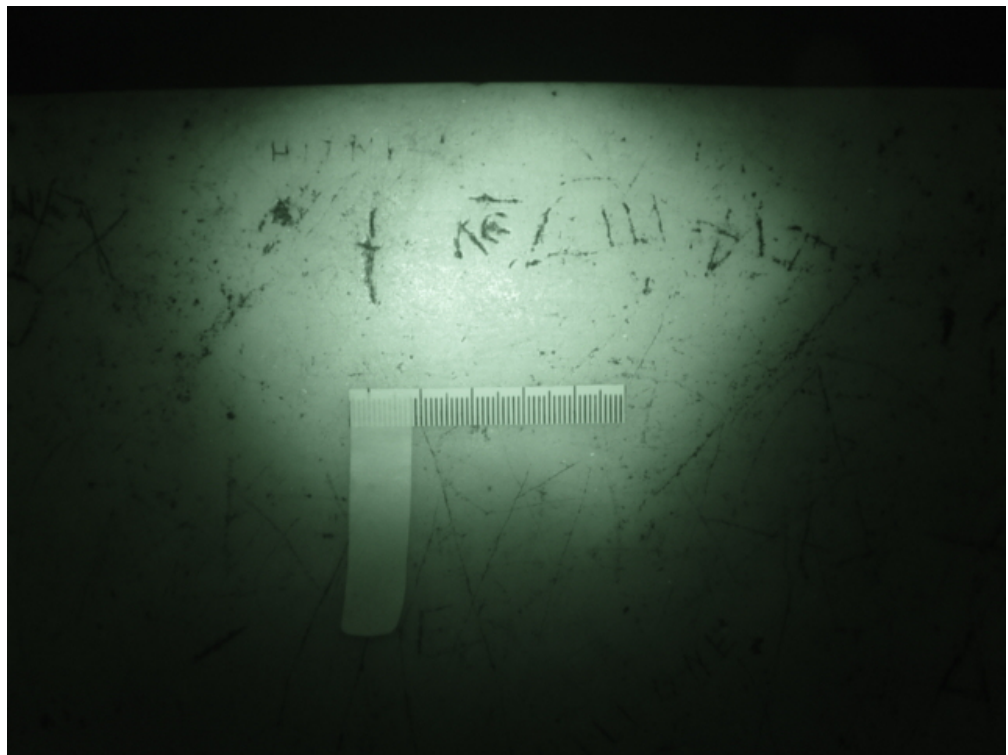
6a

6b

7

7a

8

ЛОЖА № 25

Ложата заема пространството край северозападния подкуполен стълб. Преградната плоча на парапета е била украсена с вписан в ромб кръст, който е заличен (1). В лявото рамкиращо поле на плочата е врязан монограм, който вероятно е на ателието на Изидор от Милет (2, 2а, 2b):

ΔΠ(α)Μ(έα)Σ

Хоризонталният плот е сигниран от производителя (3, 3а):

ΚΟΖ

Върху плочата са издраскани трудно четливи посвещения, сред които изпъква един трудно четлив шест редов кирилски надпис около голготски кръст (4 - 4е), както и друг над две копия с знамена (6-8с).

Посветителски надпис, разположен от двете страни на вертикална линия (5-5с):

Δ[ουλος] Κ(αλι)ΝΙΚΟ(ς)

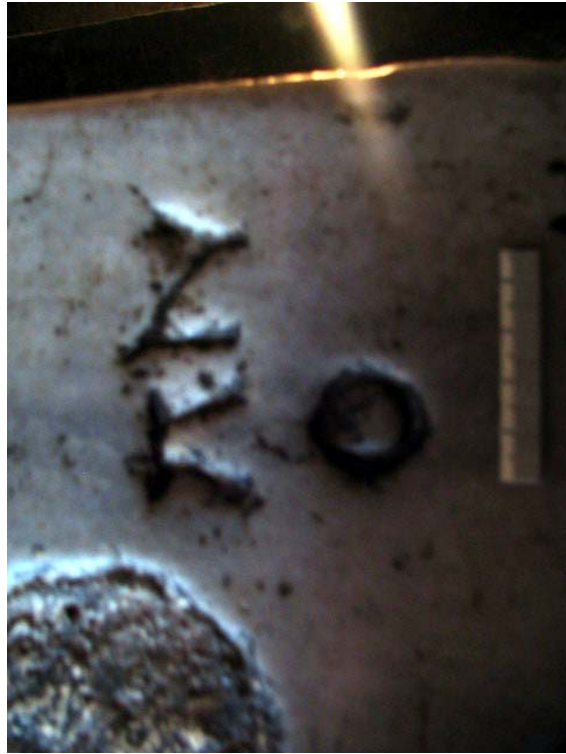
раб Калиник

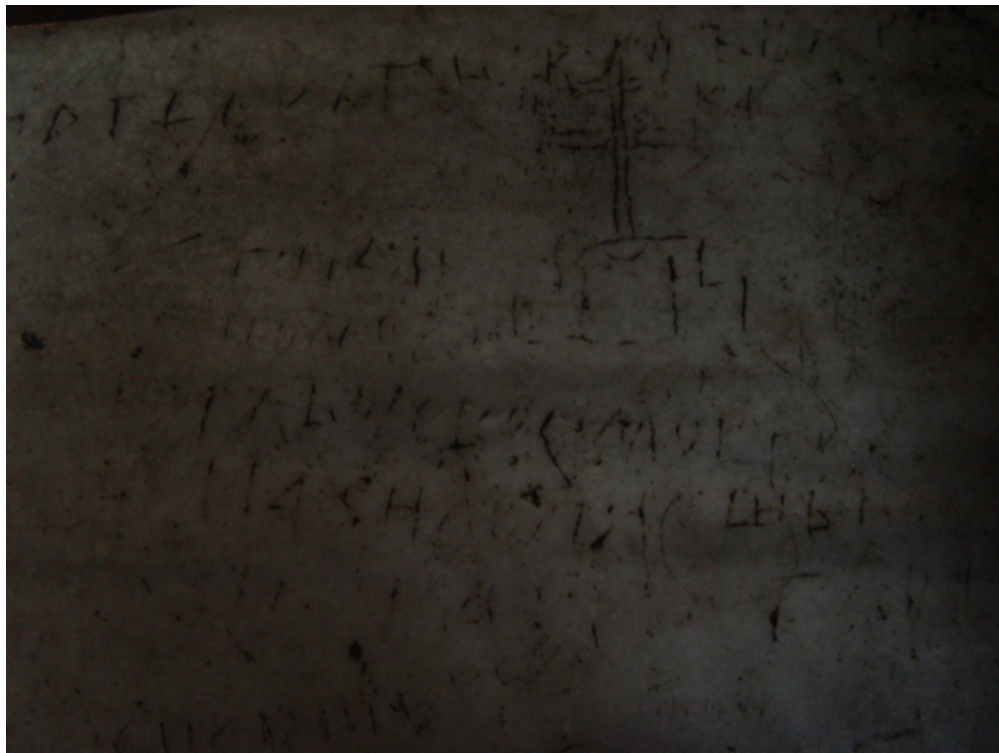
1

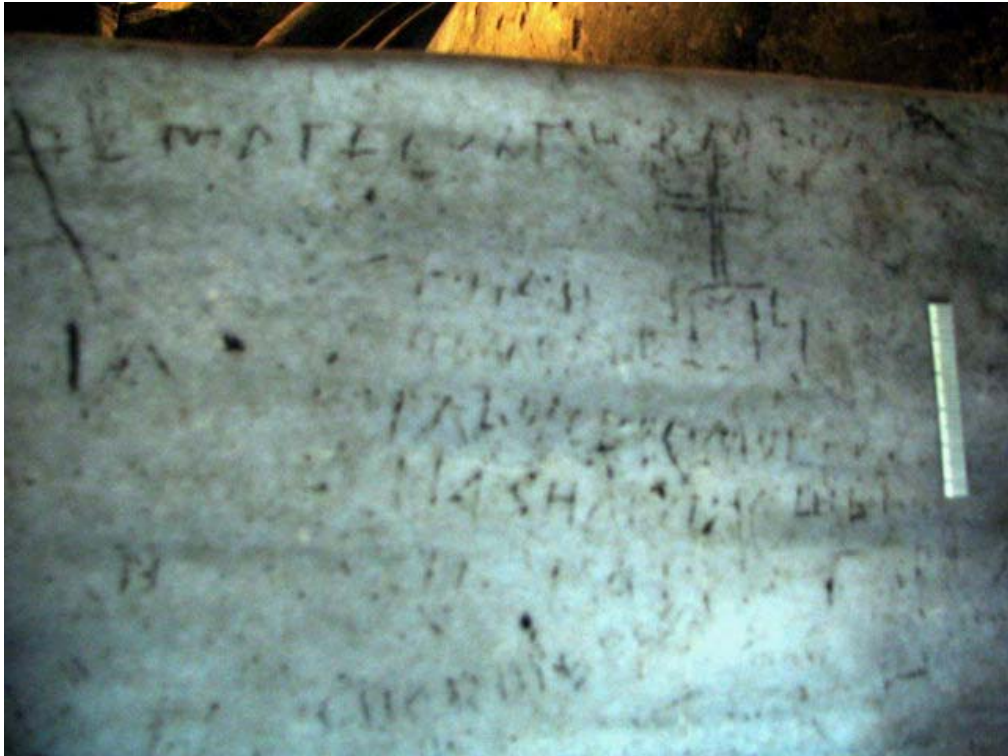
2

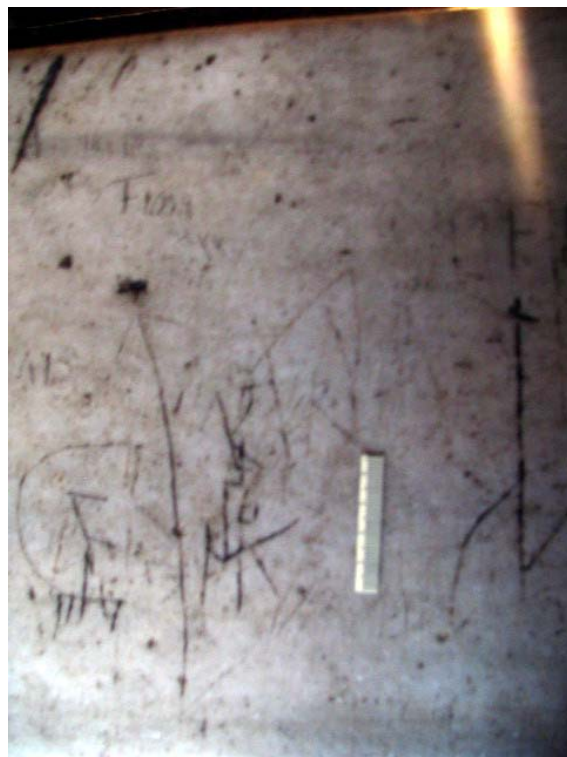
3

4

4d

5

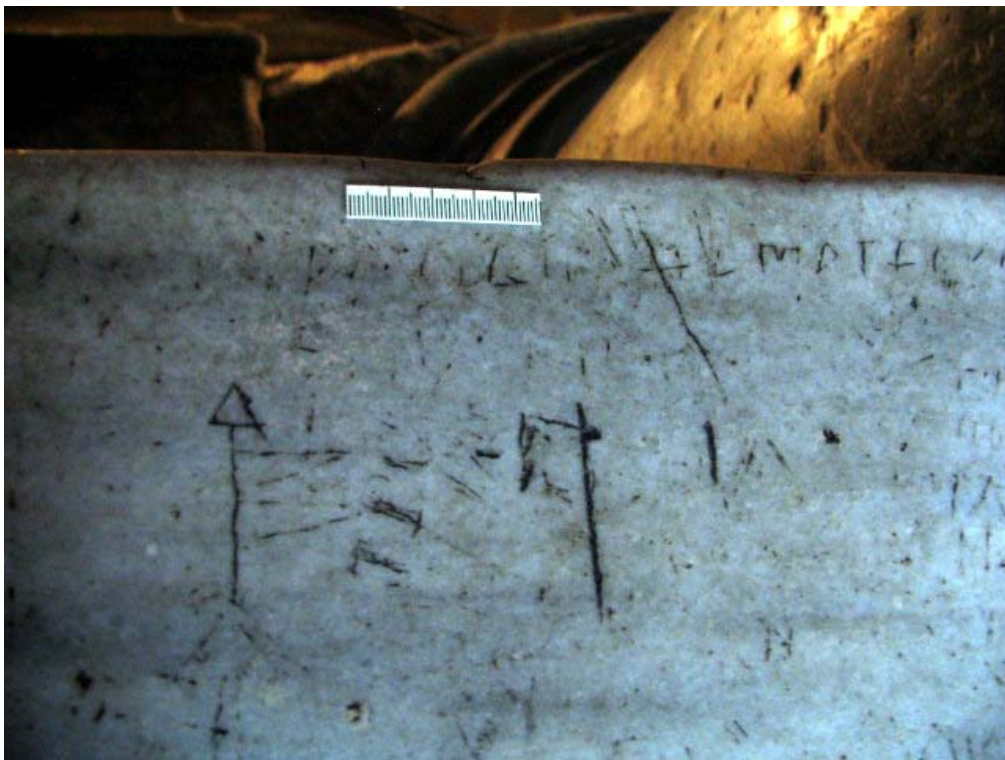
5a

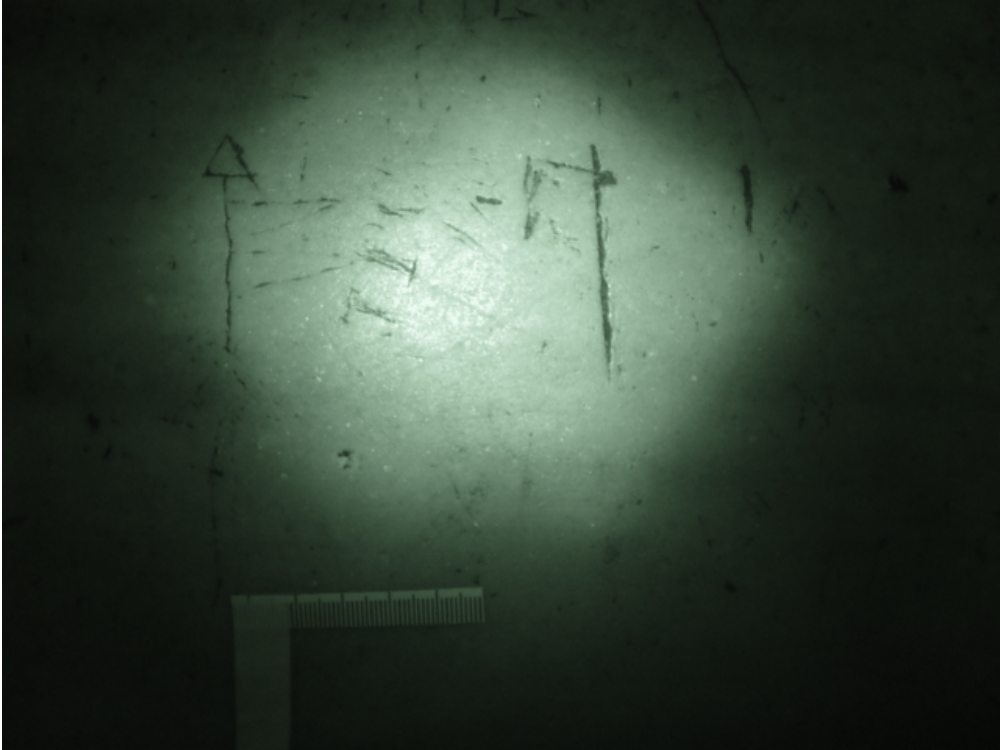
5b

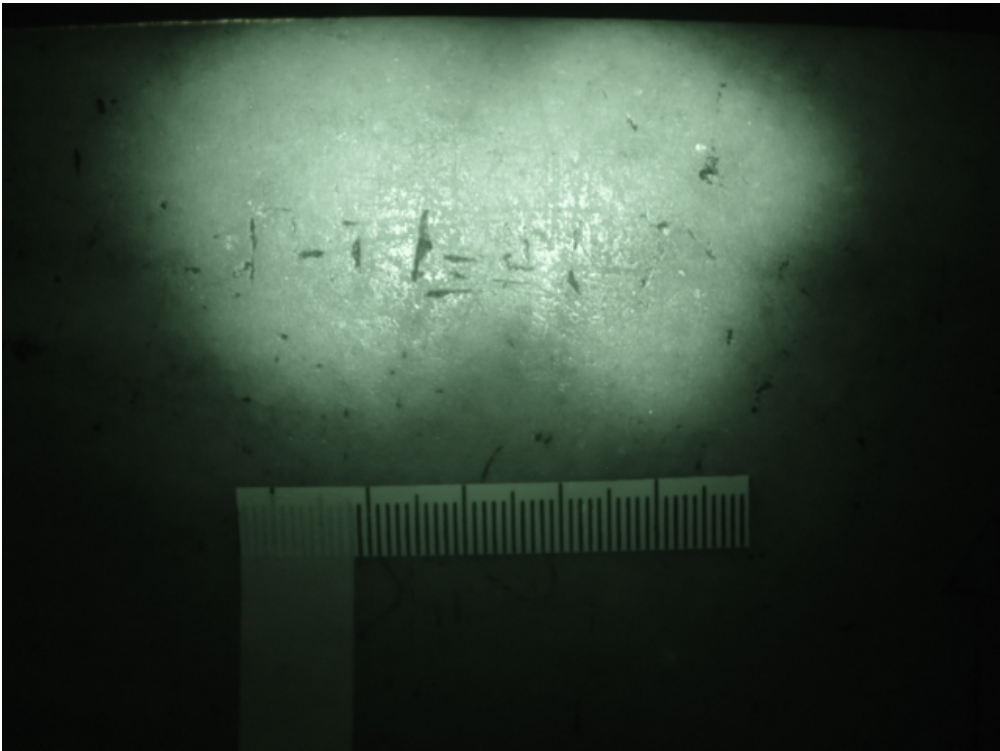
5c

6

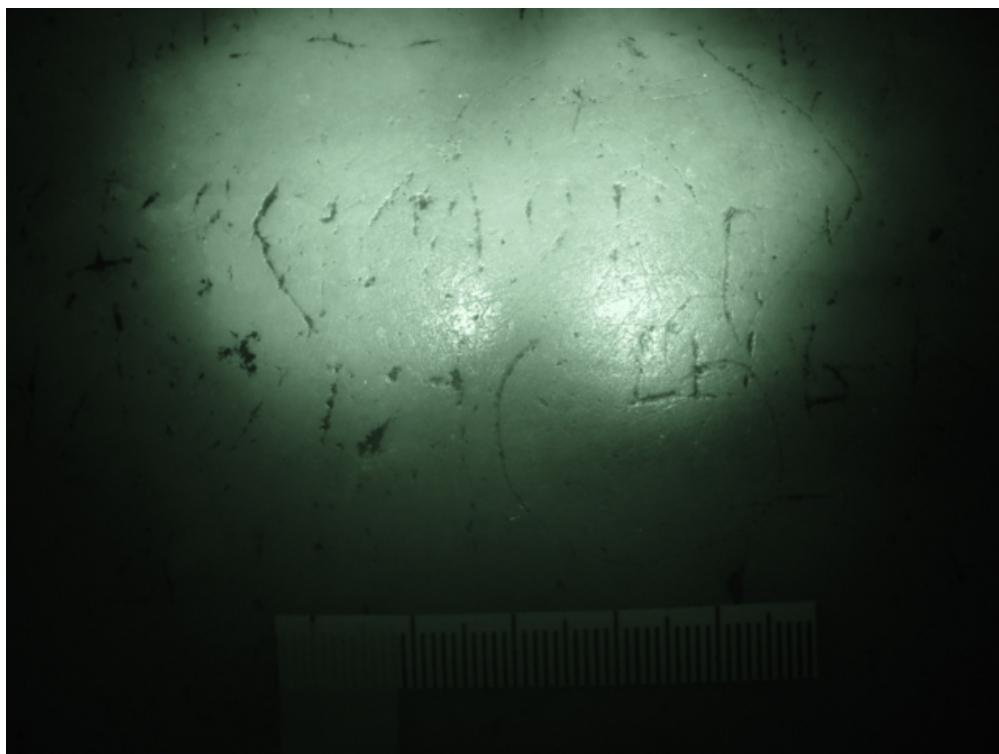
6b

7

8a

8b

ЛОЖА № 26

С тази ложа започва западната част на галерията от три ложи, разположени срещу олтара на храма. Преградната плоча на парапета е със заличен кръст в ромба (1, 1а). Върху широката рамка над ромба отдясно се вижда повреден монограм (2, 2а):

ΡΩ

Плочата е поставена обратно, което се вижда от обърнатия маркер на работилницата, издраскан върху мраморния плот на парапета (3, 3а, 4, 4а):

ΚΟΖ

Посветителски едноредов надпис на гръцки (?) език, от който личат отделни букви (5).

1

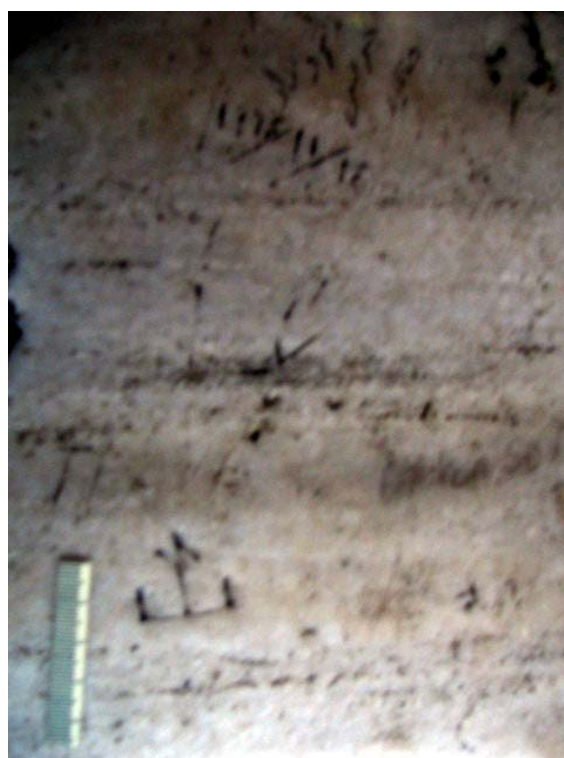
1a

2

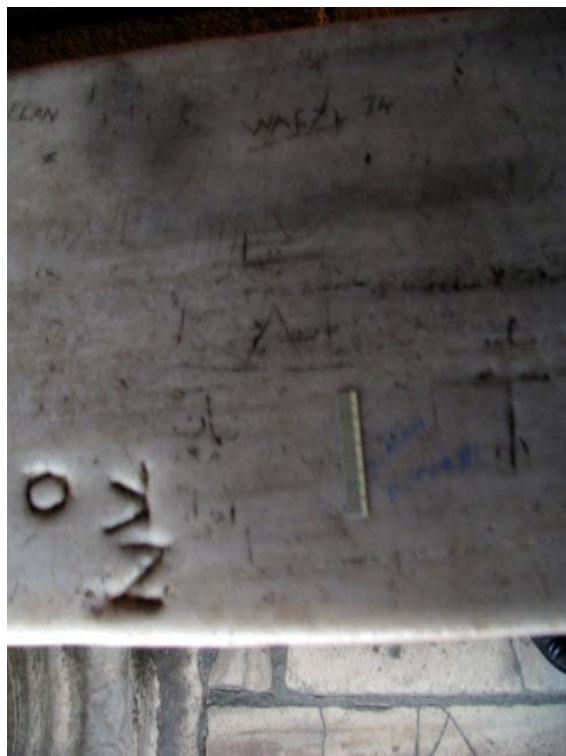
2a

3

3a

4

4a

5

ЛОЖА № 27

Средната от трите западни ложи е отличена с цветен мраморен под, който напомня за императорското място в наоса (1). Изследователите приемат, че на това място е била ложата с трона на императрицата, но по-вероятно там да се е намирал престола, заеман от императора вероятно по време на вселенските събори и патриаршески синоди във Великата църква. За това би свидетелствал надписа върху плочата на парапета, украсена с ромб, в който личат следите от латински кръст (2, 2а). Под ромба върху широката рамка са поместени изящни букви със знак за съкращение (титла) вероятно на императорската титла август (3, 3а):

Α(υγουστ)Τ(ος)

август

Под рамката на хоризонталния плот на парапета е поместено известното от ложа №22 пространствено означение (4):

ΔΟ(μος)

мъжко отделение, ред

1a

1b

2

3

3a

4

ЛОЖА № 28

Парапетът и на тази ложа е със заличени кръстове (1). Мраморният плот е маркиран от производителя на остров Кос (?) като крайната буква „зета“ е обърната ретроградно в „сигма“ (2, 2а):

ΚΟΣ

Върху плочата са издраскани кръстове и знаци (3-6). Сред тях се откроява посветителски надпис край разчертано поле, от който личат отделни букви (7, 8).

1

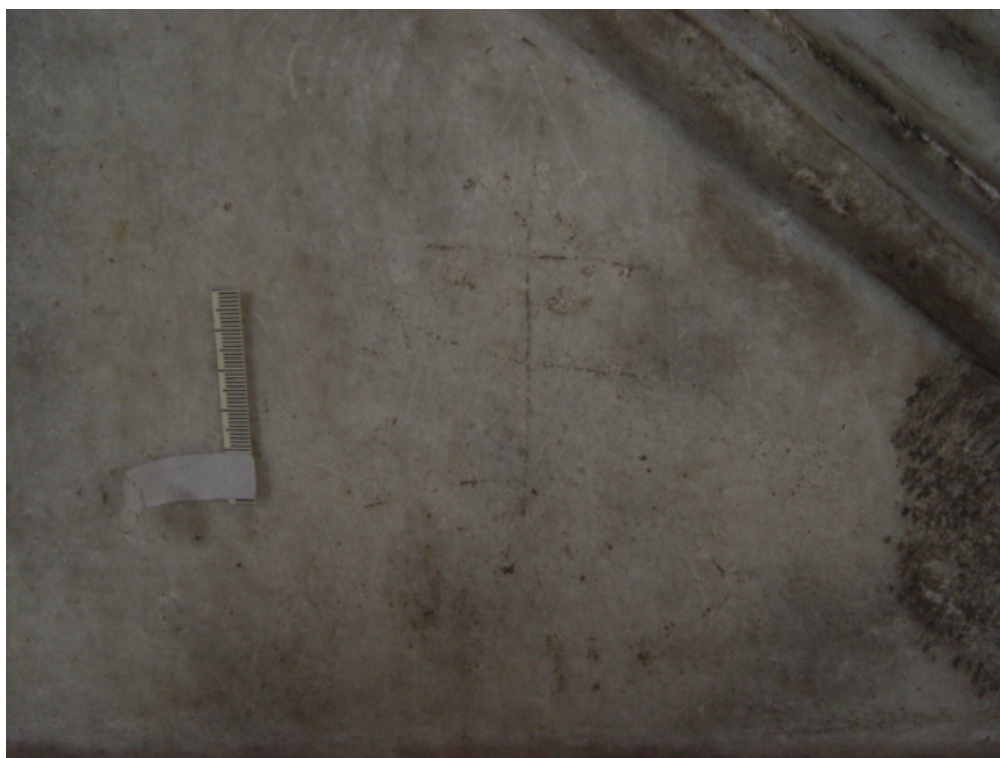
2

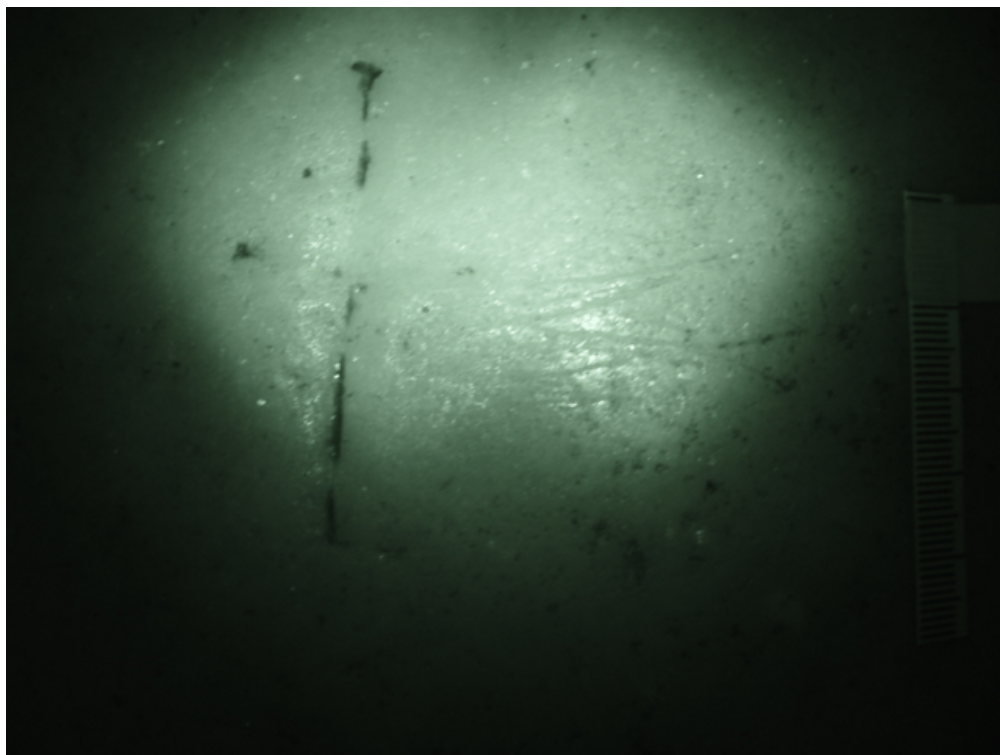
2a

3

4

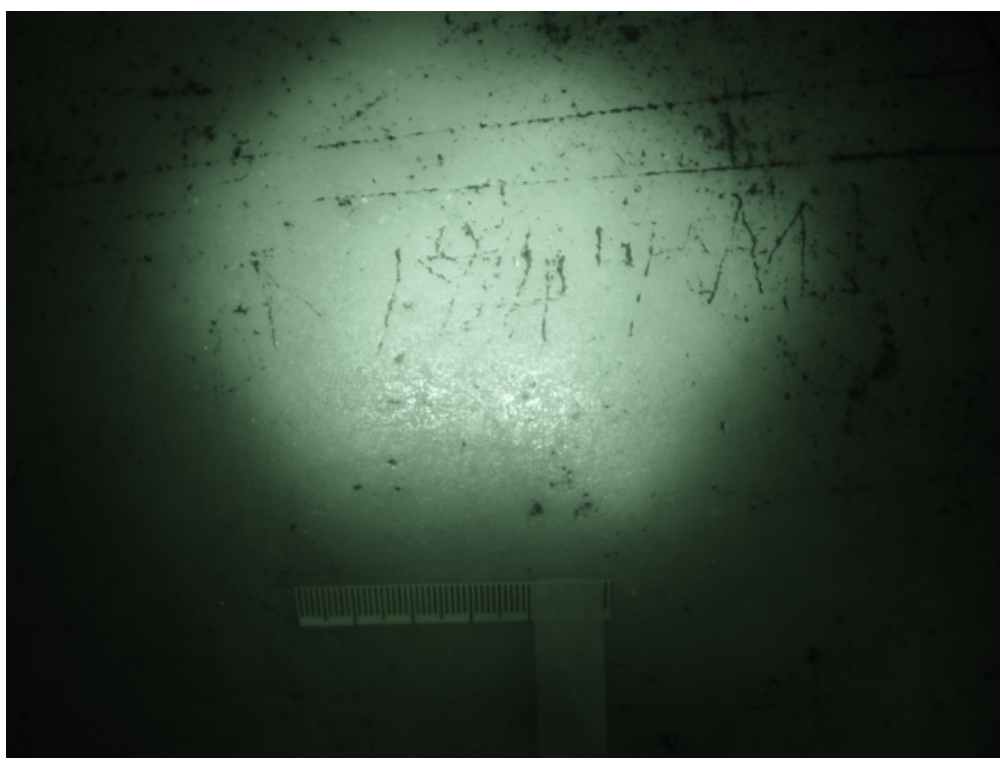
5

6

7

8

ЛОЖА № 29

Плочата на парапета е със заличени кръстове на ромба (1). Тя е обвърната, което се вижда от вероятния маркер на работилницата (2, 2а):

ТΩ

Второ посвещение, известно от ложи №22 и №27, е застъпено от свързващото олово на плочата с пода (1а):

+ ΔΟ(μoς)

мъжско отделение, ред

Върху мраморната хоризонтална плоскост на плота са издраскани геометрични фигури и трудно четливи посветителски надписи. Сред тях се откроява един равнораменен кръст с извита линия над него, вероятно отбелязващ кръстовидния план с олтарното пространство на църквата (7).

Два вписани кръга съединени с радиални линии, които разделят пространството на шест части (3, 3а). Край него се забелязват отделни буквени знаци.

Монограм и посветителски надпис под него на гръцки език (4-4i):

ΧΑΡ

**ΑΓΙΑ ΛΩΓ(ε) ΤΟΥ Θ(εο)Υ ΣΟΣΩΝ ΠΑΘ(ριαρχας) Τ(ου) ΔΟΥΛ(ου) ΣΟΥ
ΙΩ(αννης) Τ(ου) ΑΡ(χιεπισκοπου)**

Свето Слово Божие спаси патриарха, твоят раб Йоан архиепископ

Четириредов кирилски надпис (5-5с):

+ ЖЄ КЪ ТО ПРИ(Ї)ДЄТЄ

СЄМО Я ЖЄ НЄМОЛИ

ТЄСА МИТРОПОЛИ

(Т)Я ...ЄМЎ СЯВЯ

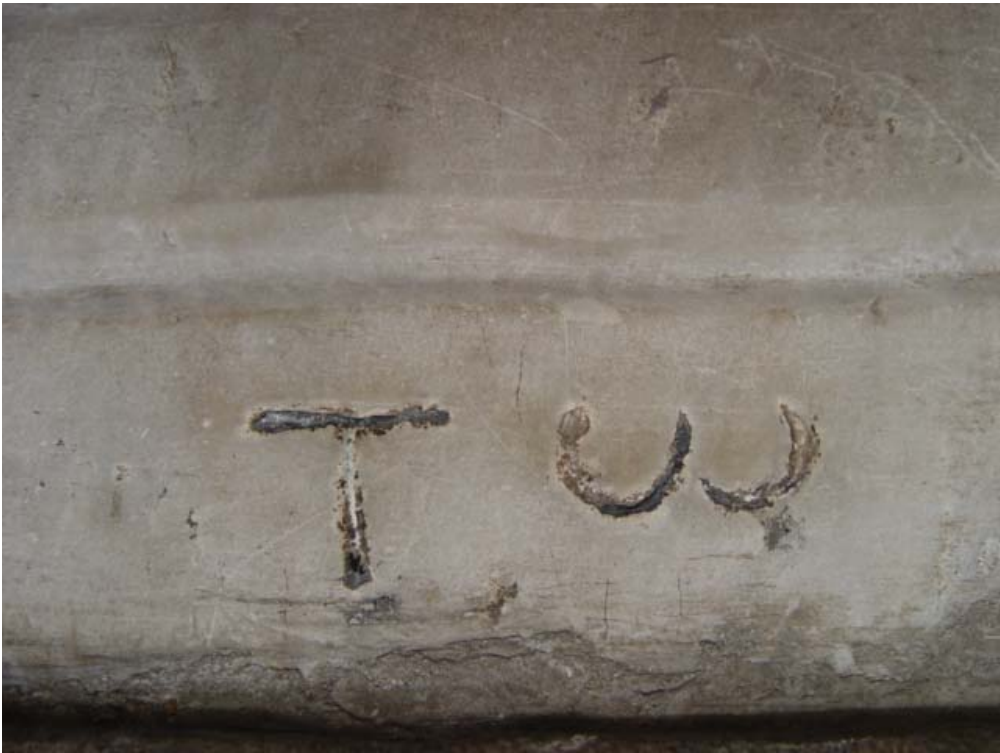
1

1a

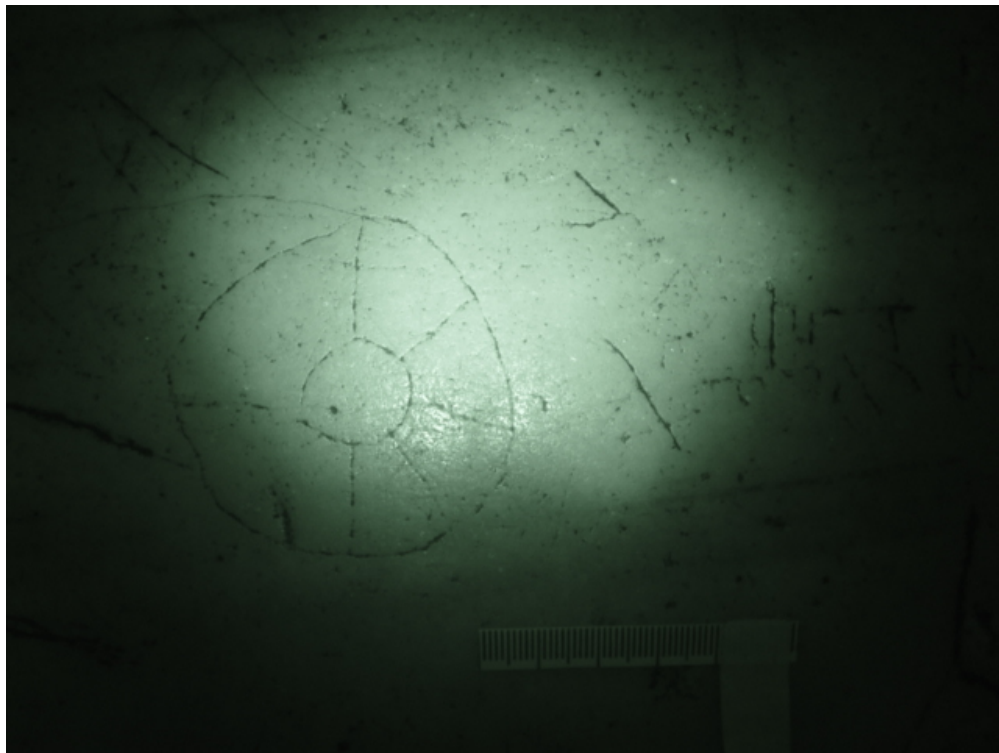
2

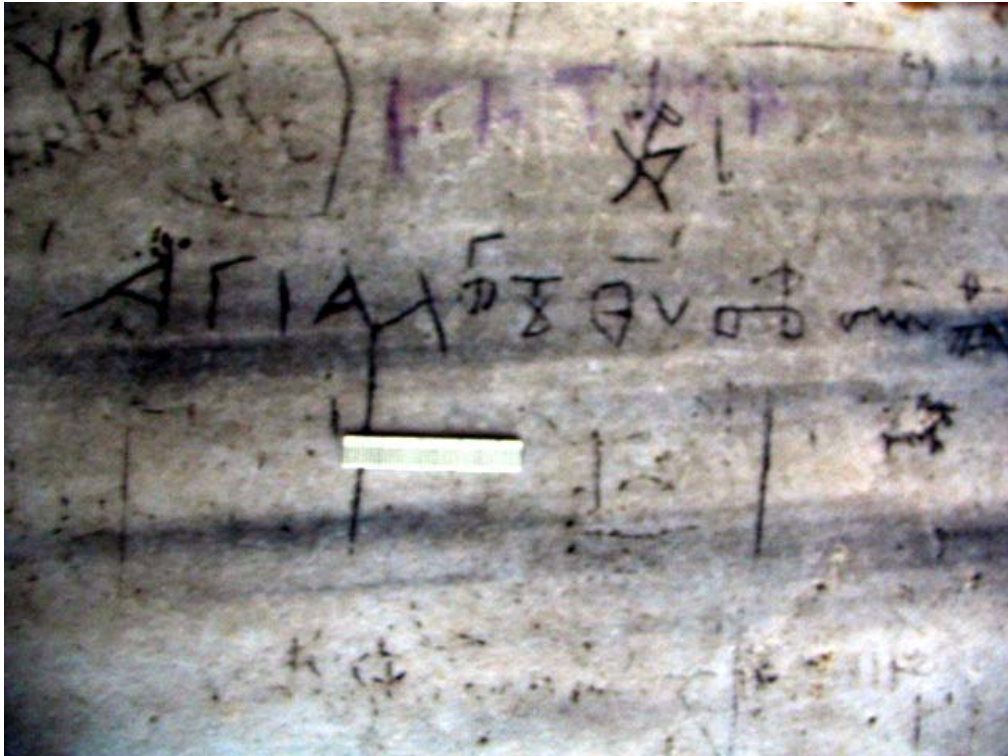
2a

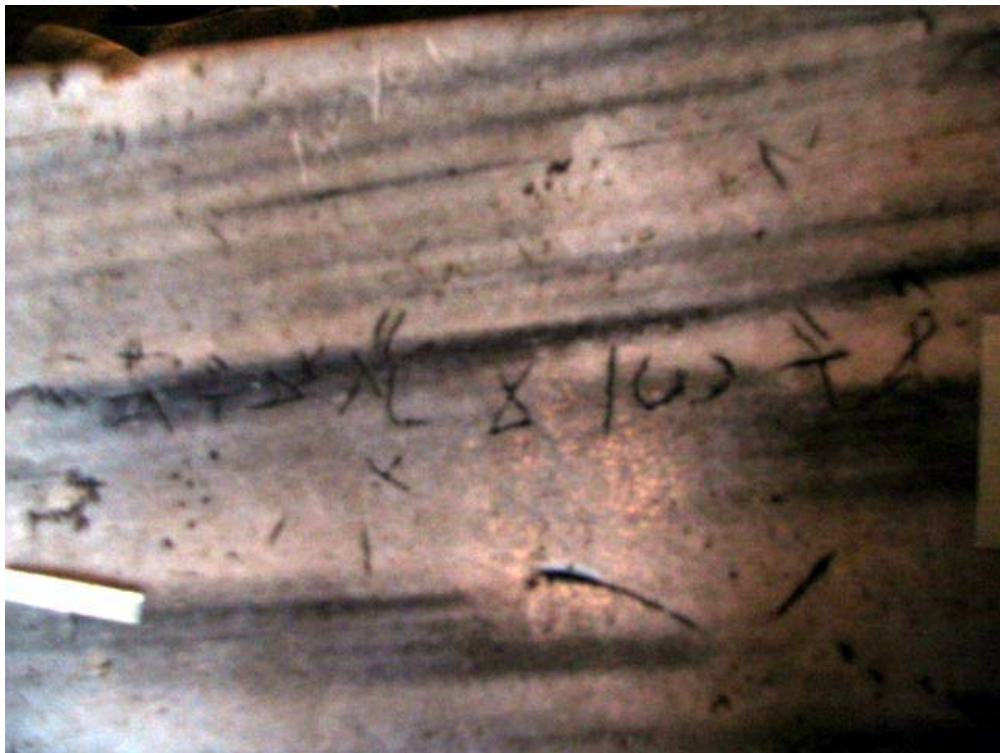
3

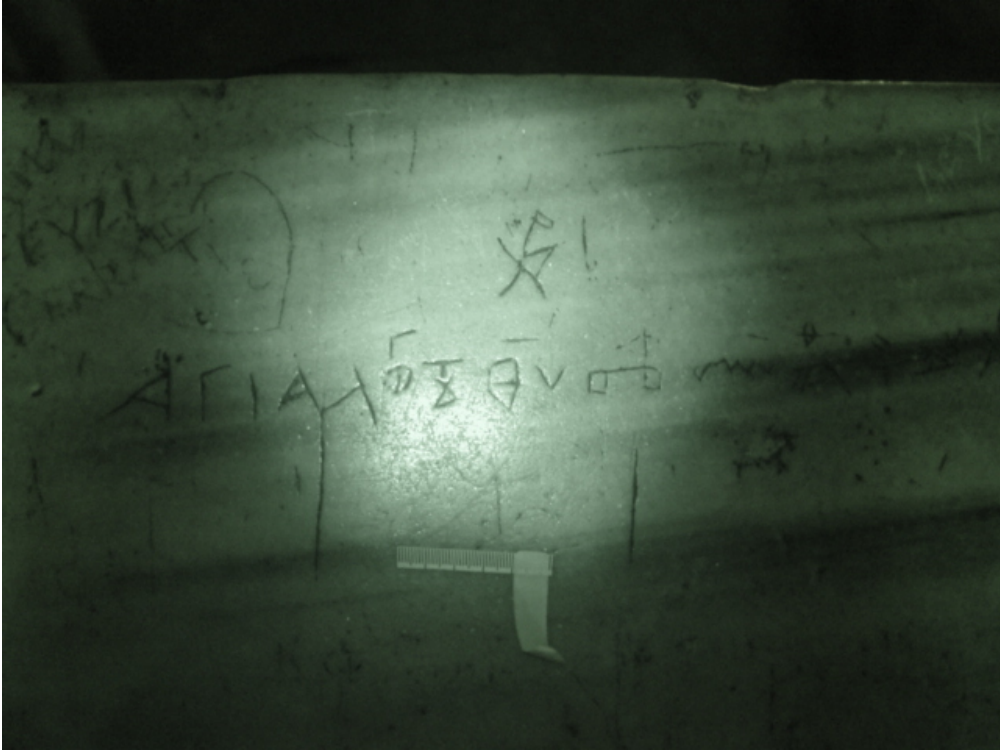
3a

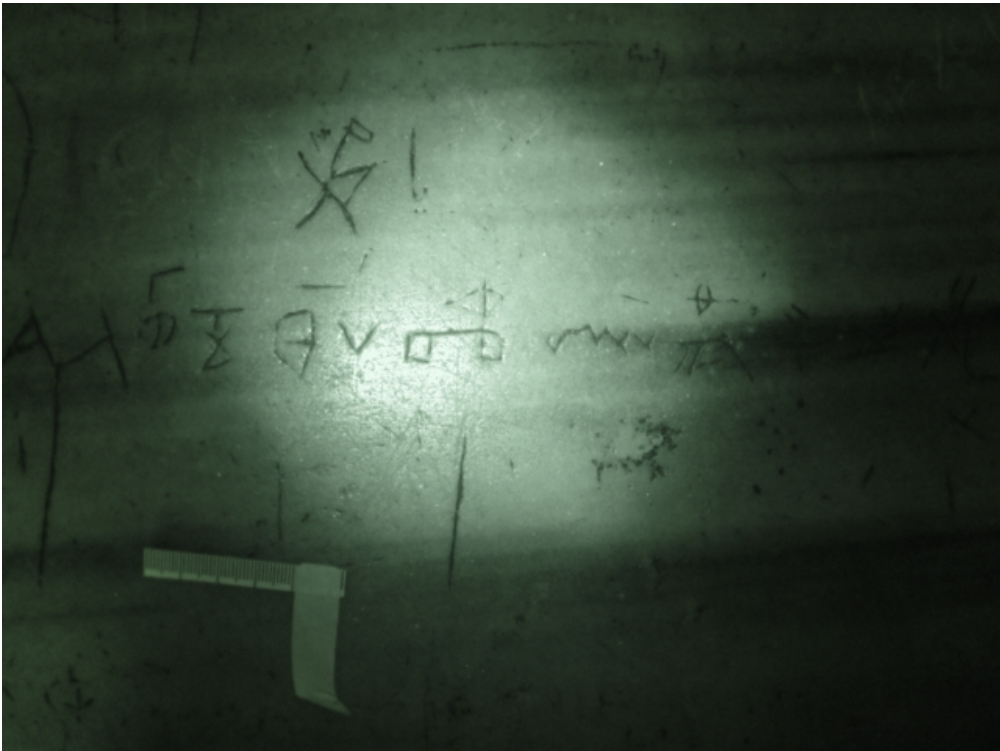
4

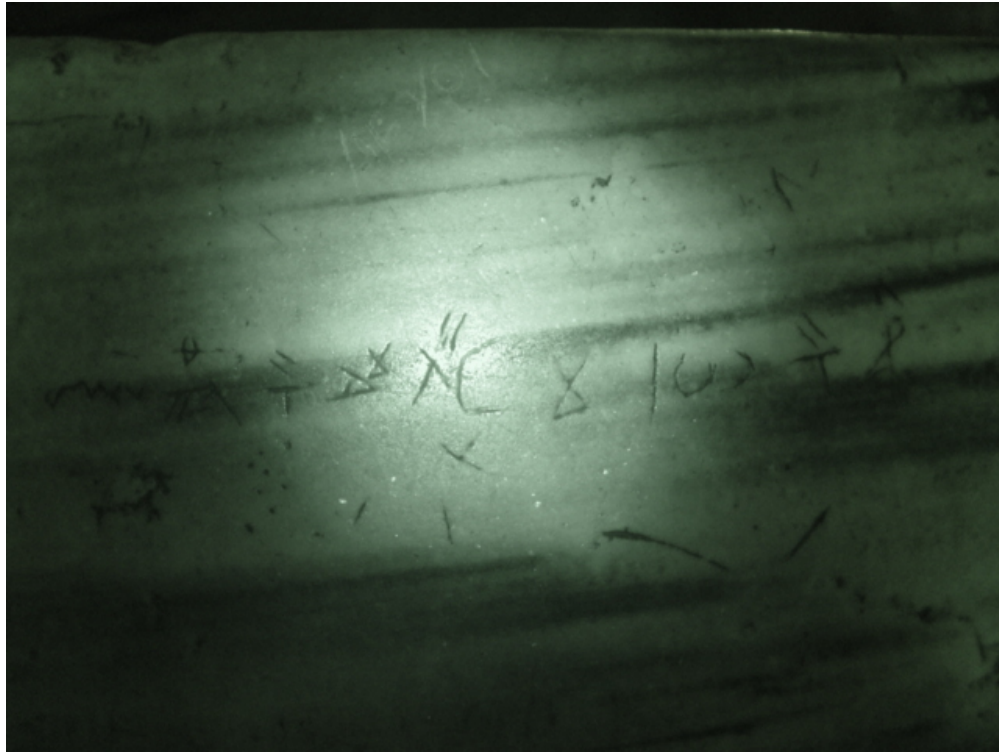
4a

4b

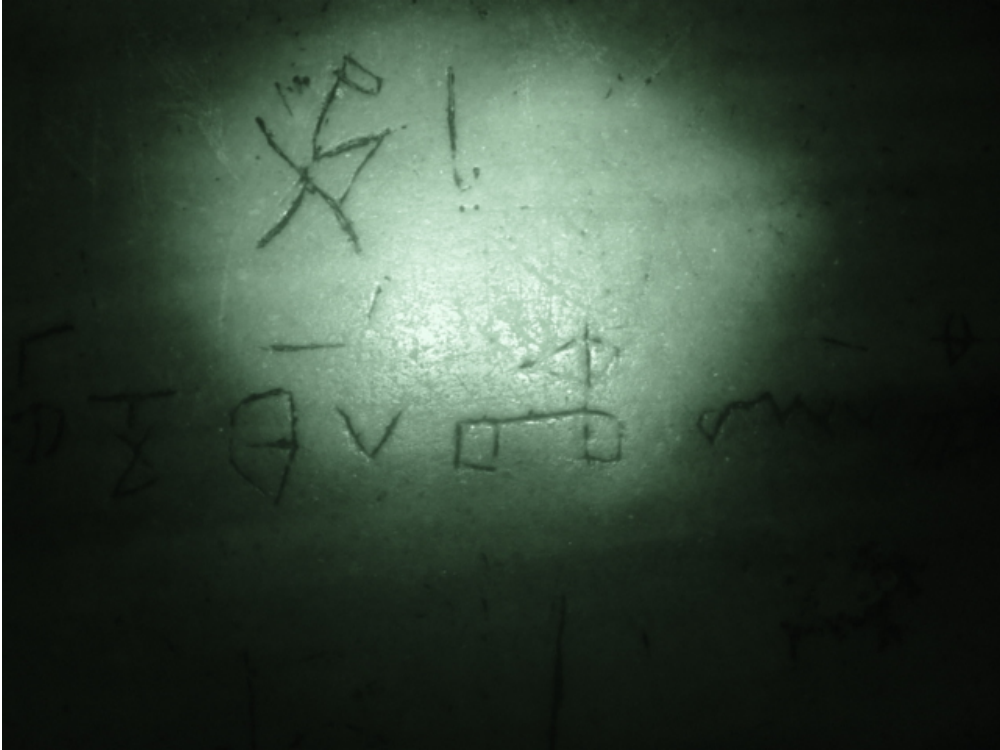
4c

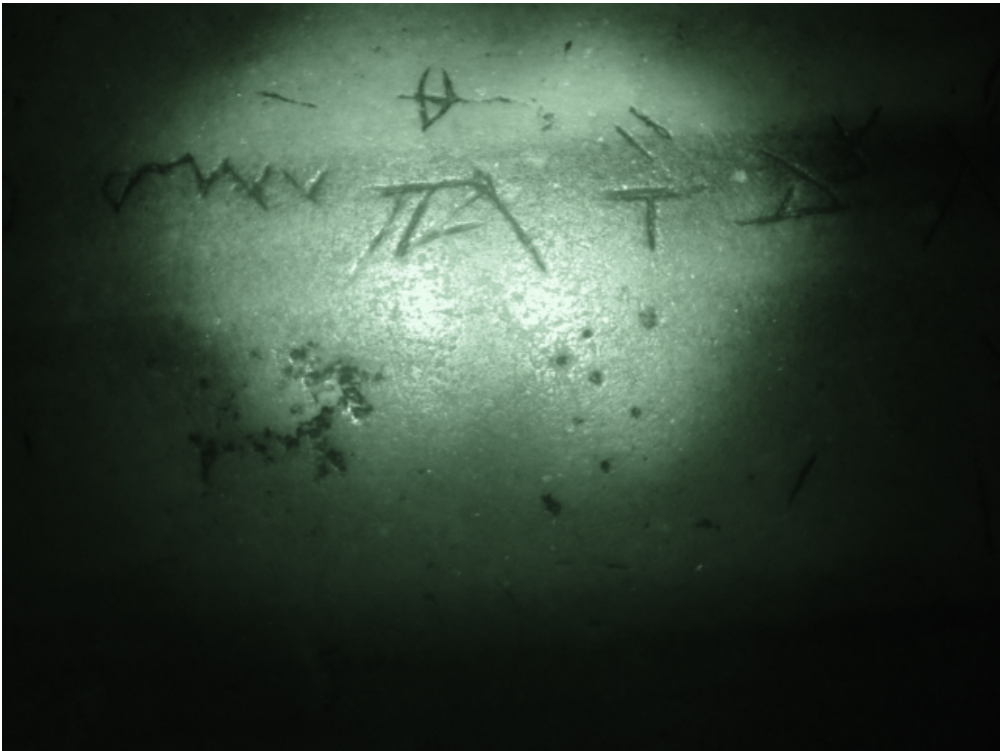
4d

4e

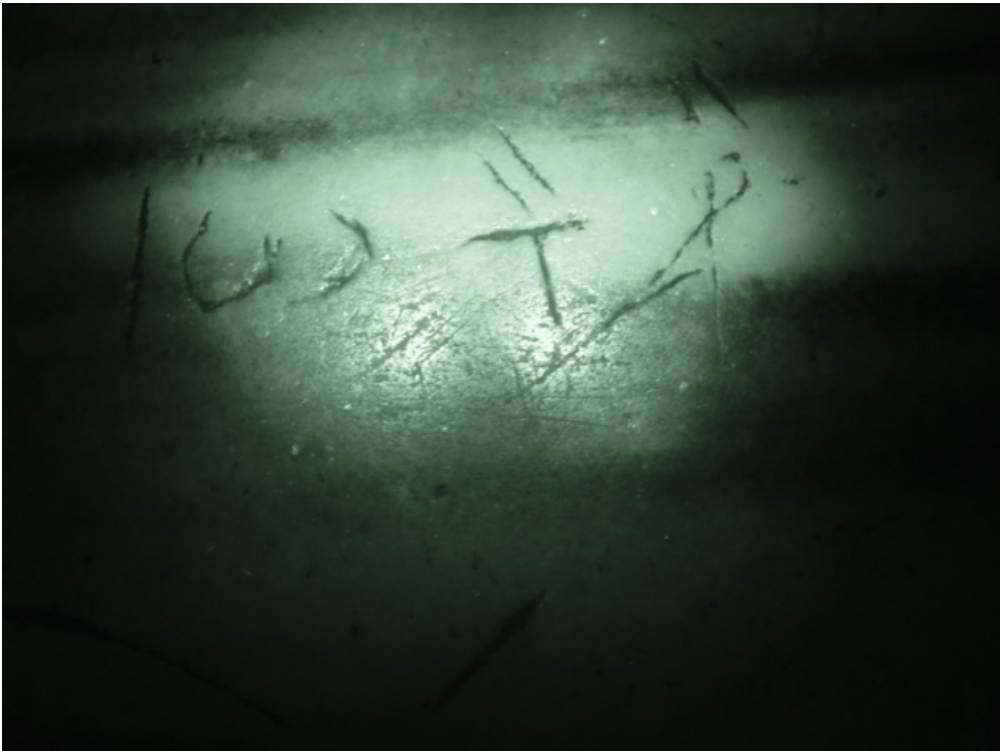
4f

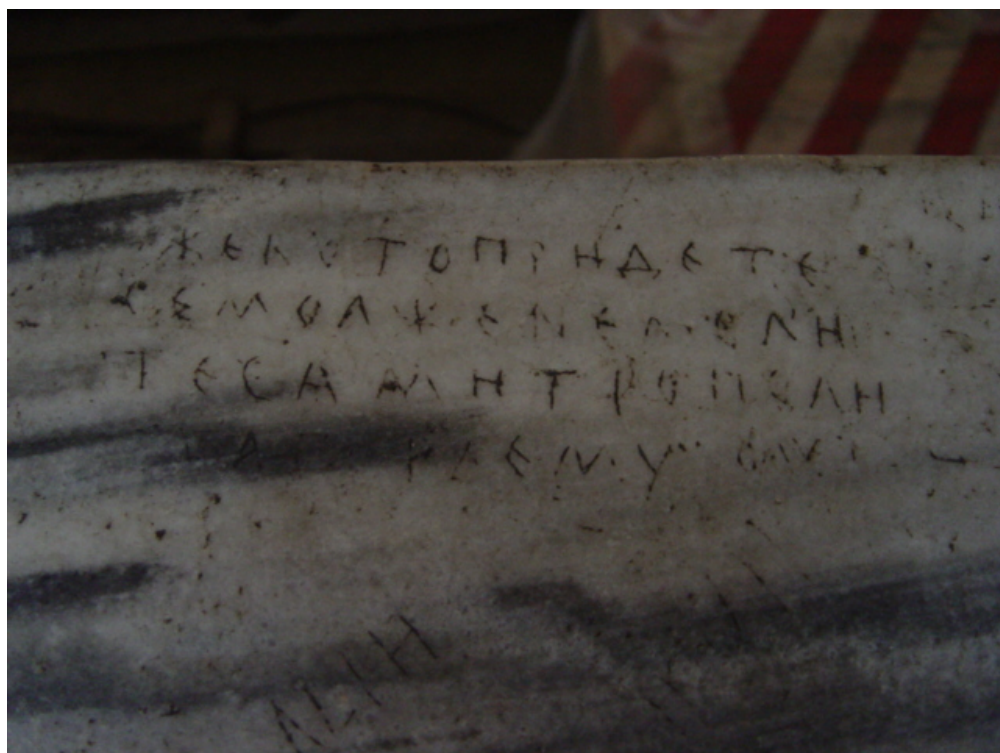
4g

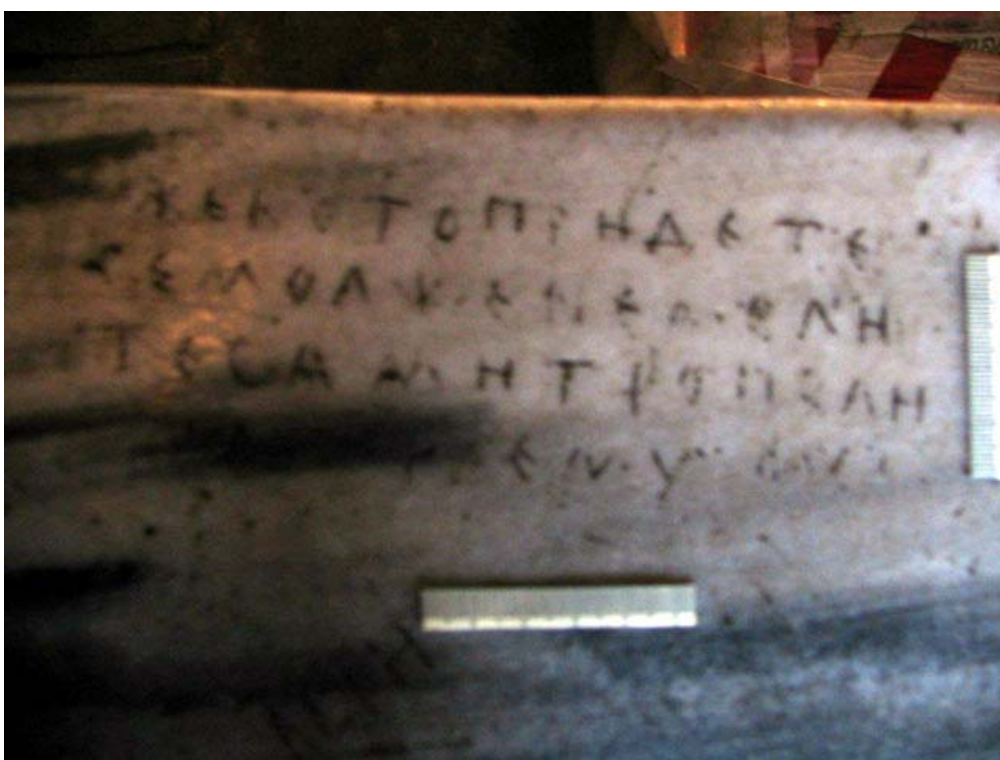
4h

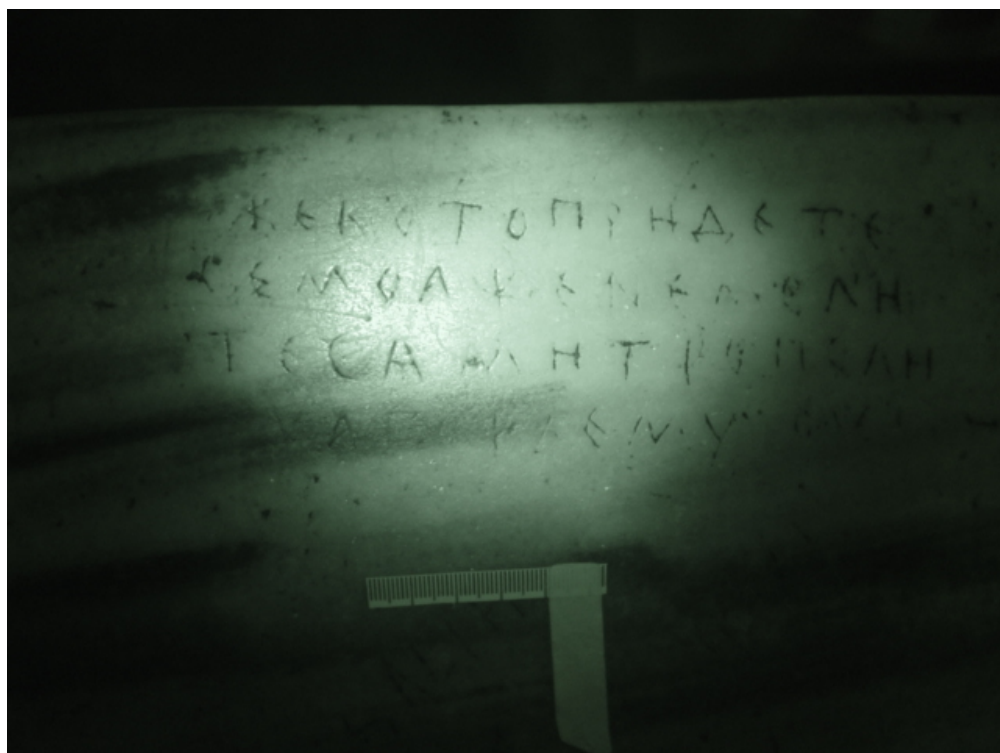
4i

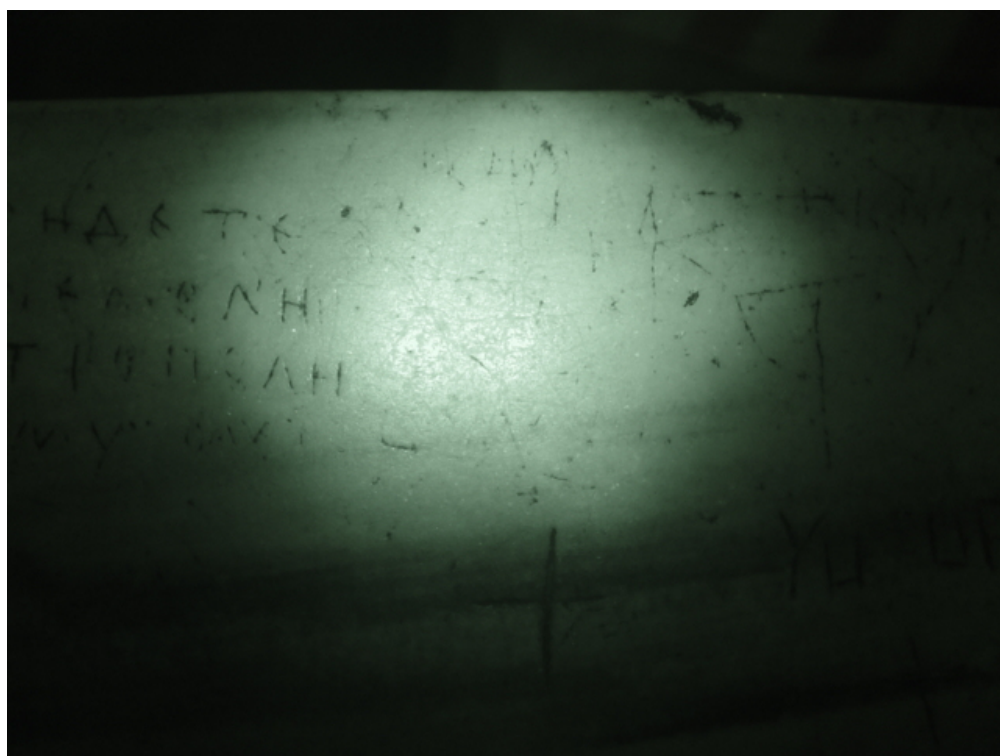
5

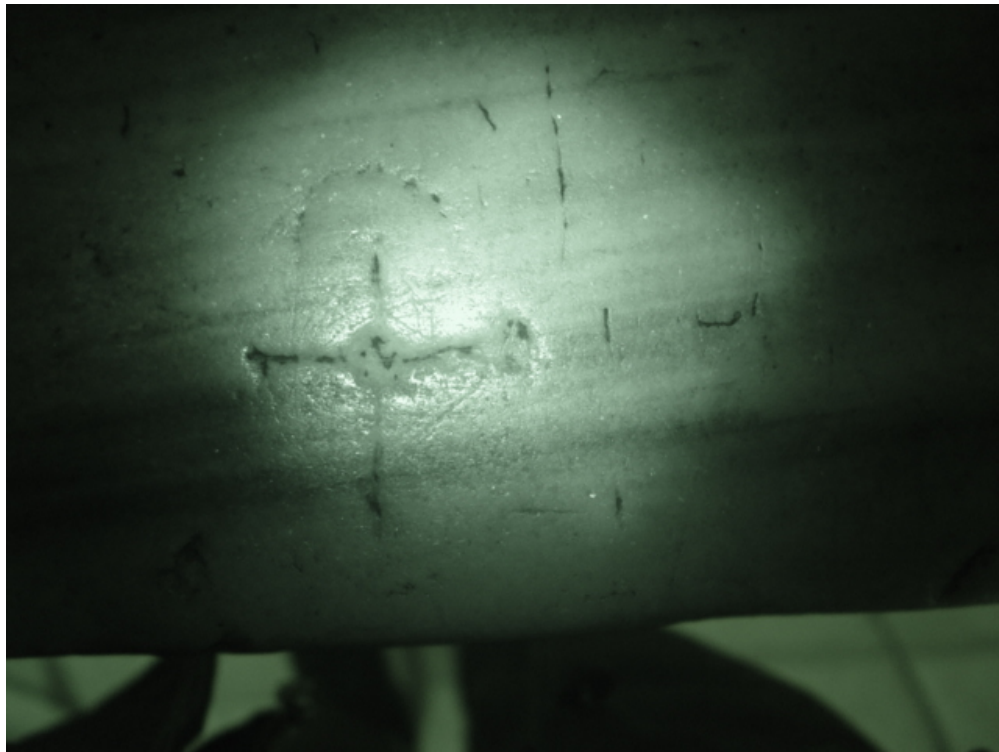
5a

5b

5c

7

ЛОЖА № 30

Преградната мраморна плоча на ложата е със заличени кръстове на ромба, чиито вертикални ръбове са запазили своят първоначален облик, тъй като флоралните мотиви са палмети (1). Хоризонталната плоча на парапета се състои от две части. Дясната е маркирана от производителя върху тясната лицева страна в десния ъгъл (2, 2а, 2b):

I KOZ

Левият ъгъл също е белязан, но знаците са заличени (1). По всяка вероятност надписът е бил подобен на този върху лявата част на плочата, чиито букви вероятно се четат от дясно наляво в „бустрофедон“ (1, 3, 3а):

+ ПІ

Върху хоризонталната плоча се намират и няколко посветителски надписа на кирилица. Сред тях изпъква едно триредово посвещение, записано във вертикал с година 1552 от Рождество Христово и монограм, под който има посветителски текст. Краят на надписа е повреден (4, 4а, 4b, 4с, 4d):

1552

ТР(ъ)Н(ово)

Г(оспод)И ПО(мо)ЪИ РЯБҪ СВОЕМҪ
.....

1552. Търново (?). Господи помогни на своя раб.....

Дълъг триредов надпис на кирилица върху предния край на
хоризонталната плоча (5 – 5i):

Г(оспод)И ПО(мо)ЪИ РЯБҪ Б(о)ЖИ(ю)

Г(оспод)И ПО(мо)ЪИ РЯБҪ Б(о)ЖИЮ Є(в)СТАТИЮ МОСКВҪ

.....

Господи помогни на раба Божю

Господи помогни на раба Божю Евстатий Московец

Надпис с латински букви TRN се забелязва върху квадратната основа на
една от колоните (6).

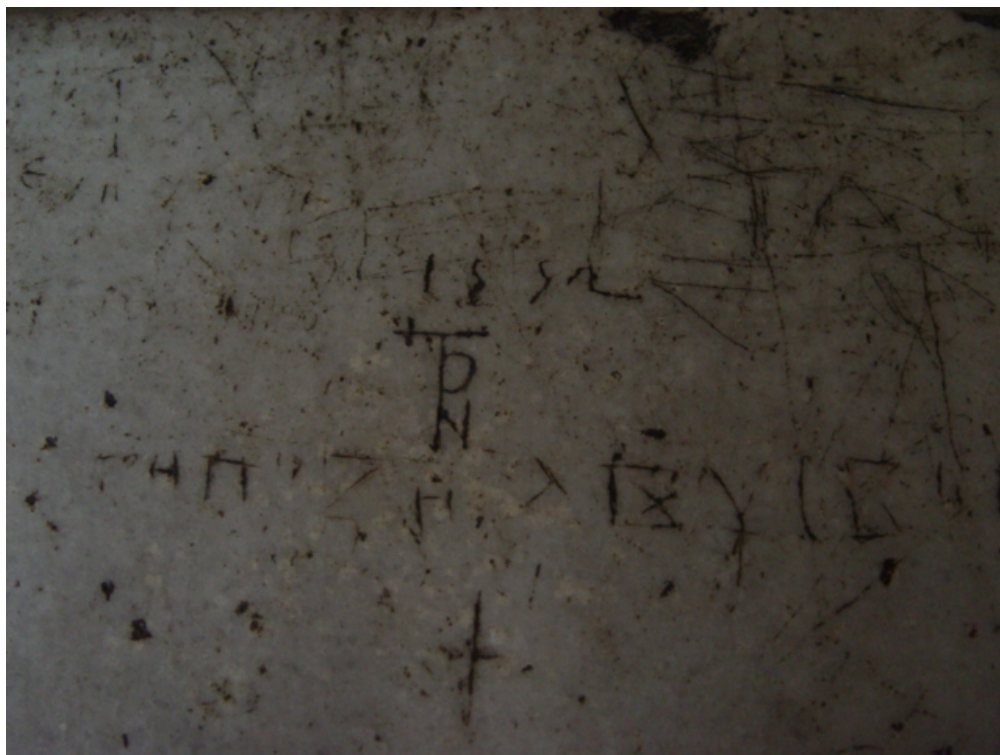

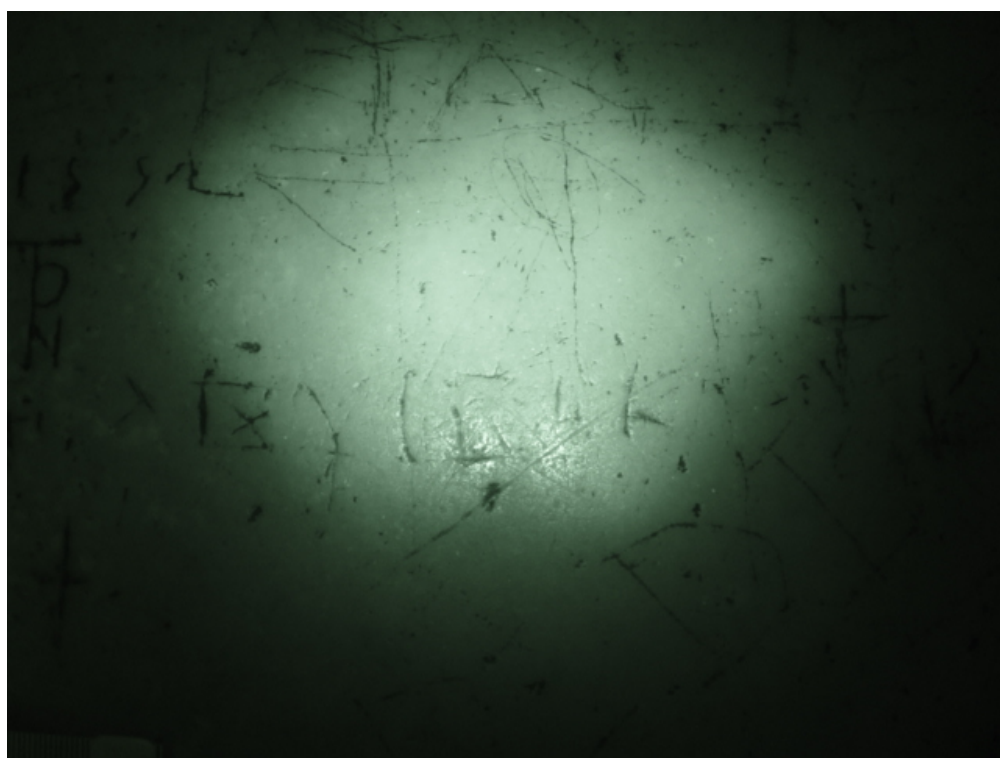
2

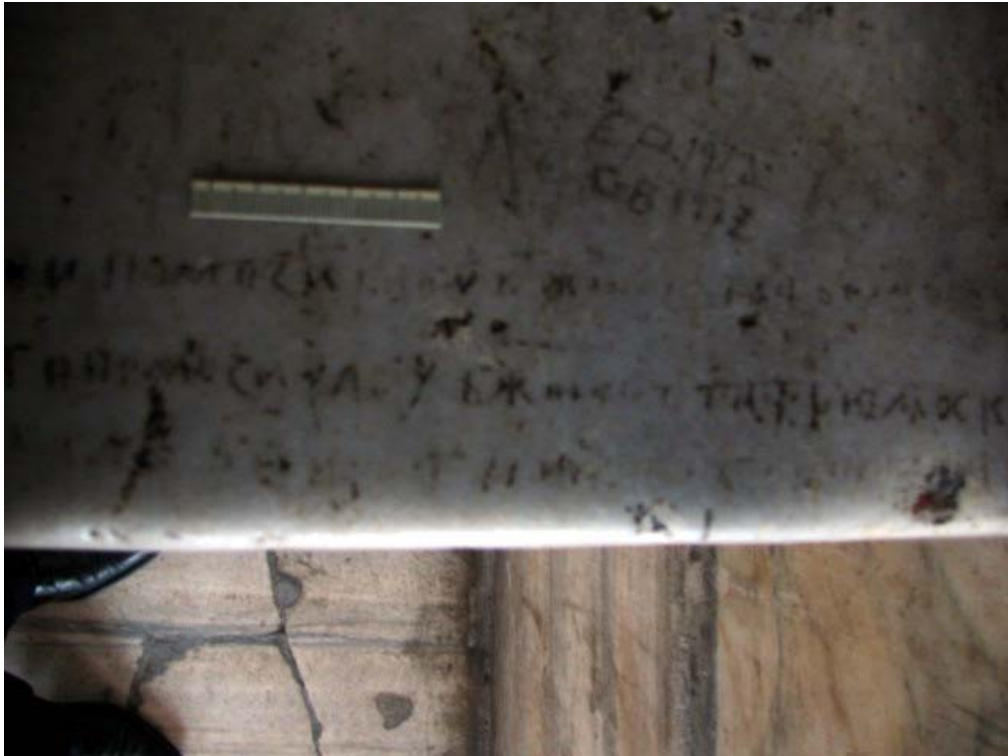
3

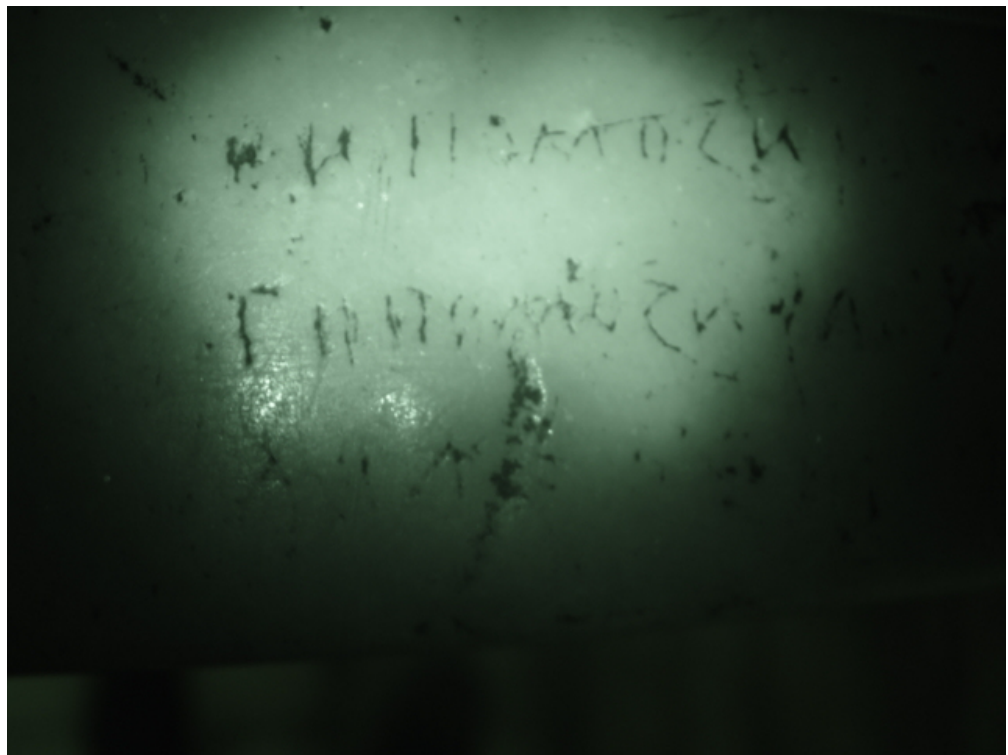
4

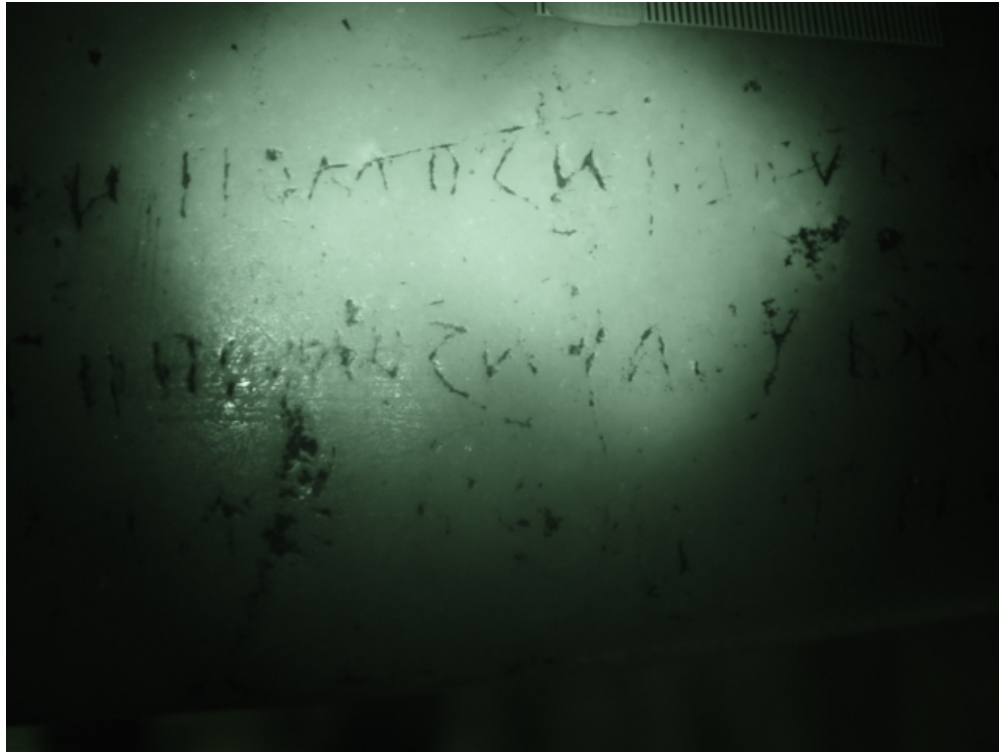
4c

5

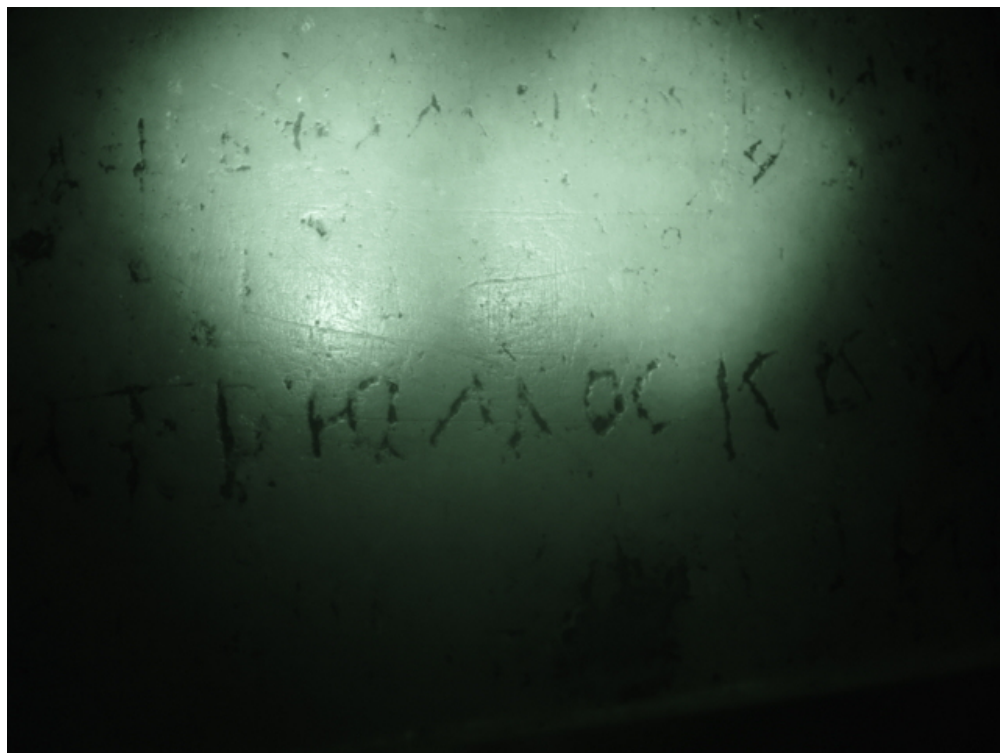
5b

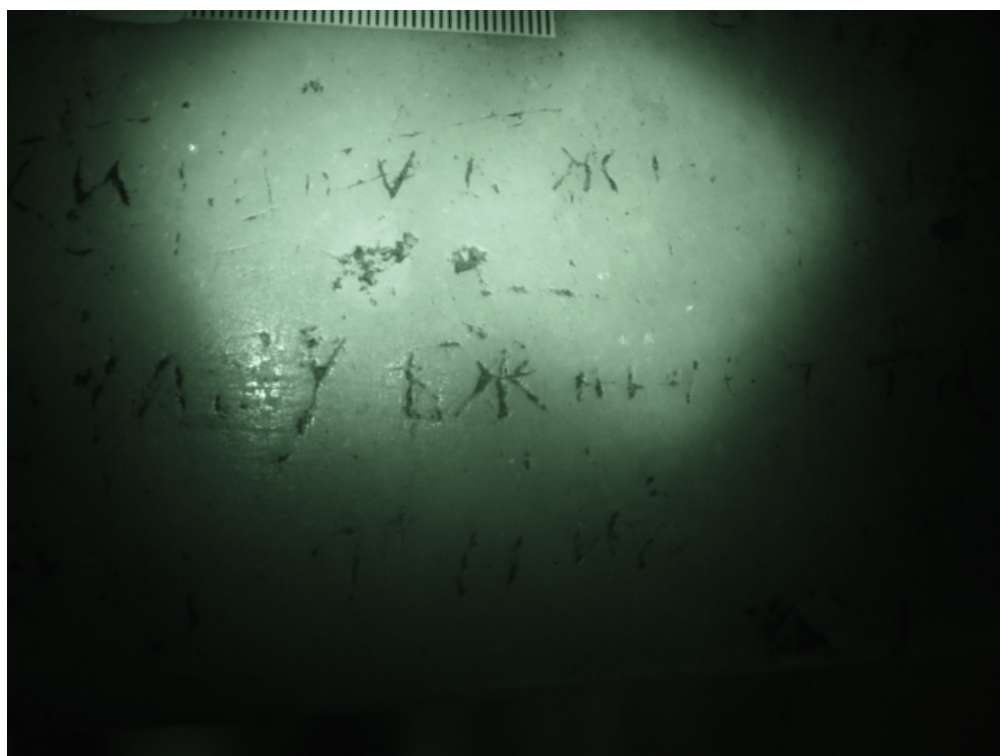
5d

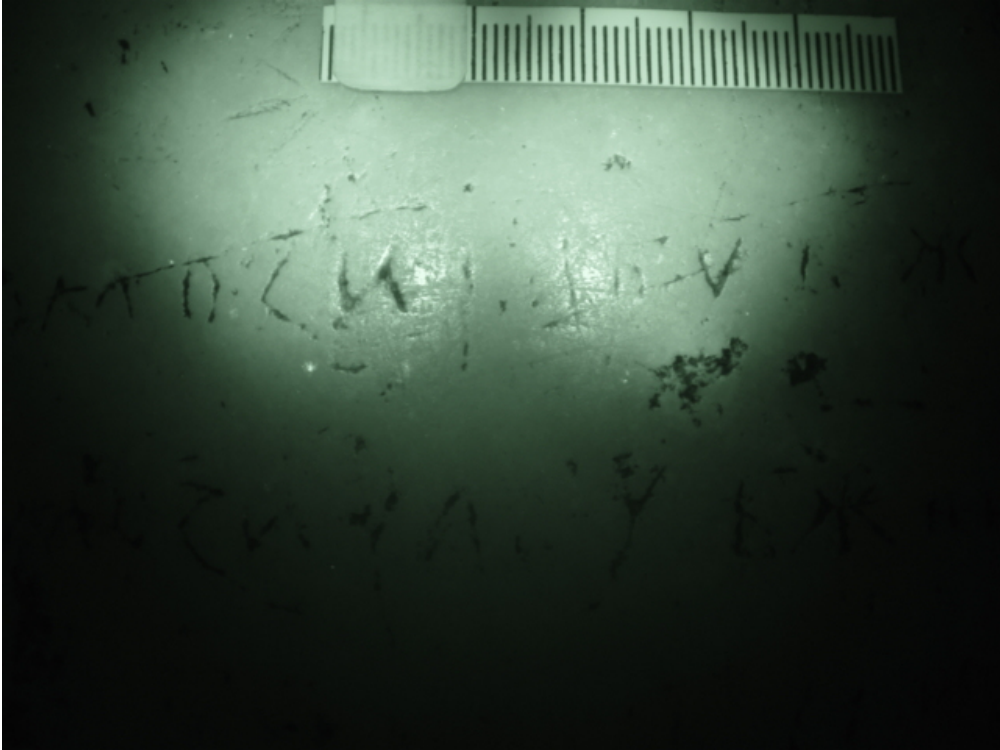
5f

5g

5i

5e

6

ЛОЖА № 31

Ложата се намира в югозападния подкуполен стълб, поради което е с ограничено осветление. Вероятно поради тази причина украсата на преградната плоча не е подлагана на манипулации за заличаване на вписания в ромба разцъфнал кръст (1, 2). Хоризонталният плот на парапета е маркиран от производителя (3, 3а, 3b):

KOZ

Върху мраморната плоча са издраскани трудно четливи графити и знаци (3, 4, 4а).

Едноредов посветителски надпис на гръцки език, който завършва с монограм от 5-6 знака (5-5g):

+ K(υρι)E IΣ(ουσ)E X(ριστ)E Y(ο)Σ T(ου) Θ(εο)Y TOY ZΩ(v)TOΣ
BOHΘ<ε>I T(ον) Δ(ου)ΛON ΣΟΥ ΙΩ(αvνης) T(ης) Π(έ)PKEIΣ

Господи Исусе Христе, Син на живия Бог, помогни на своя роб Йоан от....

Монограм, подобен на предишният, от 3 знака (6):

EPK

Едноредов посветителски надпис на гръцки език (7-7c):

+ K(υρι)E BOHΘH TON Δ(ου)ΛON ΣΟΥ ΒΑΣΙΛ

Господи помогни на своя раб Васил

Заличен едноредов посветителски надпис (7c):

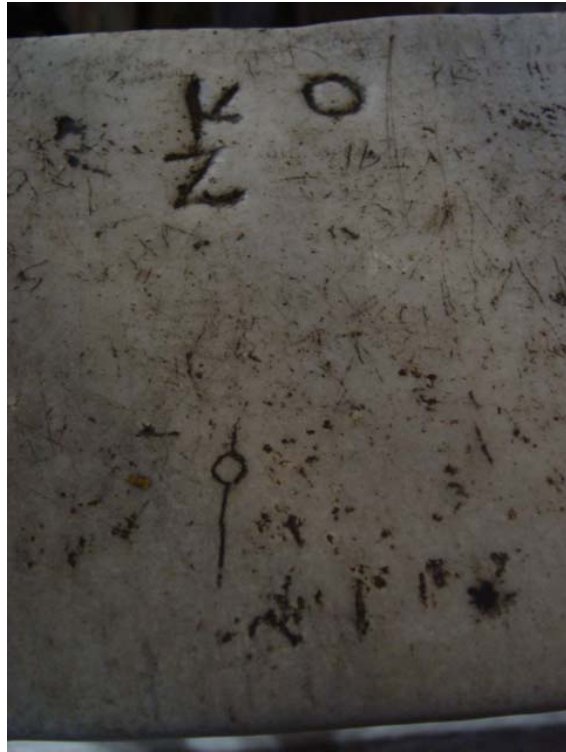
+ K(υρι)E

1

2

3

3a

3b

4

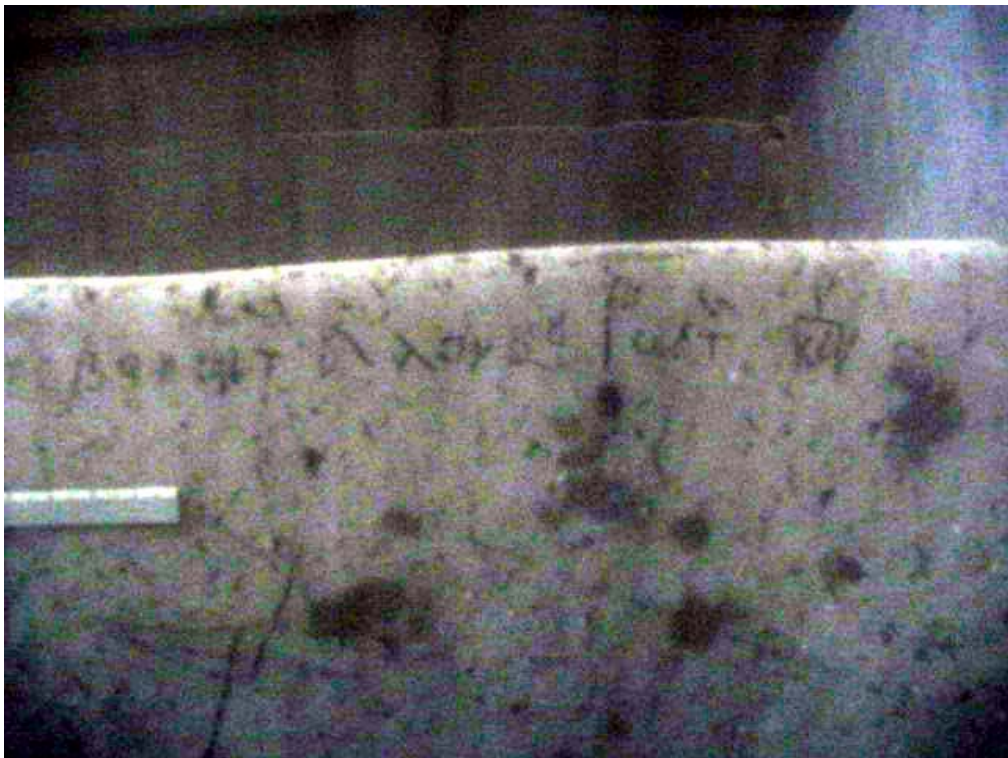
4a

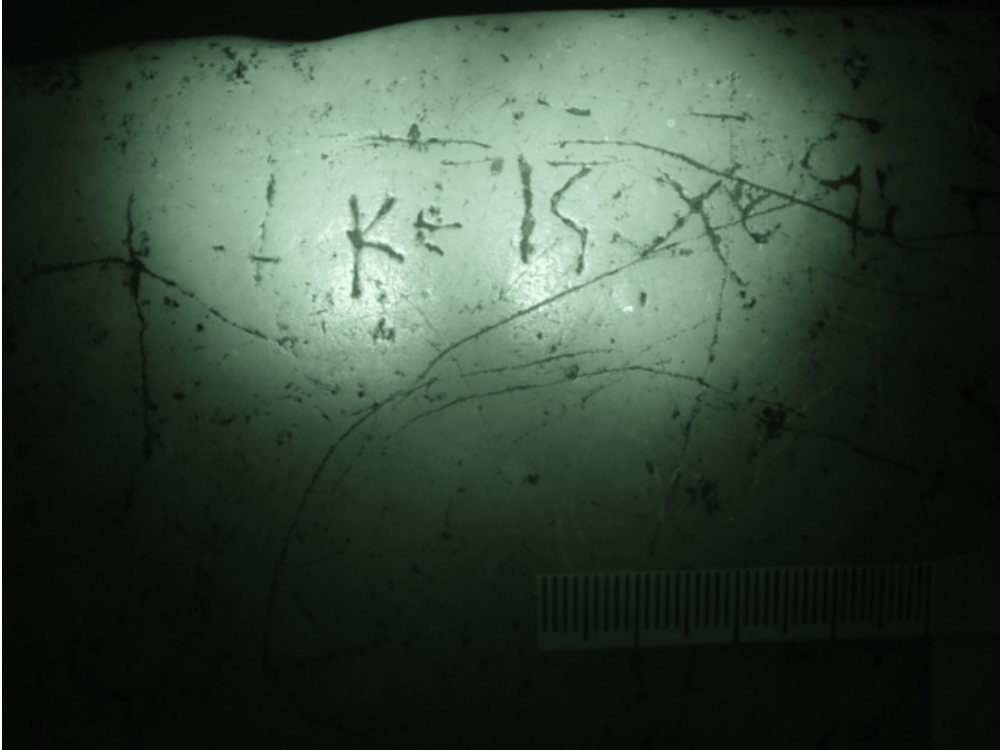
5

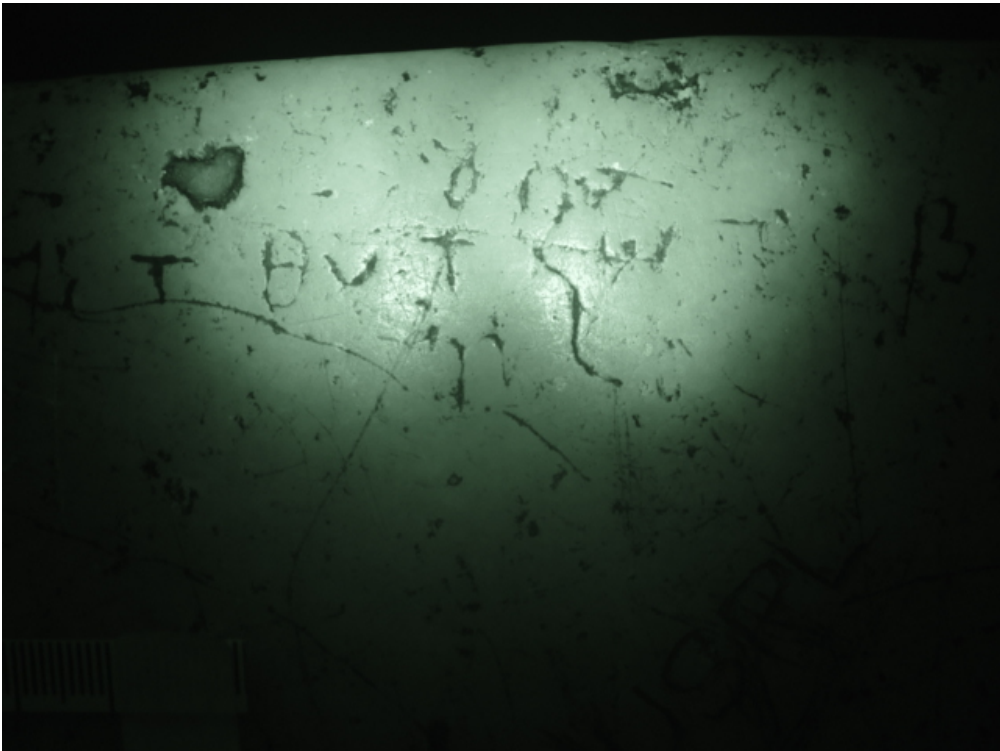
5a

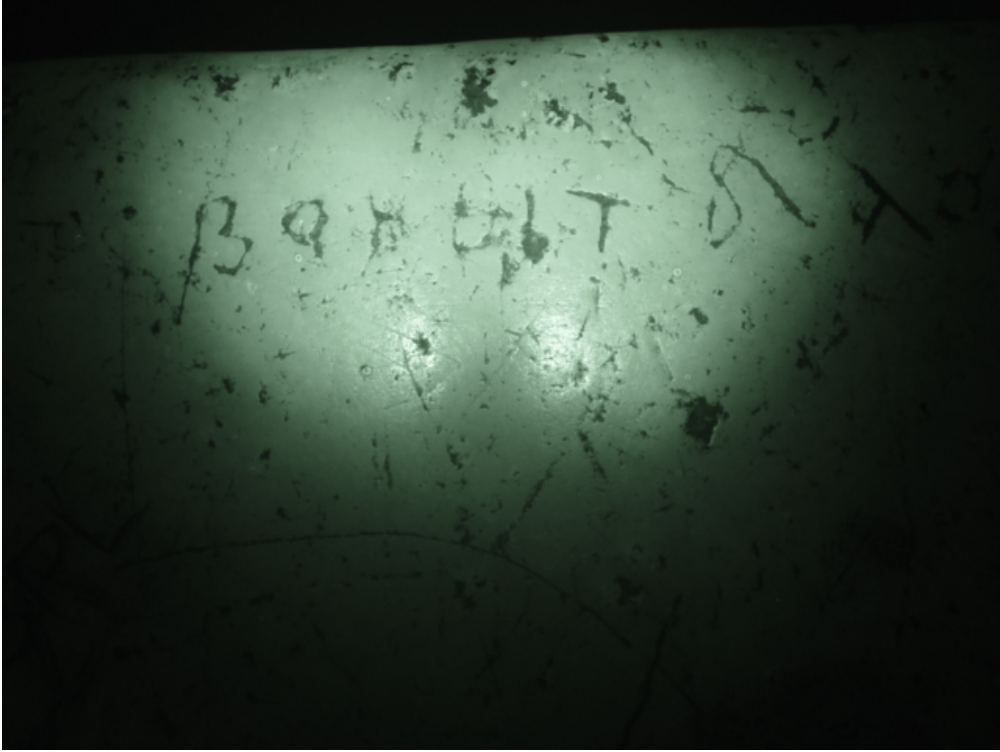
5b

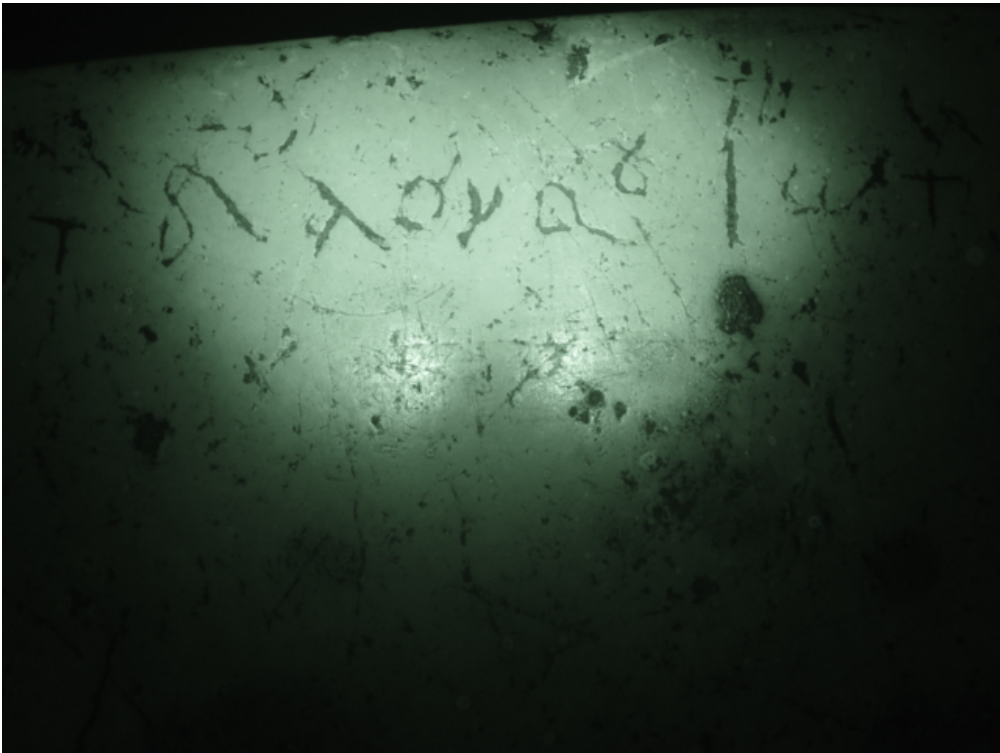
5c

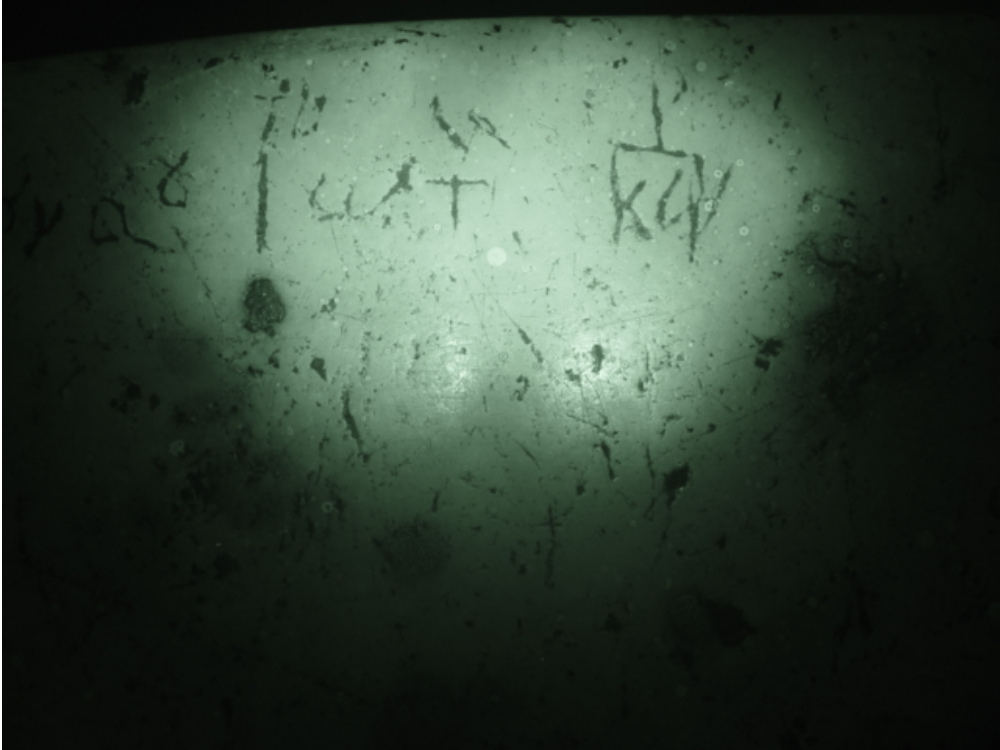
5d

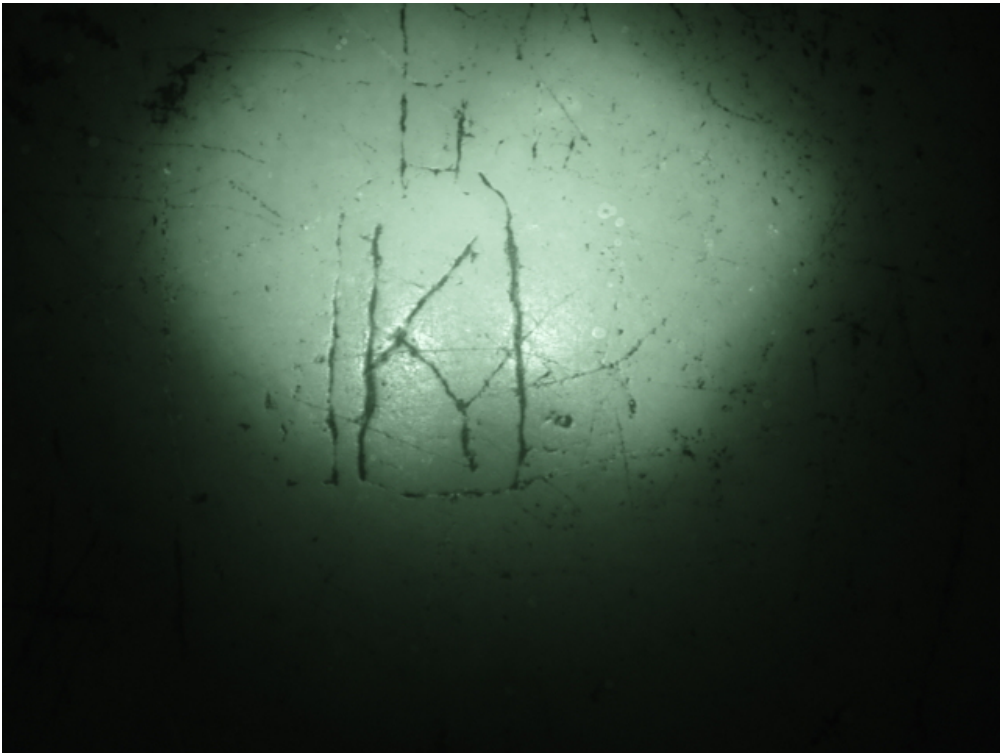
5e

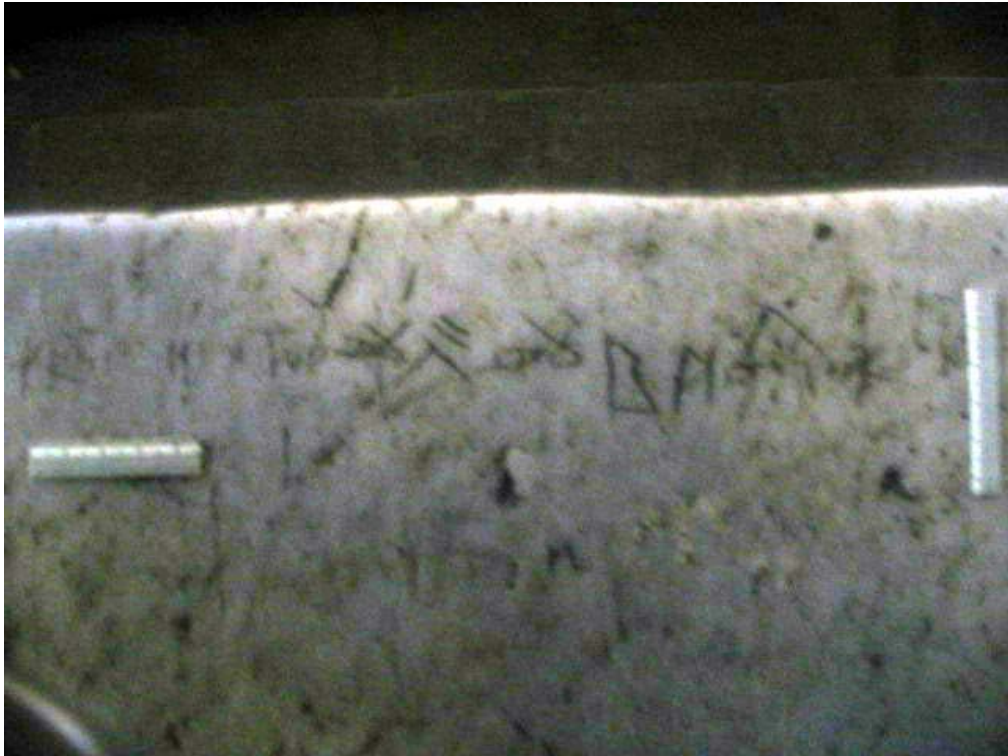
5f

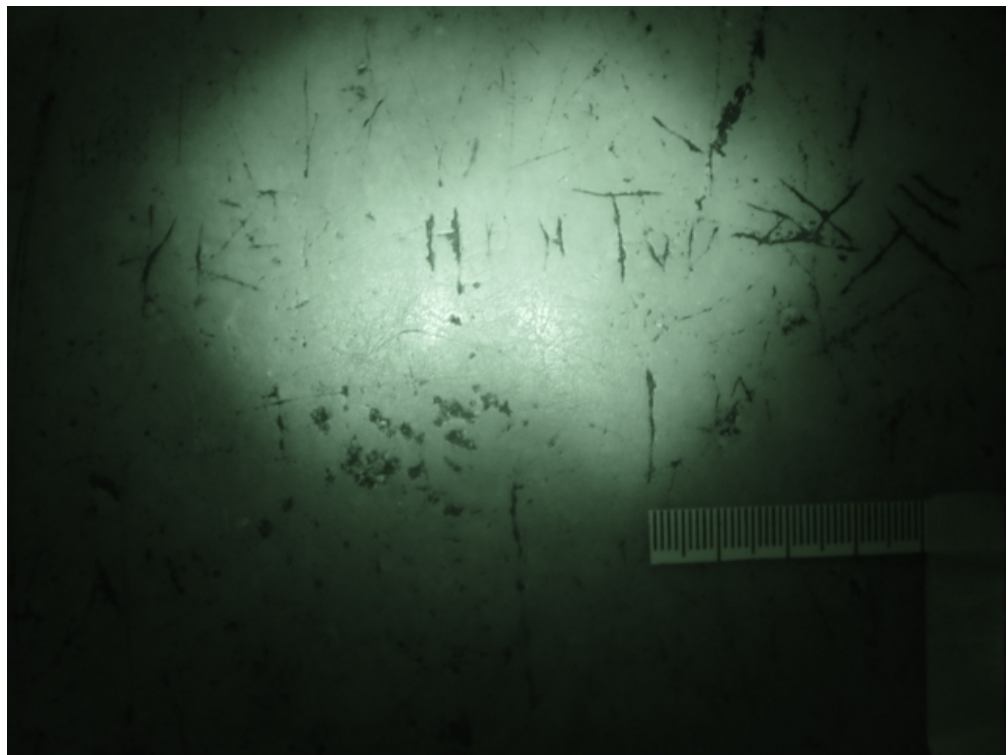
5g

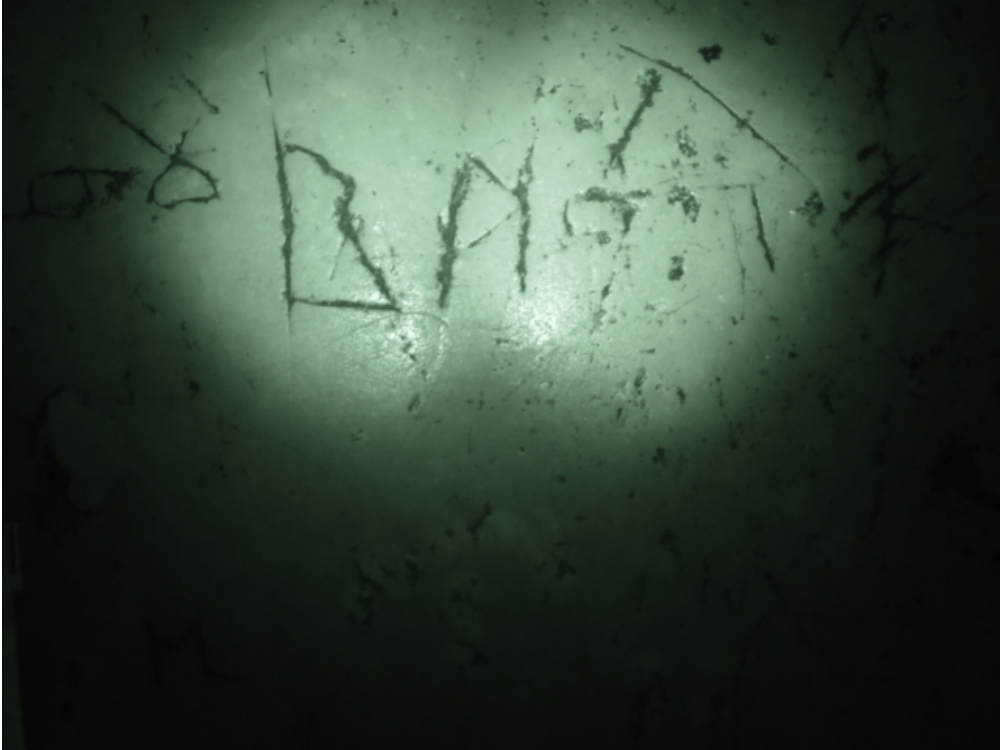
6

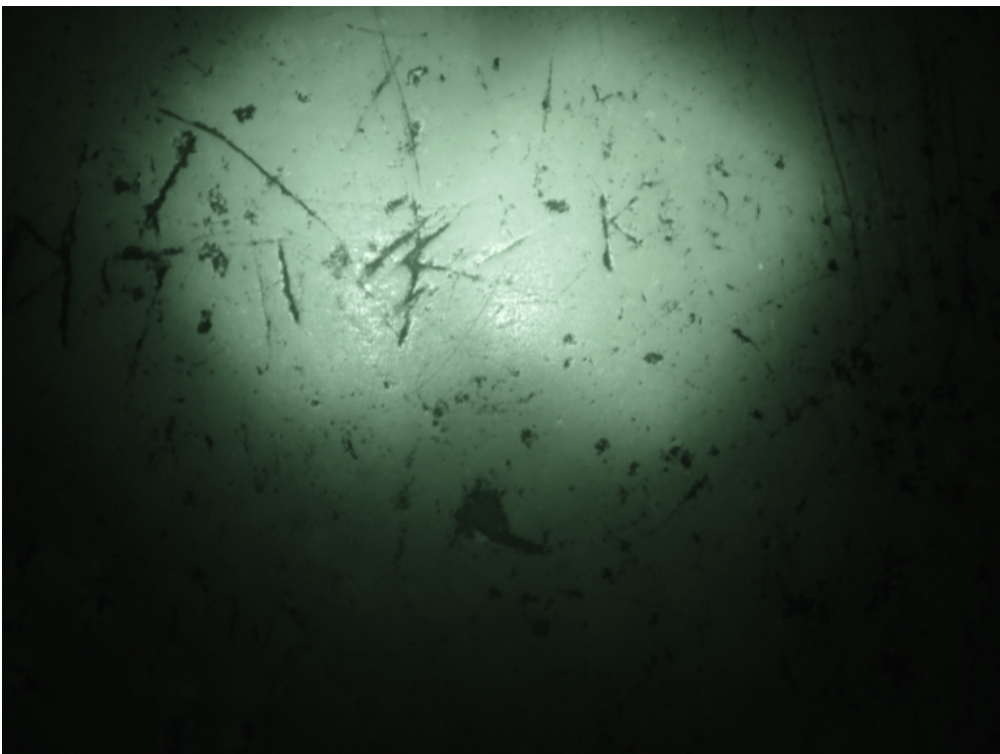
7

7a

7b

7c

ЛОЖА № 32

Парапетът на тази ложа е украсен с кръстообразна палмета в ромб между два отчасти заличени голготски кръста (1, 2). Върху рамката на плочата над ромба е врязан монограм от четири буквени знака вероятно на патриарх Мина (536-552), който освещава храма в деня на св. Стефан, 26 декември 537 година (2, 2a, 2b):

Π(ατρίαρχ)Η(ς) Μ(ήνα)Σ

патриарх Мина

Хоризонталният мраморен плот е маркиран от производителя (3, 3a):

ΚΟΖ

Върху плочата са издраскани гръцки, латински и кирилски посветителски надписи.

Недовършен и задраскан надпис на кирилица, разположен край вътрешния ръб на плочата (4, 4a, 4b):

Г(оспо)ДИ П[омо]ЪИ РѢБЯ С[воего]

Господи помагай на своя раб

Едноредов латински надпис от 1350 година (?) със съкращения и задрасквания (5-5l):

MEOS TOXO .. ANNOS T.N. ANNO E D(OMI)NIЕ I IRE SNN TW

Край външния ръб на плочата е издраскана играта “дама” (6), както и монограм от три знака (7, 7a):

ΝΙΚ(ολαος)

Картуш с надпис на гръцки език (8):

ΠΕΤΡΟΣ ΚΑΙ

Петър и...

Ligat. TP, ΚΑΙ

Повреден надпис на гръцки език (9):

ΚΟΣΤ..ΟΛΗ

Константинопол (?)

Картуш с инвокативен кръст и име (10, 10а):

+ ΒΑΣΙΛΗΝΟΣ

Васил

Разрушен надпис на гръцки език (11-11с).

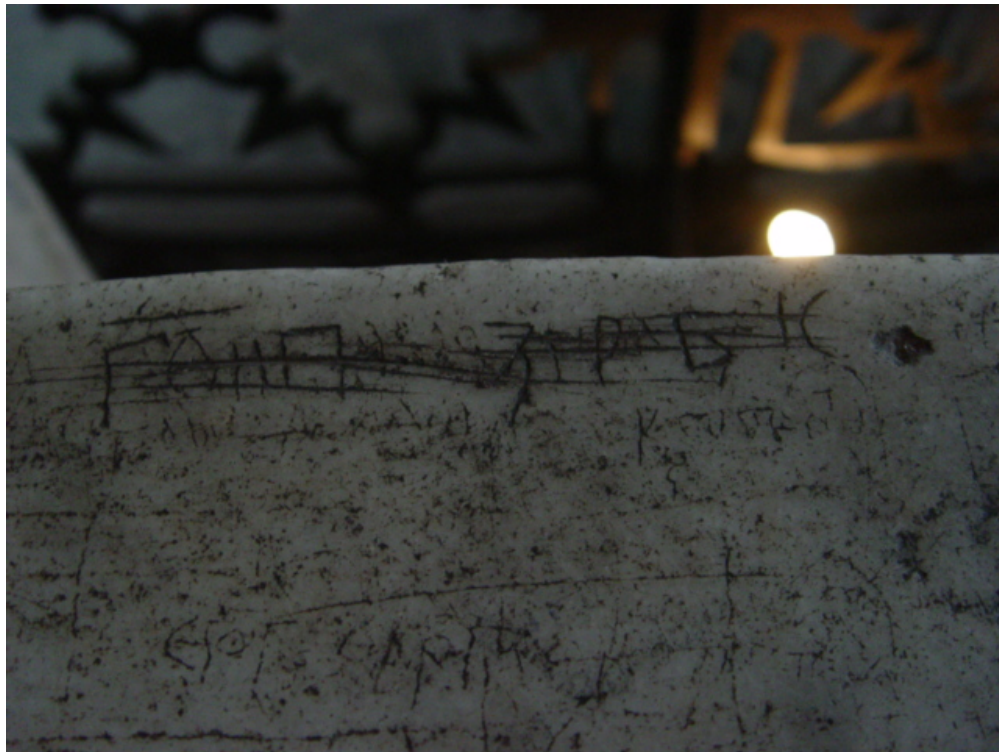
1

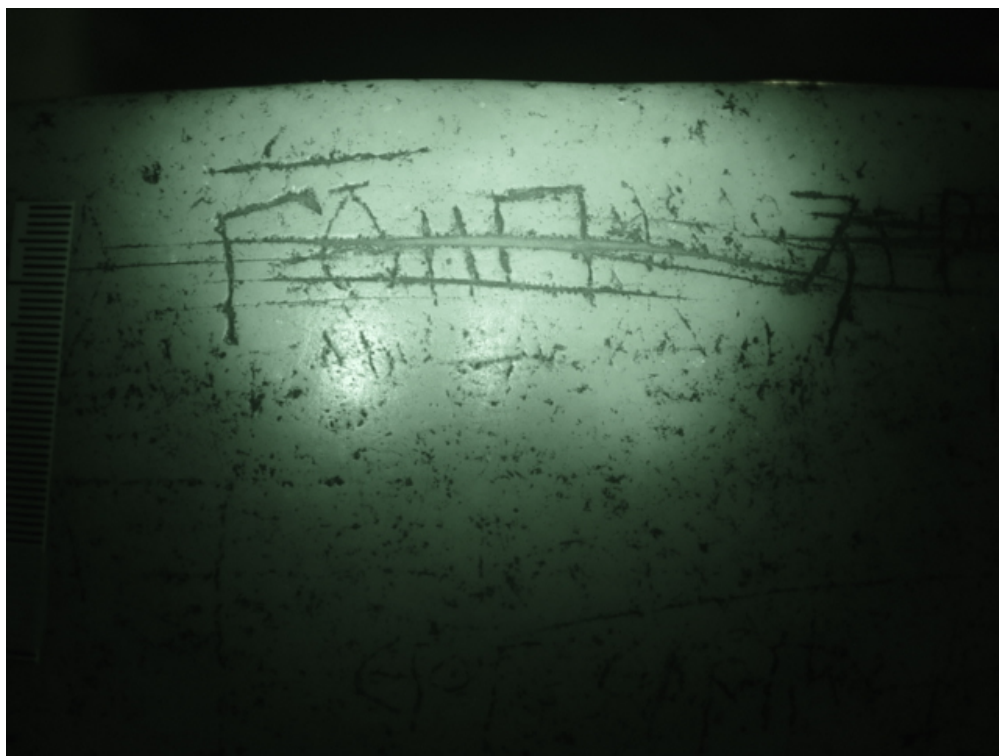
2a

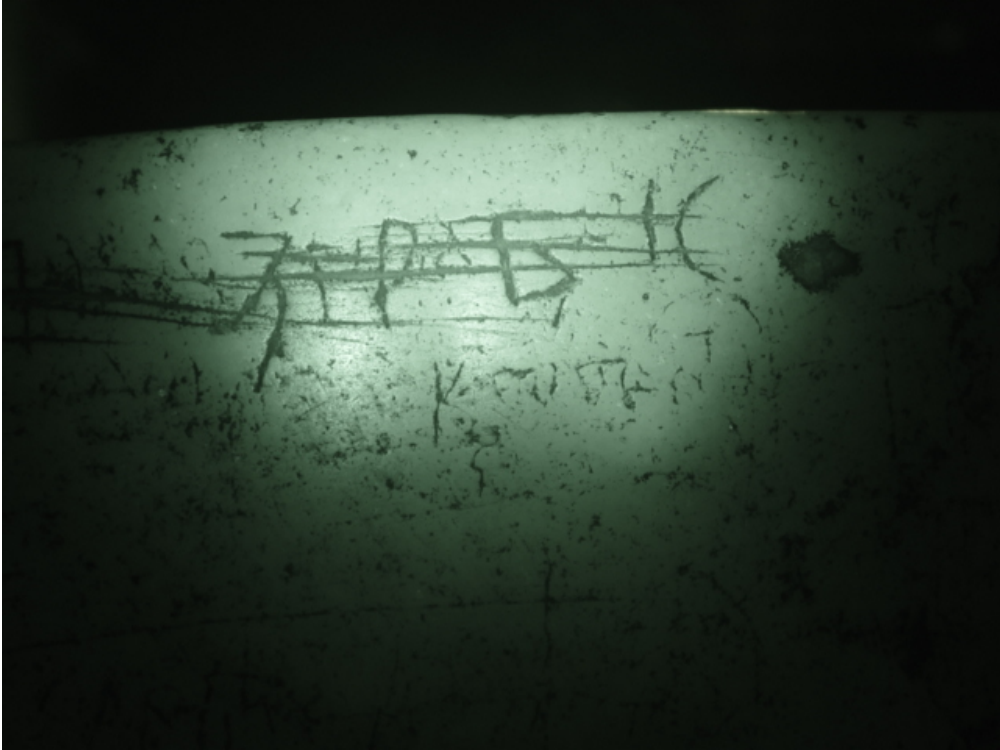
3a

4

4a

4b

5

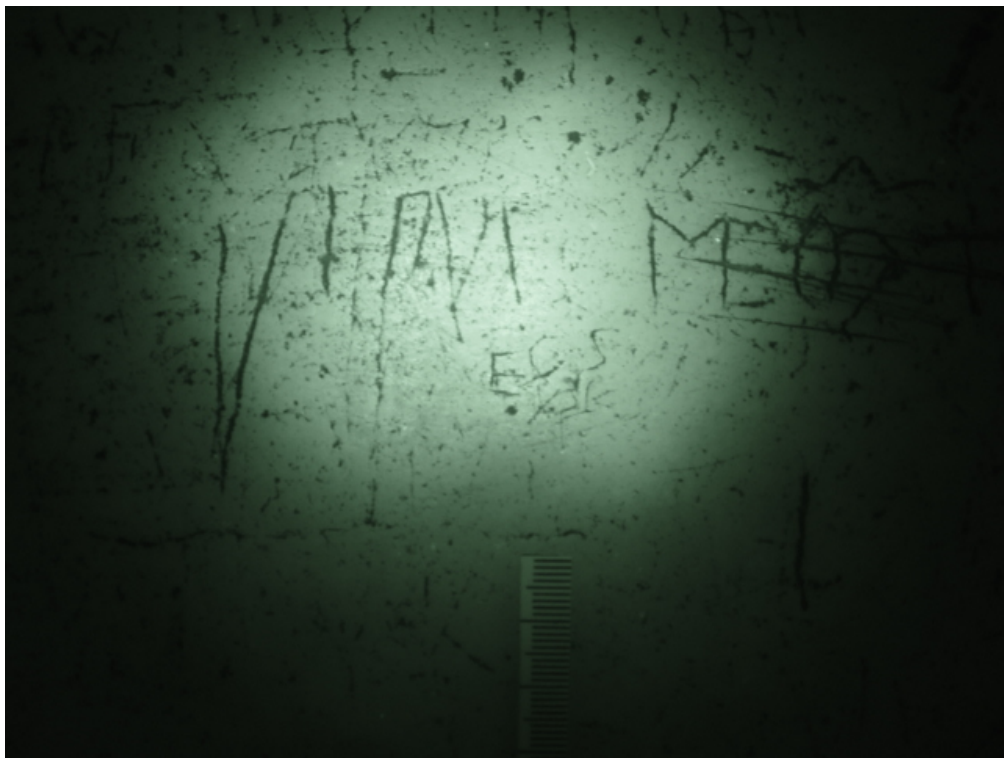
5a

5b

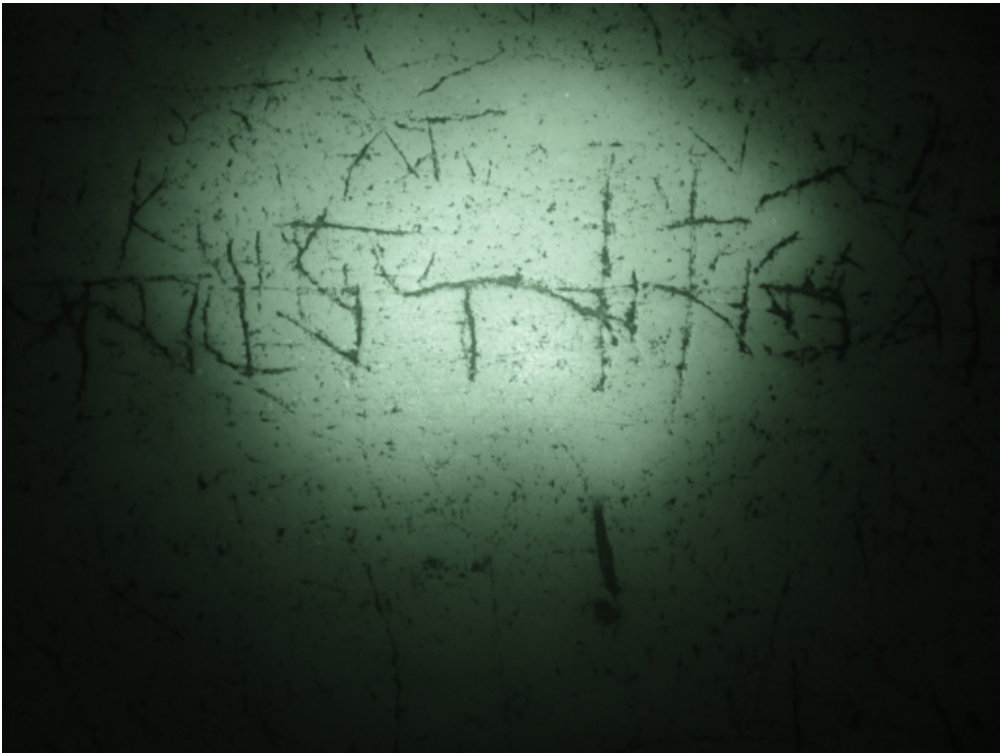
5c

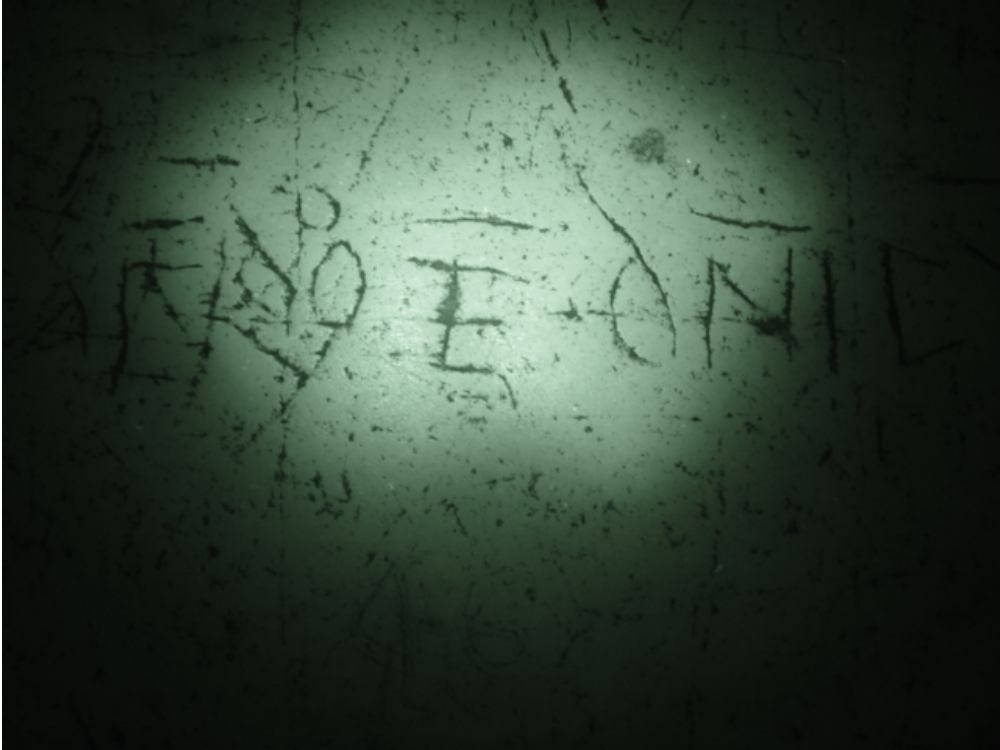
5d

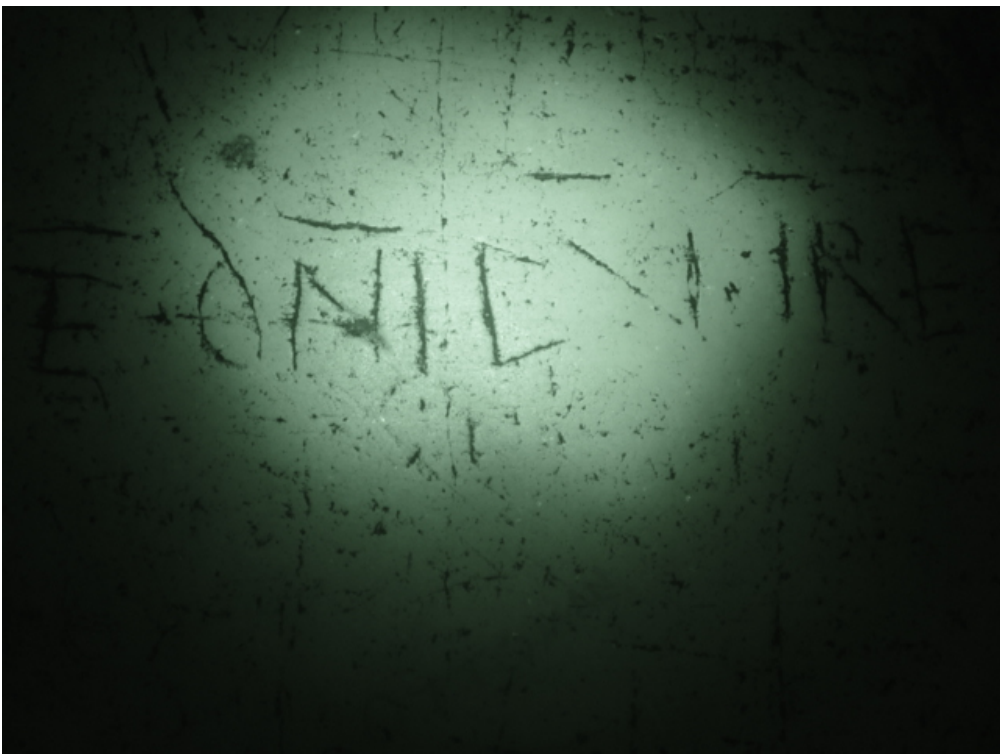
5e

5f

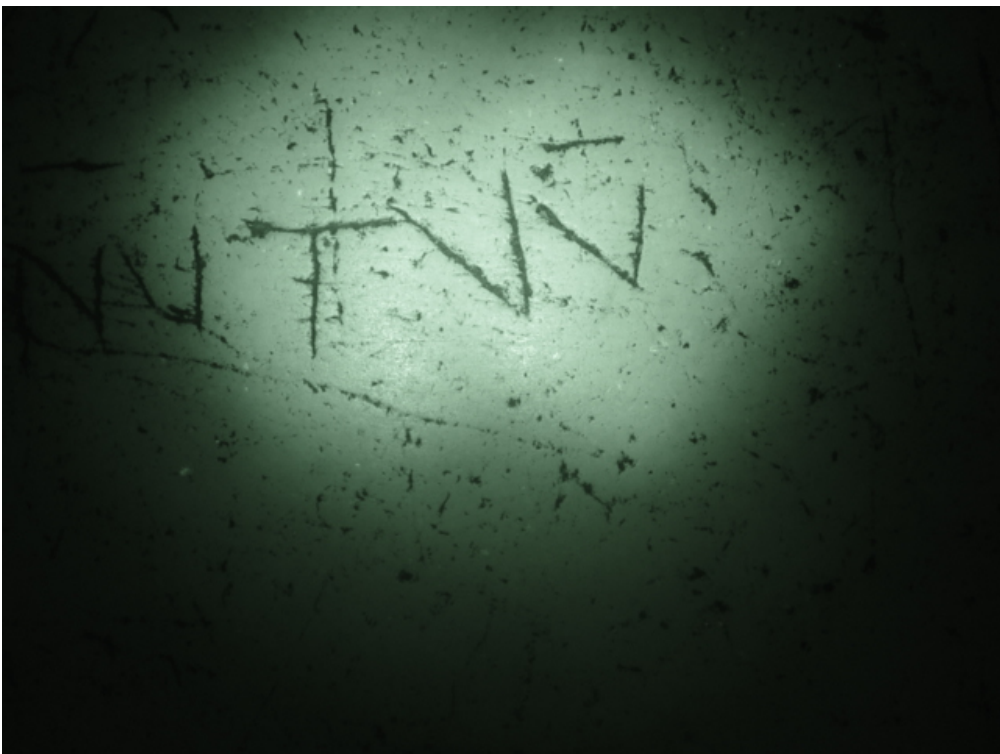
5g

5h

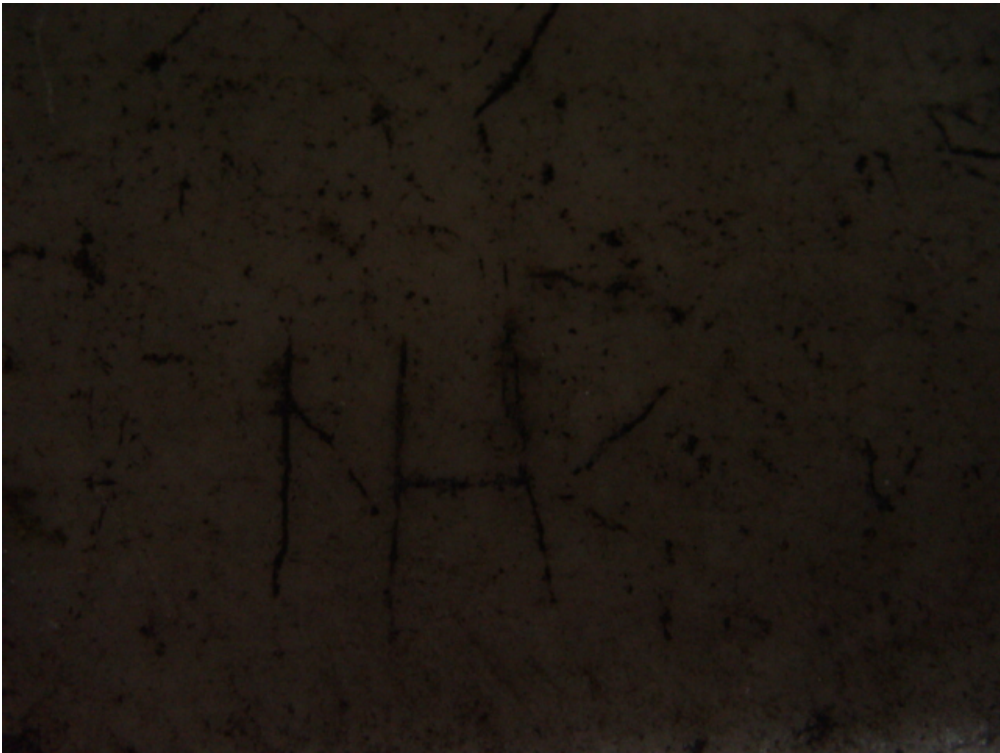
5i

5l

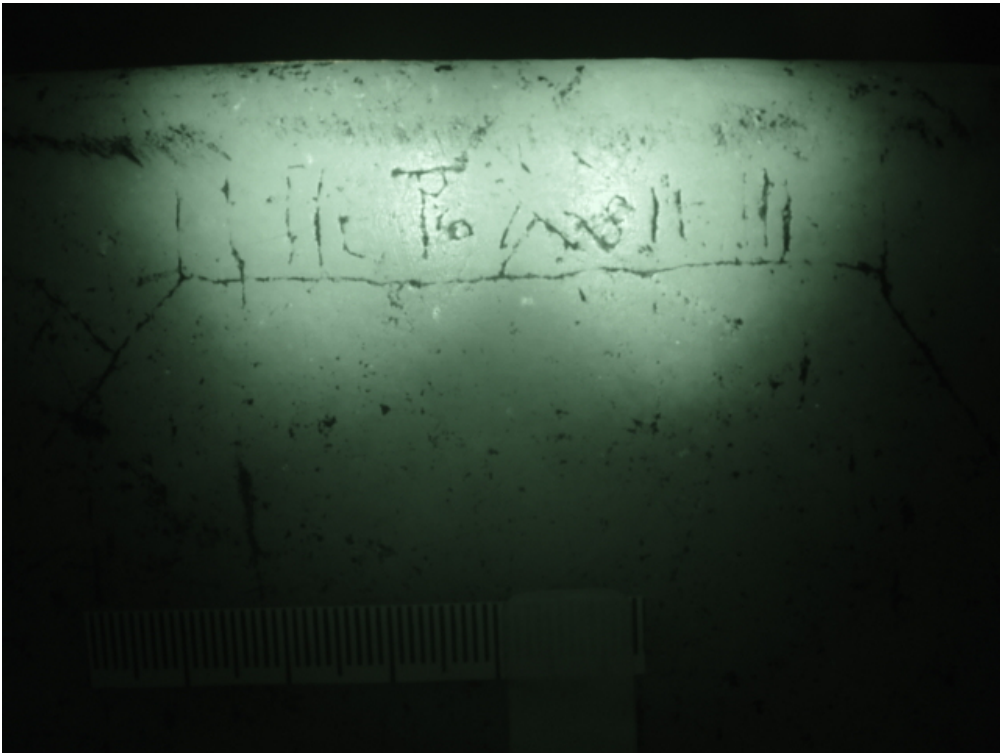
6

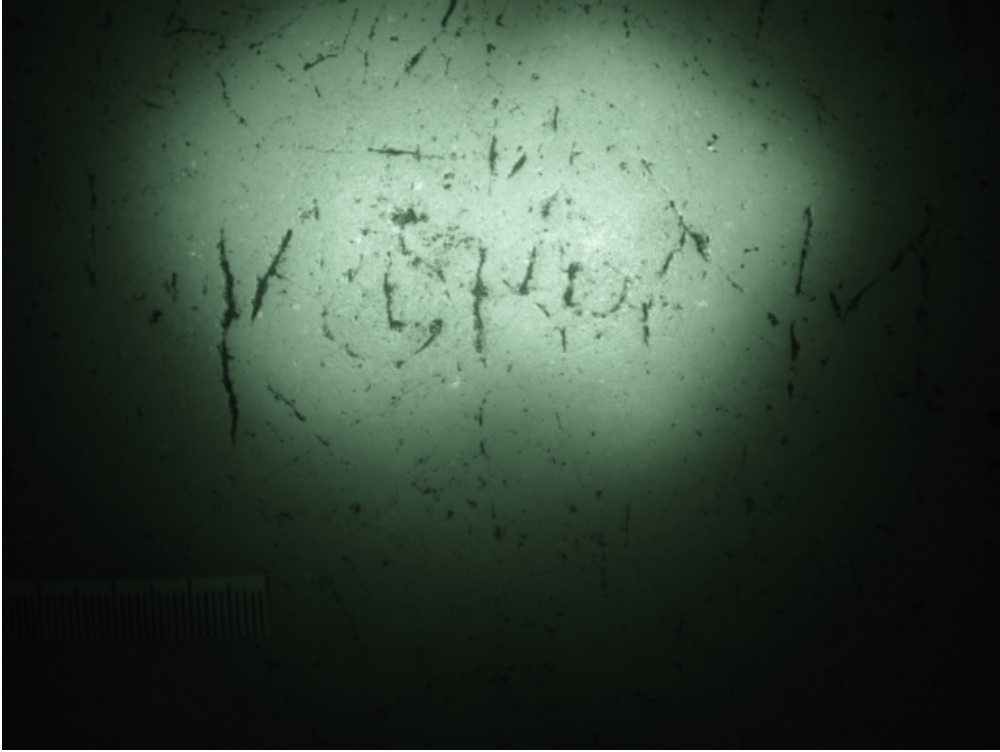
7

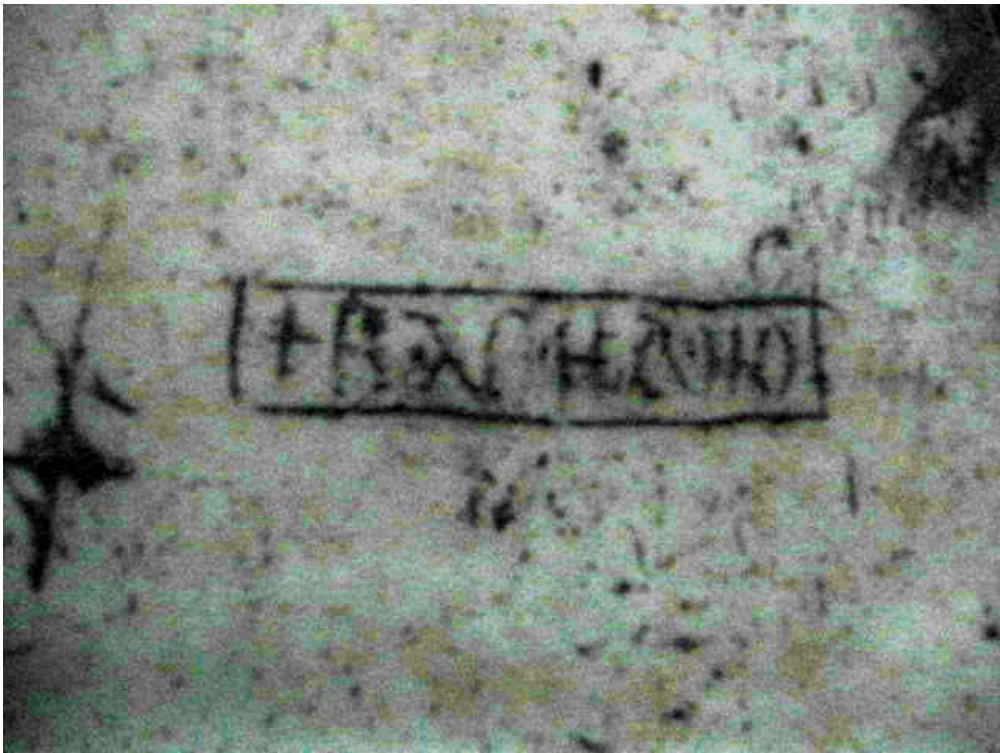
7a

8

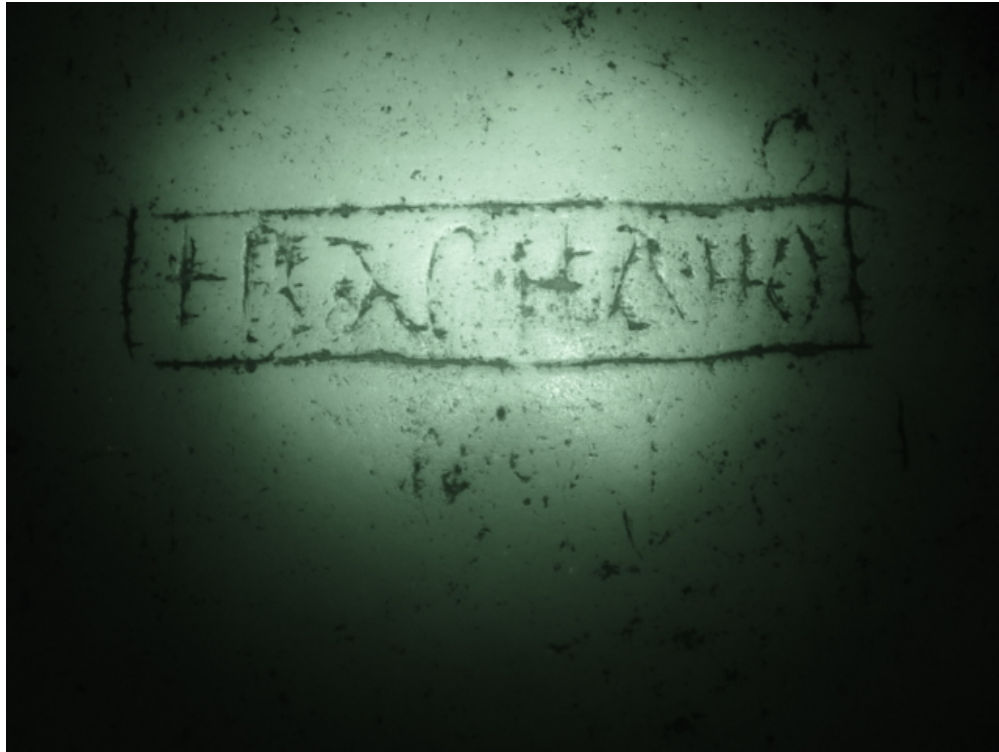

9

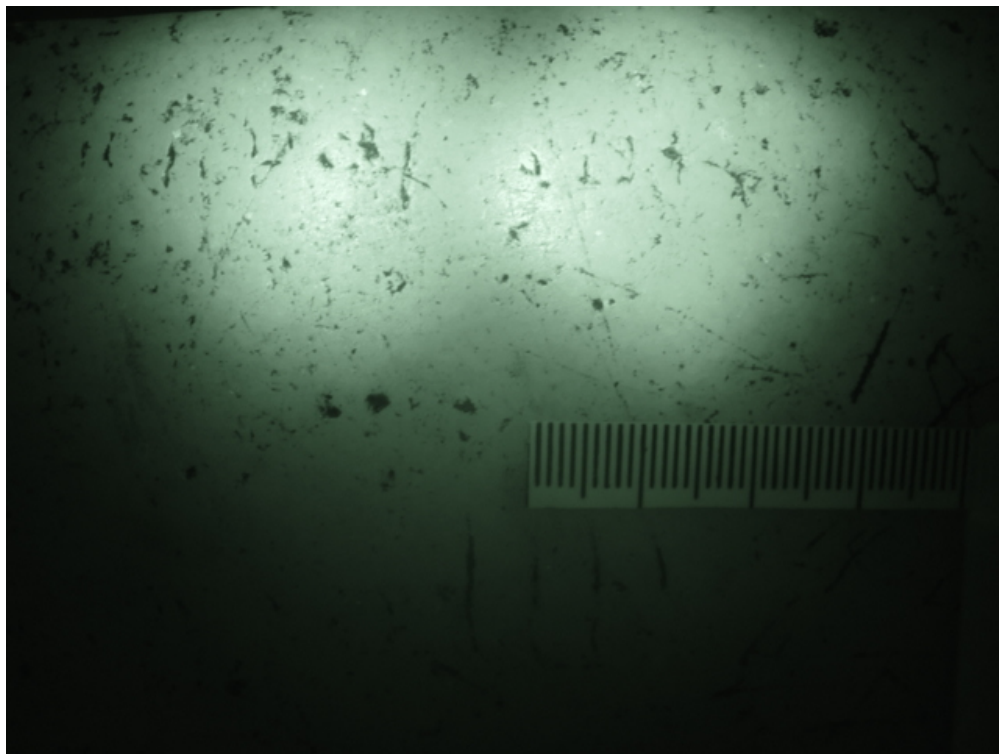

10

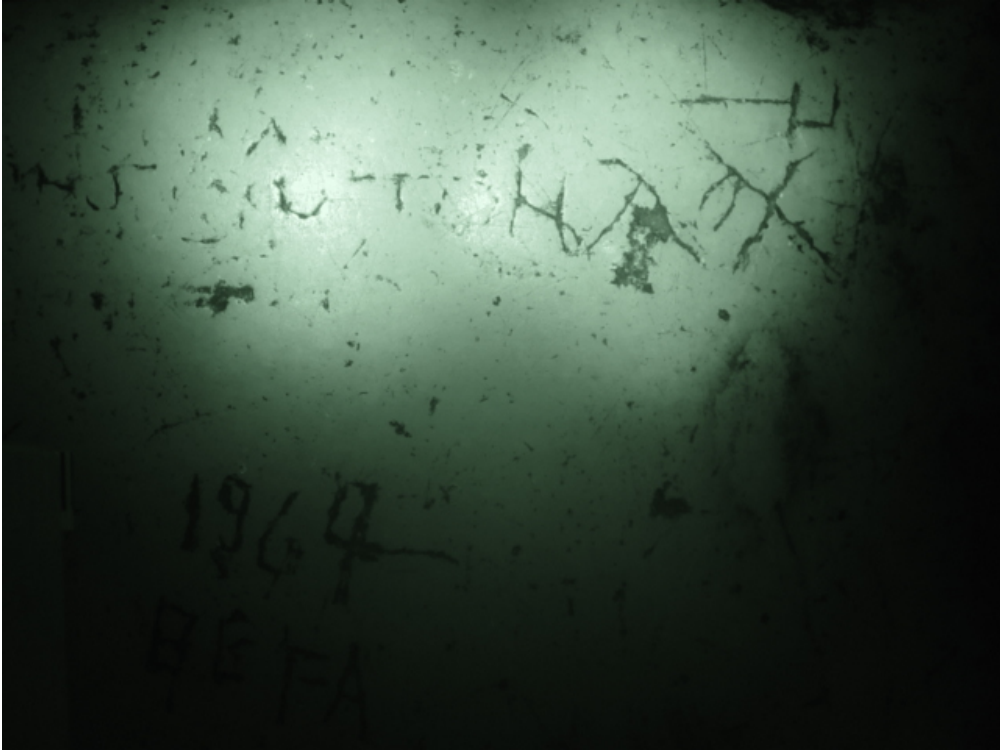
201

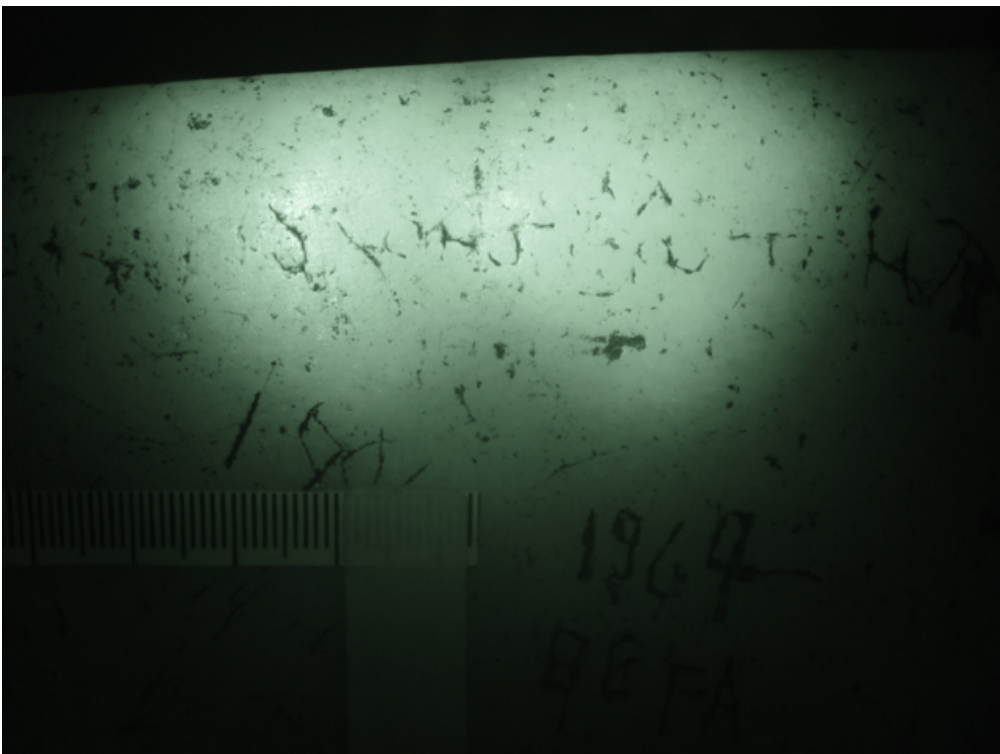
10a

11

11a

11b

11c

ЛОЖИ № 33 и 34 предстоят да бъдат проучени.

ЛОЖА № 35

Мраморната преграда на ложата е украсена с вписана в ромб розета между заличени два голготски кръста (1). Върху хоризонталната плоча на парапета едва личат няколко посветителски надписи.

Родов знак (щит?) с двуредов надпис на кирилица (2, 2а):

ИВЯНОЕО

БЕЖЕНИЕЪ

Кирилски надпис около голяма носовка (3, 3а):

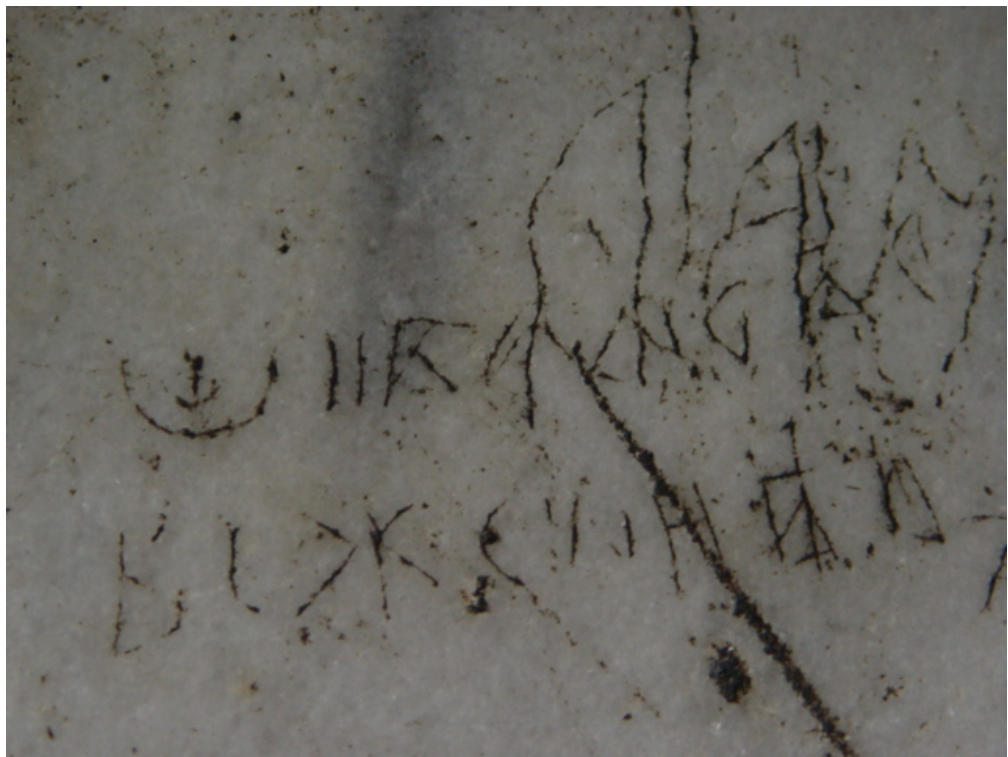
Ж КЛЄЦОДЯ

МОЛЪТЪИ ОБЯ ЖИТИЯ

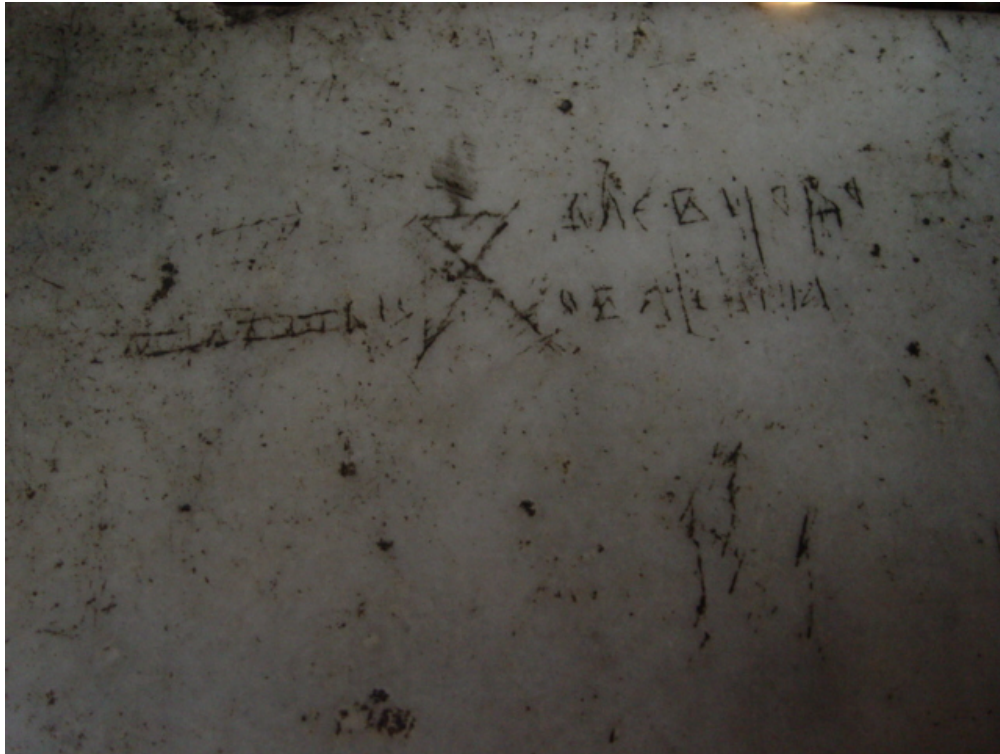
Силно повредени двуредови кирилски и гръцки (?) посветителски надписи (4, 4а, 5, 5а).

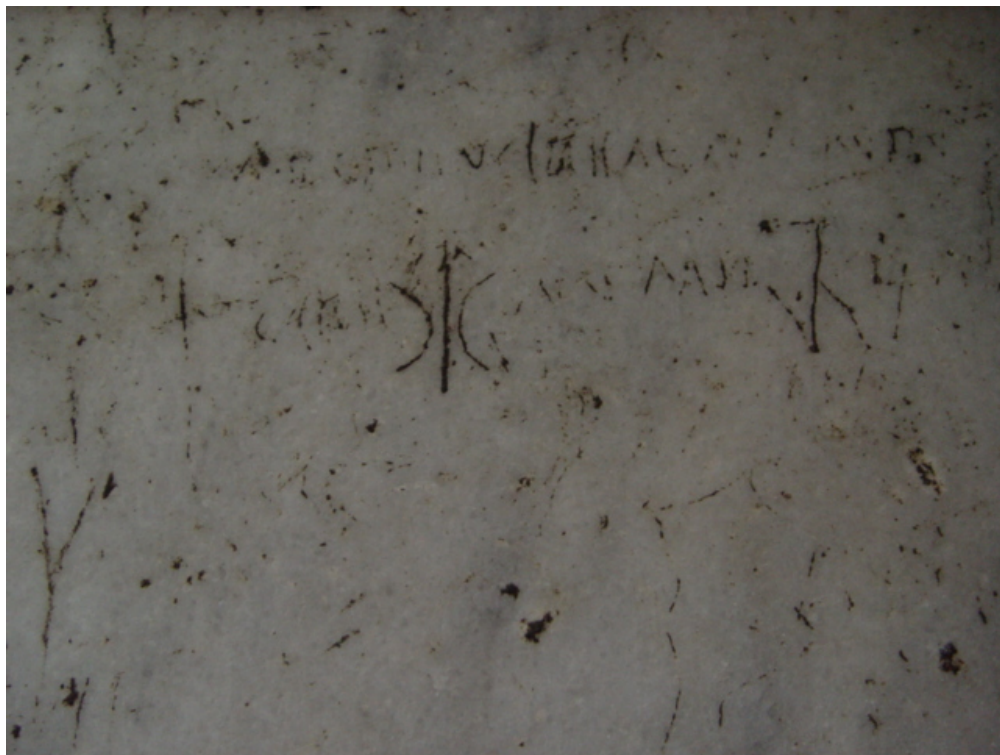
1

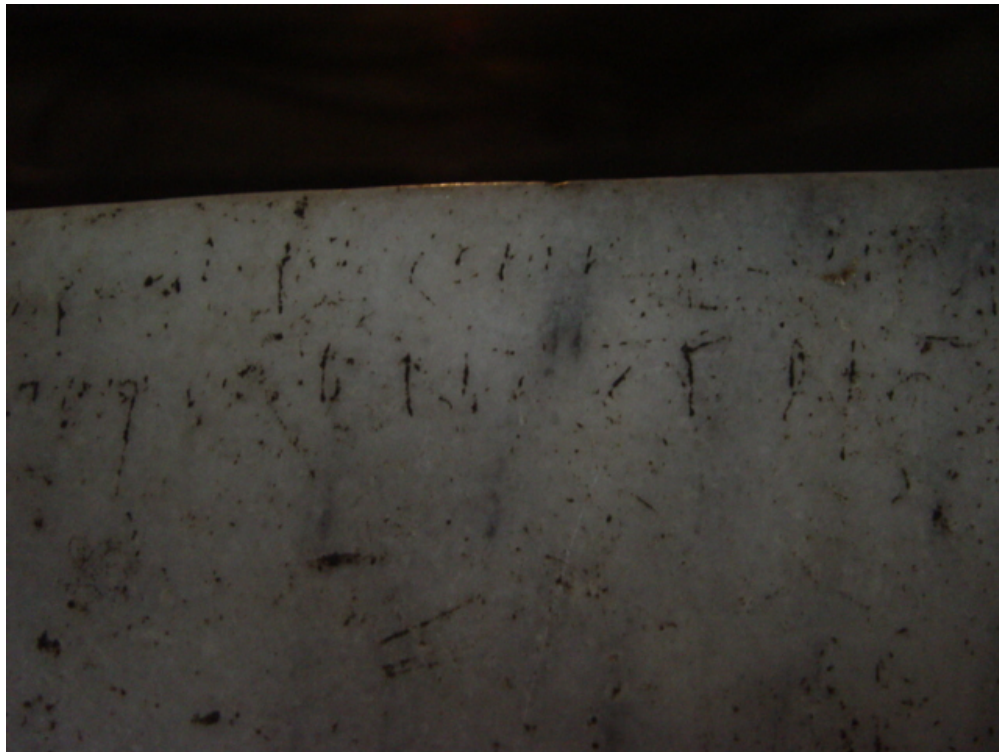
2

3

4

5

ЛОЖА № 36

Ложата е съхранила своята първоначална декорация от вписана в ромб розета (1). Върху тясната страна на хоризонталната плоча на парапета има два маркера на производителя в левия и десния ъгъл, които са повредени (2, 3, 3a):

ΚΟΣ

Ι (Ο) ΛΥΨ

10 (-та плоча от) югозапад¹⁵

Маркировката отбелязва на гръцки десетия пореден номер плоча от западната ложа №25, което показва, че подредбата на плочите в галерията не е случайна, а предварително е замислена.

Монограм от три буквени знака (4, 4a):

ΤΩΚΙ

Ligat. ΤΩΚ

¹⁵ Старогръцко-български речник. София, 1992, 474

Рунически (?) надпис от 5-6 знака (5).

Надпис с арабско писмо от Османската епоха (6).

1

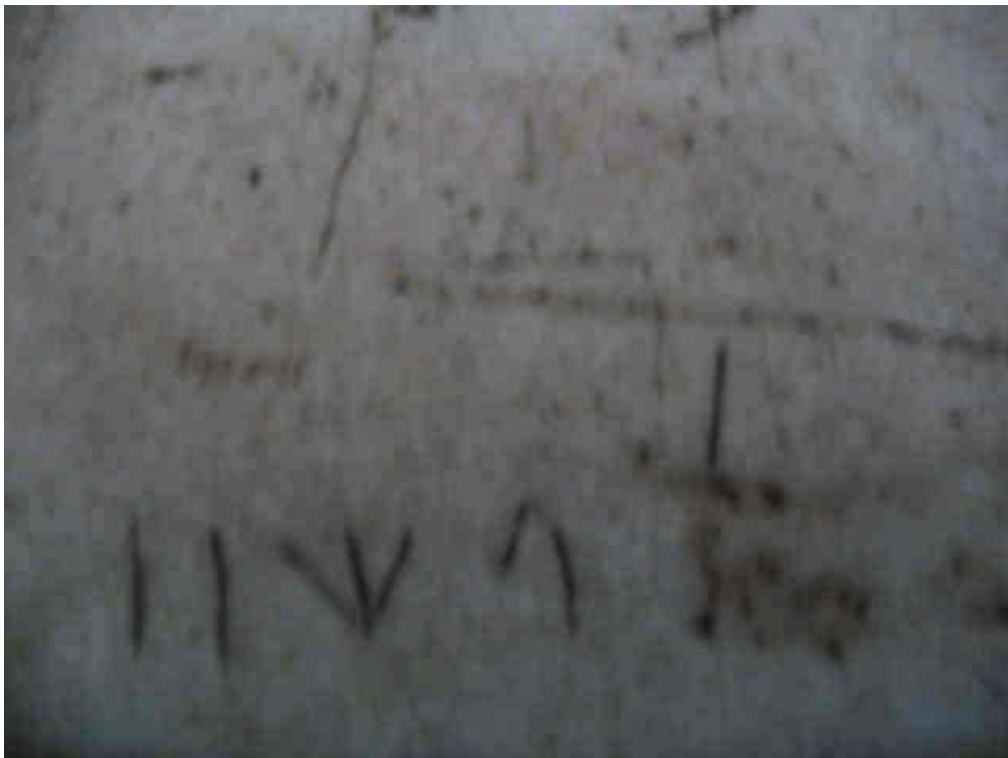
2

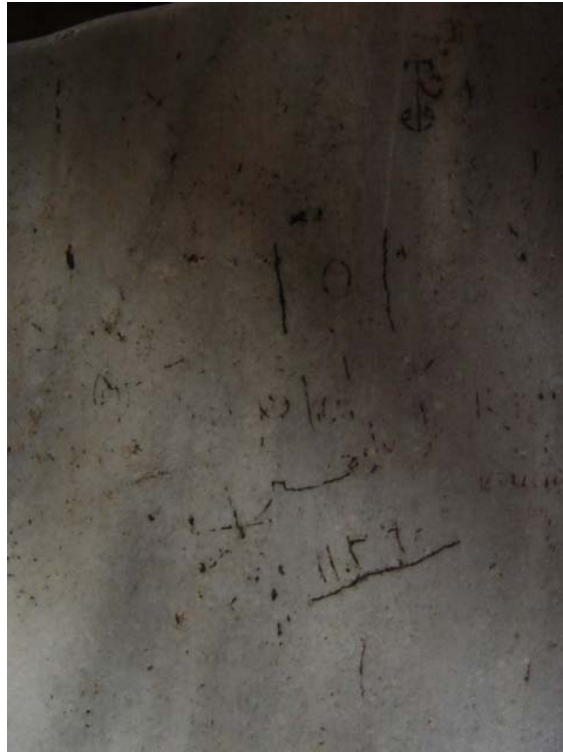
3

4

5

6

ЛОЖА № 37

Преградната плоча на парапета е декорирана с вписана розета в ромб между два повредени голготски кръста (1). Хоризонталният плот е обвърнат, видно от маркировката на производителя (2):

ΚΟΣ

Ligat. ΚΣ

Върху плочата е издраскан монограм, който би могъл да се развърже като (3):

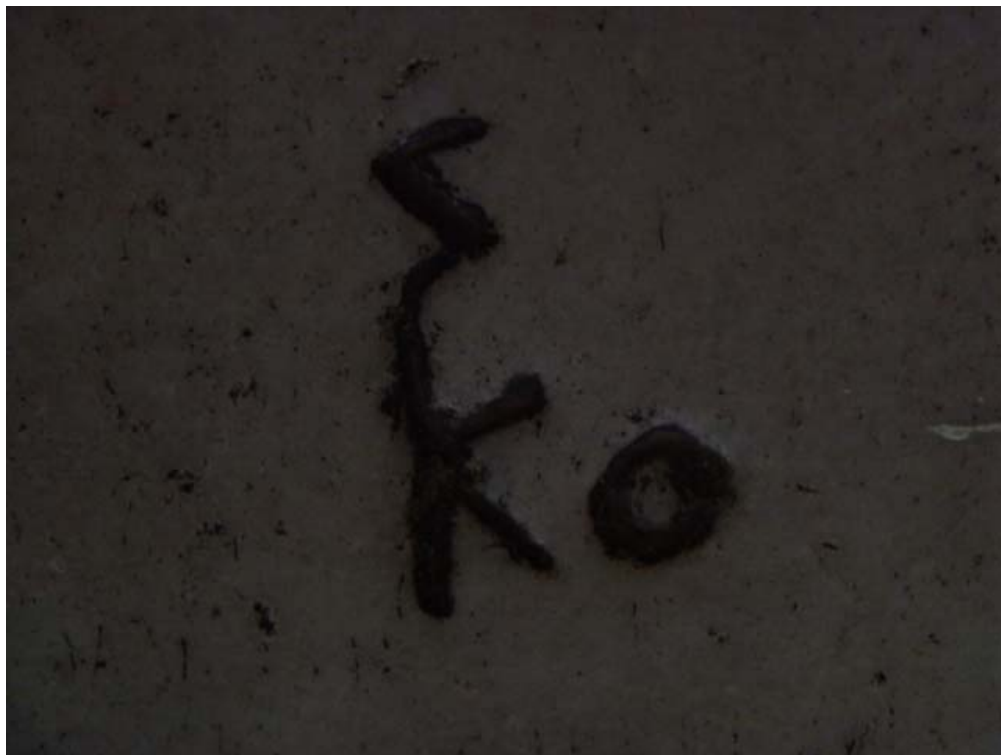
ΦΟΚ(ά)Σ Π(ατρί)Κ(ιος)

Φοκα патриций

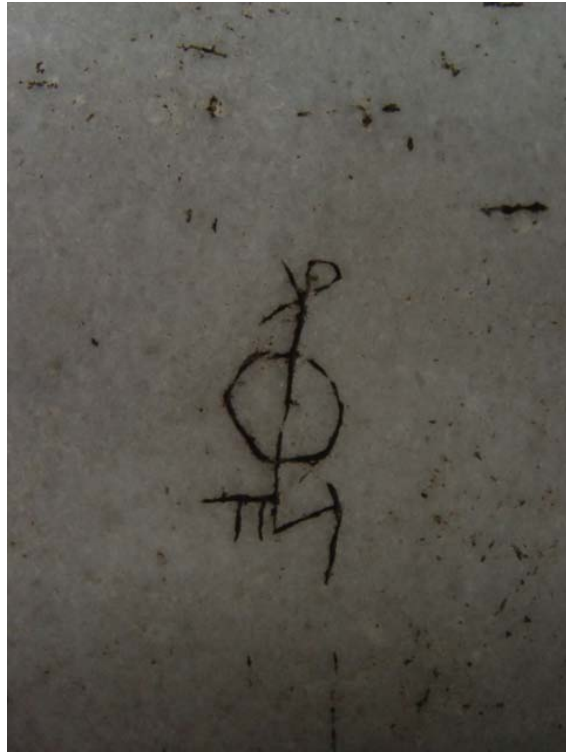
Подобен монограм е поместен върху подова каменна плоча пред входа на галерията (4).

1

2

3

4

ЛОЖА № 38

Преградната мраморна плоча е украсена с палмово дърво в ромб, чиито вертикални краища завършват с пъпки, а хоризонталните с лилии (1, 2). Тясната лицева страна на плота е белязана с известното вече посвещение от ложи №22, №27 и №29 (2):

ΔΟ(μoς)

Мъжско отделение, ред

Върху широката плоскост на плочата се открива и маркера на производителя (3):

ΚΟΣ

Върху същата плоскост са издраскани множество рунически (?) знаци и кръстове (4–7).

2

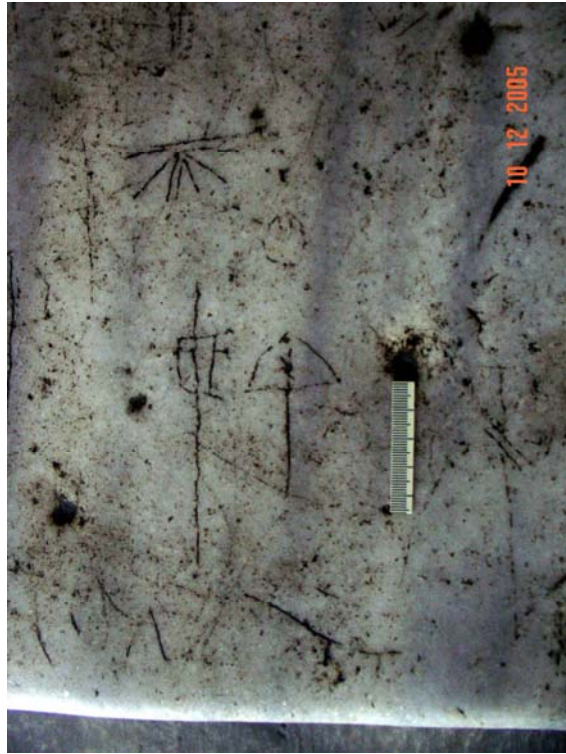
3

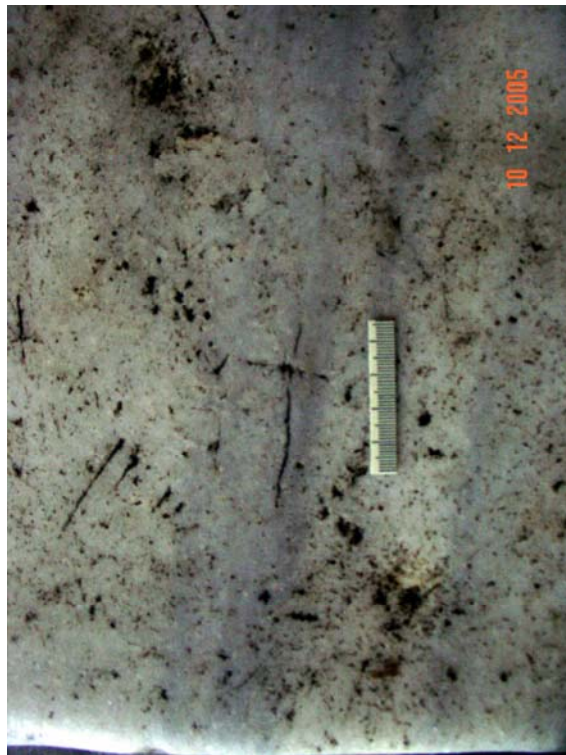
4

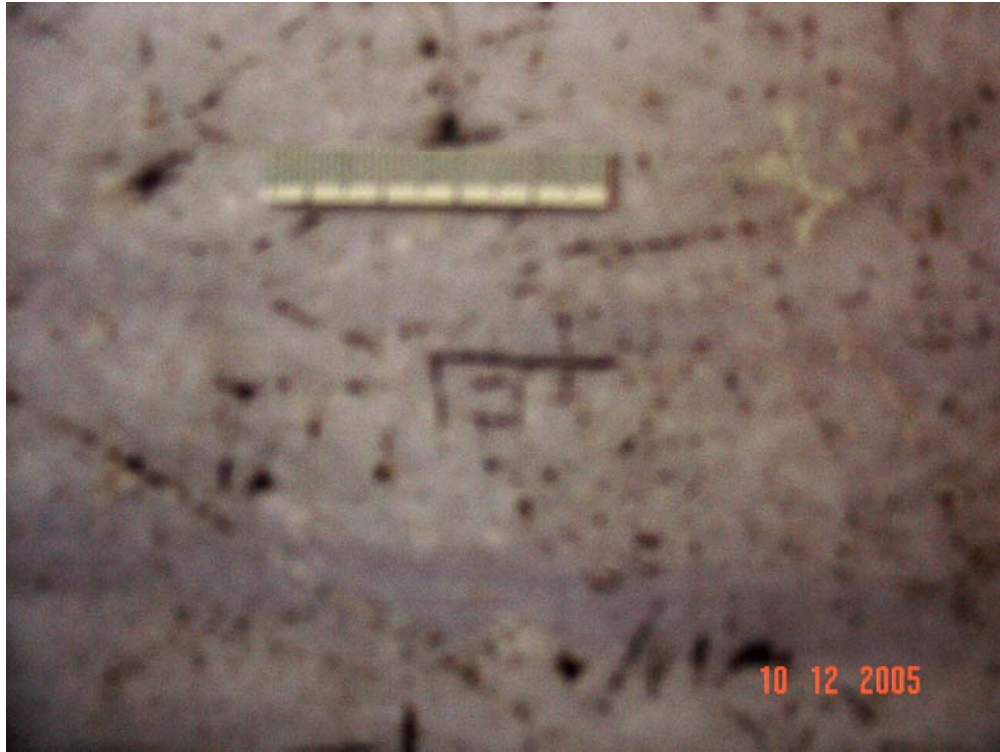
4a

4b

5

6

7

ЛОЖА № 39

Преградната плоча на ложата е декорирана с два кръста (заличени), между които в ромб е вписана кръстообразна розета (1). Върху рамката на плочата от ляво над ромба е поместен знак на производителя (2):

ПО

Върху хоризонталната плоча на парапета са издраскани кръстове (9), загадъчни знаци (5, 5a), две полета за игра на “дама” (3-4) и посветителски надписи, някои от които много разрушени (5, 7, 8, 10). Над едното поле за игра на “дама” е издраскан три редов надпис с рунически знак, свързан с полето, и гръцки букви на прабългарски език (4):

В(αγα)

ΙΥ

ΥΜΥΡ(ο)Σ

Божие добро (за) Юмюр

На първият ред е издраскан в хоризонтално положение рунически знак, който интерпретира гръцката архаическа буква [Α̂], със звукова стойност [d] при скандинавците и [b] в Алтай, където се употребява в думи като “баш” (височина, глава) и по всяка вероятност означава бог¹⁶. За това значение би свидетелствал още един графит върху мраморния плот, който представя хоризонталната руна с титла за сакрализиране край шестоълчна звезда – Соломоновият възел (6). В звездата от Плиска руната притежава същата звукова стойност в *жубанъ* (жупан)¹⁷. При българите, както и при останалите тюрки, знакът се среща във вертикално и хоризонтално положение. В Скандинавия руната интерпретира латинската буква [d] и вероятно също означава Господ - Dominus¹⁸. На вторият ред са записани гръцките букви [Ι] и

¹⁶ **Бешевлиев, В.** Първо-българите. Бит и култура. София, 1981. 34; Прабългарски епиграфски паметници. София, 1981. 22.

¹⁷ **Ждраков, З., Бояджиев, А., Ст. Александров.** Към интерпретацията на седмолъчната звезда от Плиска.- *Palaeobulgarica*, XXVI (2002), 4, 40.

¹⁸ **Bull, E., H. Shetelig, W. Keilhau, S. Steen.** Det Norske Folks liv og Historie. Gjennem Tidene. Fra oldtiden til omkring 1000 e. Kr. T.1. Oslo, 1930, 105.

[Y] за божието добро (тур. iyü), срещано и на други места в подкуполната галерия. Името Юмюр/Омур/Умор (тур. ömür ‘живот’, Живко) е формообразуващо в Омуртаг вероятно във връзка със сакралното царубийство на кан Крум, при което сина закача живота/кръвта на своя баща – срв. тюркските лексеми kan ‘кръв, род’, dag ‘планина’, която е отглаголна форма за окачване на небето (киргиз. Тангра таг = на кит. Тиен шан “Небесна планина”).

Името е известно в българската владетелска традиция, за което свидетелства Именника на българските ханове. Там се споменава краткото управление на княз Умор (Умар при византийските хронисти) от рода Укил, управлявал 40 дни през април-май 765 година¹⁹. Най-вероятно Умор е син на споменатият в Именника от същия род княз Винех, идентифициран с великия жупан в България Сивин (754-760, 763-765)²⁰, тъй като част от неговото семейство се намирало в Константинопол²¹. Като зет на хан Кормисош (737-754) от кавханския род Бокил, Сивин и неговите синове имат относително легитимни права върху трона, което определя тяхното участие във войната на Византия срещу узурпатора княз Телец (760-763) от рода Угаин, според Именника. След детронирането на Телец и избиването на неговите приближени, Сивин заема за кратко време трона, тъй като абдикирал в полза на княз Умор. По повод свалянето на Умор (765) император Константин V Исавър (741-775) изпратил наказателен поход срещу България, при който загинали другите претенденти за трона - хан Токту и брат му Баян, заедно с кавхана (кампаган, а не Паган). След кризата за престолонаследието, българският трон отново се връща на родовия съюз Дуло в лицето на хан Телериг, за което косвено свидетелства римската федератска титла *rex* (риг/рих) на основателя на държавата хан Есперерих (Аспарух в Именника).

За пребиваването на Сивин и Умор във византийската столица биха свидетелствали, както изящния гръцки надпис върху преславската чаша, така и

¹⁹ **Москов, М.** Именник на българските ханове (ново тълкуване). София, 1988. 327-330.

²⁰ **Бешевлиев, В.** Прабългарски епиграфски паметници. София, 1981. 160-161.

²¹ **Андреев, Й.** Българските ханове и царе VII-XIV век.. Историко-хронологичен справочник. Пловдив, 1994. 20, 22.

графитът в подкуполната галерия на Великата църква *Св. София*. В Плиска винените камъни (шарап-таш) са оформени като поле за игра на “дама” и слънце във връзка с примициалните жертви на вино първак. Стичането на алената течност по улеите би утвърдило живота/кръв на номадските владетели в пространството, така, както с местенето на пуловете в играта дама душата преодолява пространството в Книгата на мъртвите. Изображението на дама край графита би имало също магически характер във връзка с подготвяния поход към българския трон.

Двуредов посветителски надпис на гръцки език, чийто край вероятно е отгоре поради кръглия жлеб за колонката (?) на парапета (11, 11a):

ΙΒΟΥ

+ ΜΗΧΑΝΑ ΤΟΥ Β

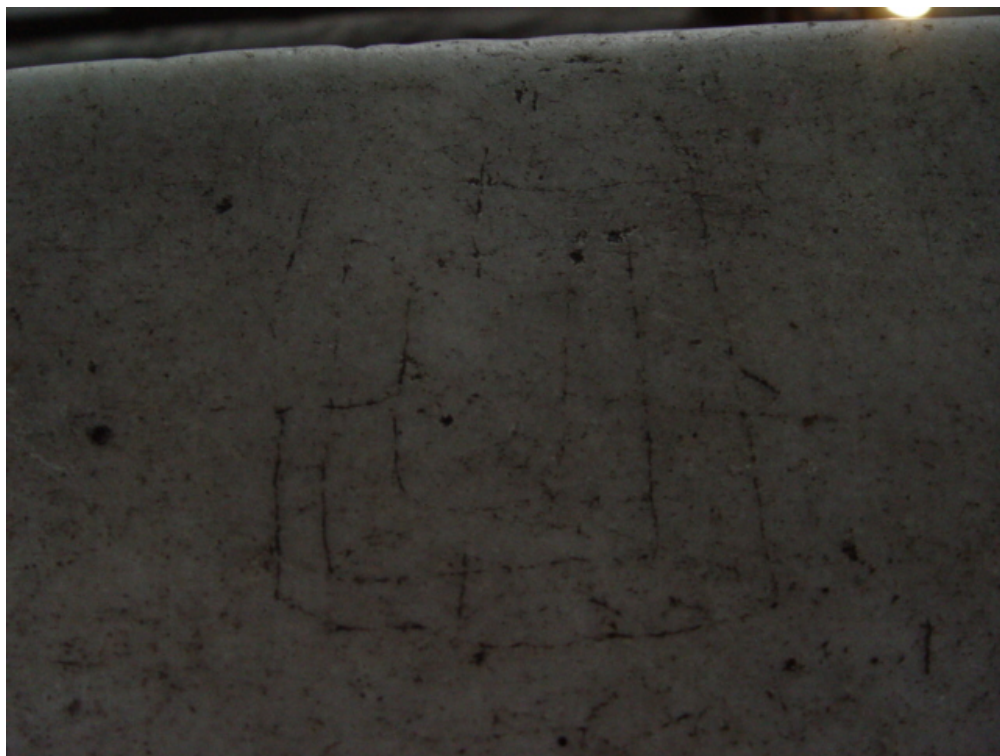
Μιχαηλ Βιβο

Ligat. ΜΗ, ΑΗ, ΟΥ

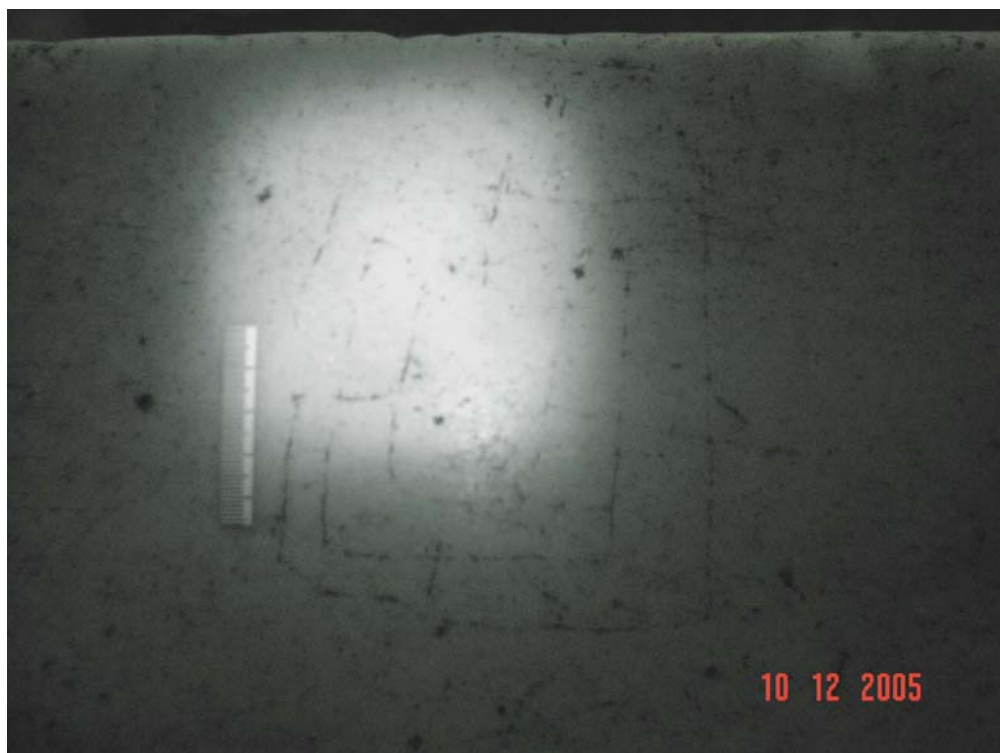

2

3

3a

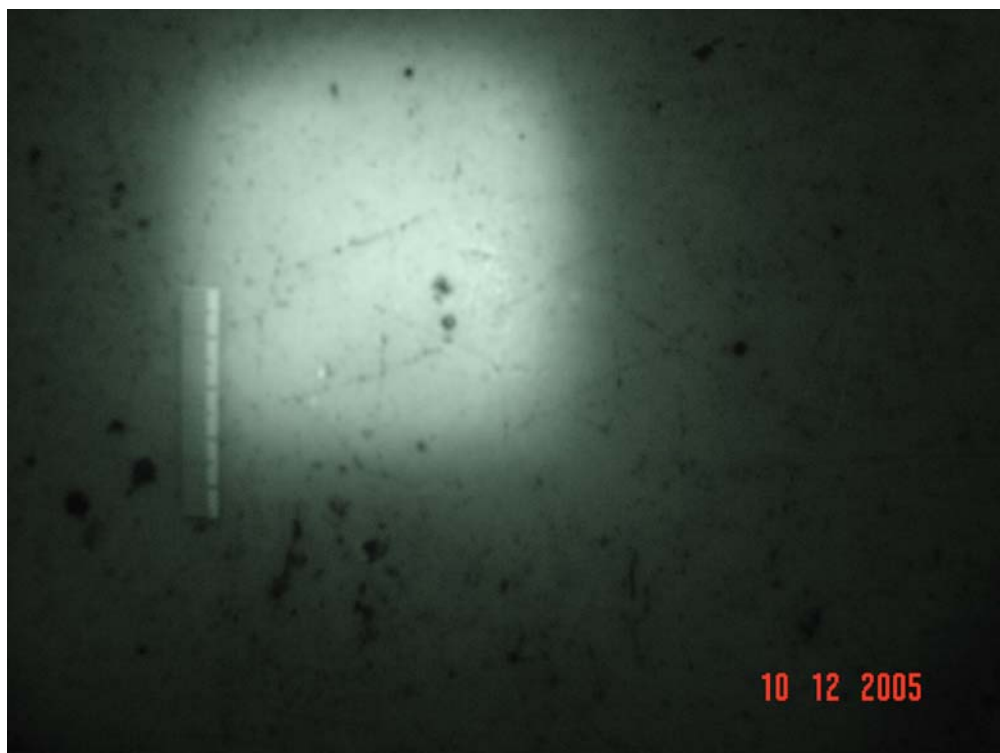
4

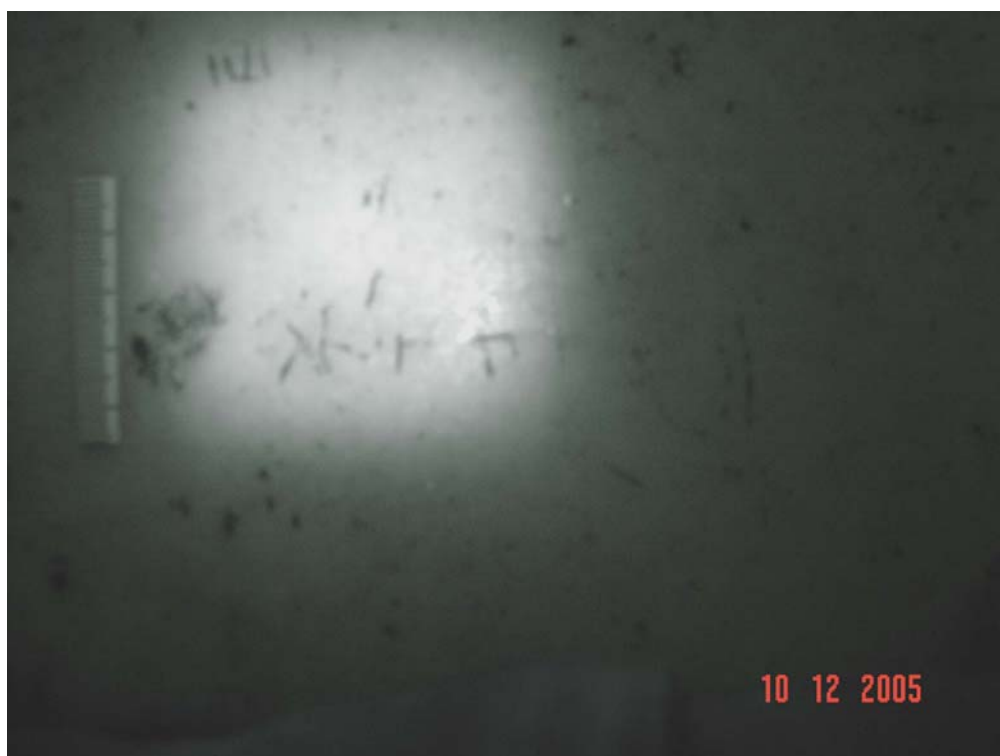
5

5a

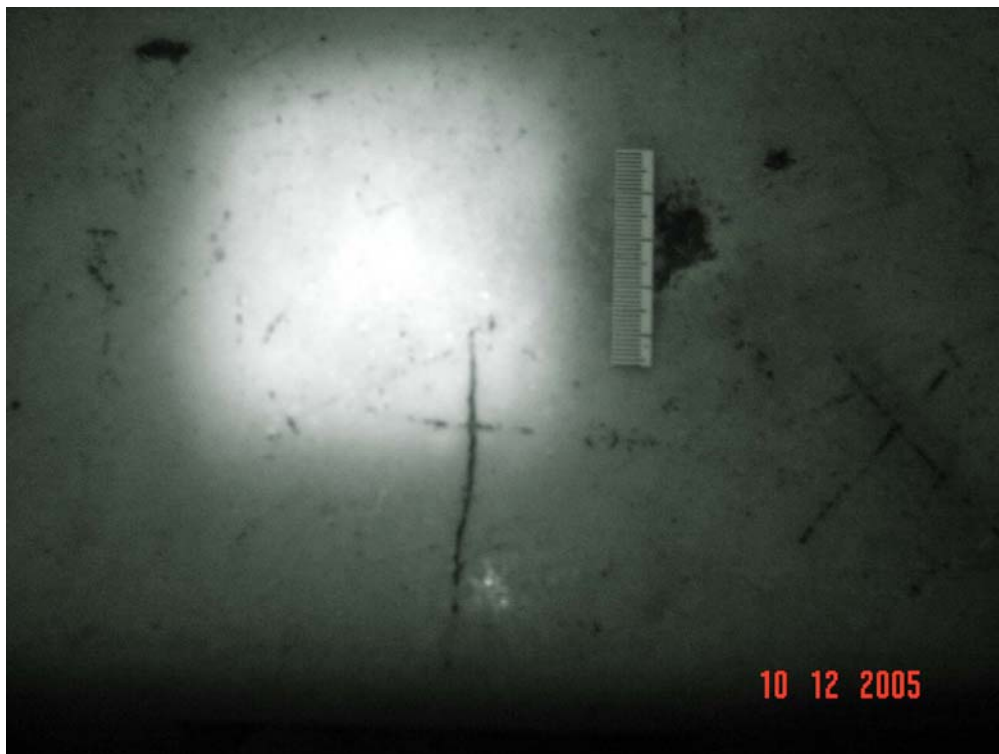
6

7

8

9

10

11

11a

ЛОЖА № 40

Ложата е украсена с кръстообразна палмета вписана в ромб между два заличени кръста (1). Над ромба върху рамката на плочата е поместен монограм на производителя с латински букви (2):

MR

В десния ъгъл на плочата са изрязани три отброителни линии (3).

Върху хоризонталния мраморен плот сред геометрически фигури (6, 7) са издраскани знаци (8, 8a) и посвещения. Сред тях изпъква крътък надпис на прабългарски език за благопожелание, изрязан под инвокативния кръст с гръцки букви (4, 5, 5a):

+

Π

Божие добро

Божественият знак се среща в различни варианти, каквато е и писмената практика в България. Той отразява колебанието в записването на тюркското *iüi* ‘добре’.

Посветителски надпис на гръцки език от (9, 9а):

+ Ω Χ(ριστ)Ε ΒΟΗΘΗΣΩ̅ ΤΟΥ ΔΟΥΛ(ο)Σ ΣΟΥ ΙΩ(αννης) Τ(ής)

Π(έ)ΡΚΕΙΣ

1565

ΙΑ (α)Β(γου)ΣΤ(ο)Σ

Ο Χριστε, помогни на раба си Йоан Перкис (в годината) 1565, 11 август

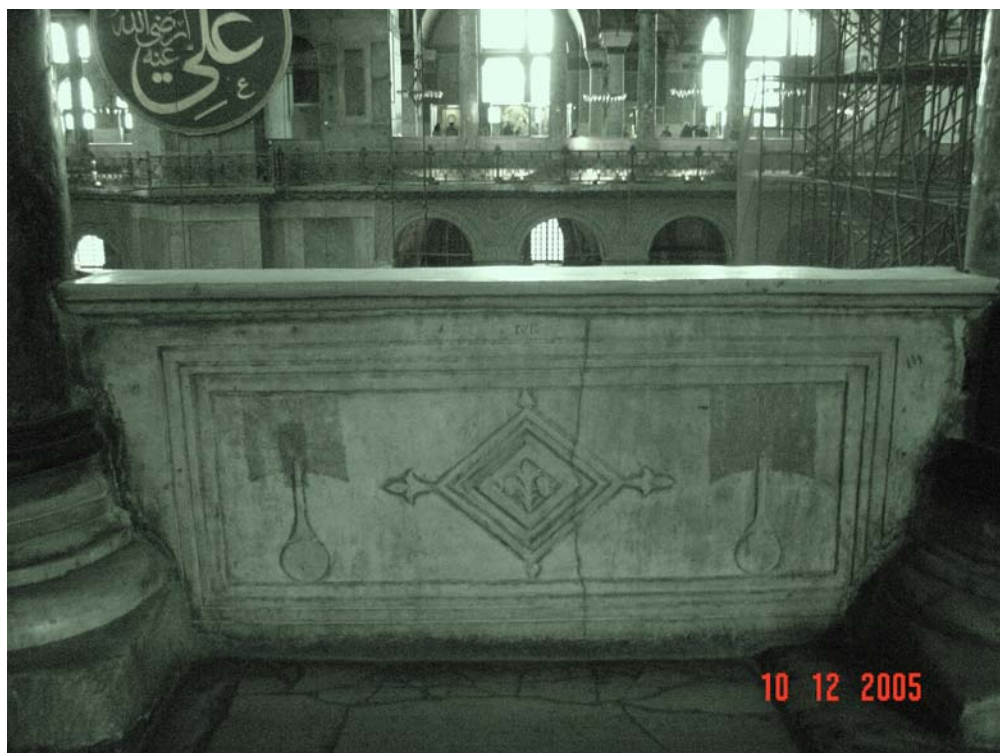
Същият Йоан е издраскал подобно авторско посвещение в югозападната ложа №31.

Посветителски надпис на гръцки език без инвокативен кръст (10):

ΝΙΚΟ(λάο)Σ Χ(έ)ΙΡ(ος) ΛΙ<θ>ΤΟΥΣ ΚΥΡ(ιος) ΚΟΡΤΥΝ

Ръката на Никола каменоделец на Господната картина

По всяка вероятност майстор Никола се е подписал в подкуполната галерия на Великата църква *Св. София* като автор на част от храмовата декорация.

1

2

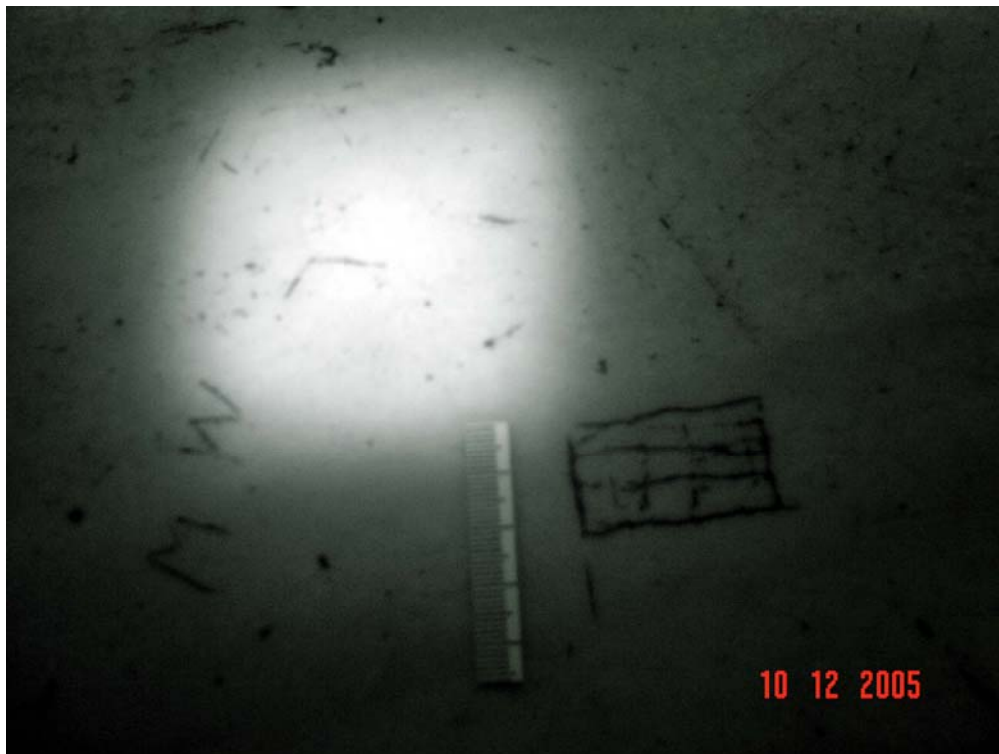
3

4

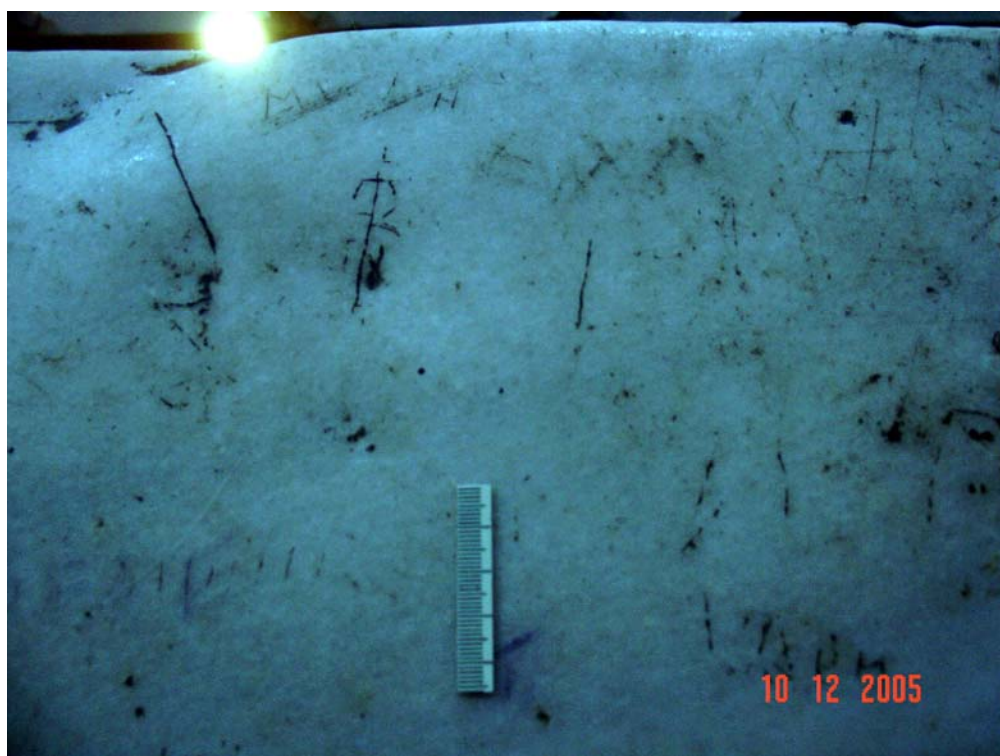
5

6

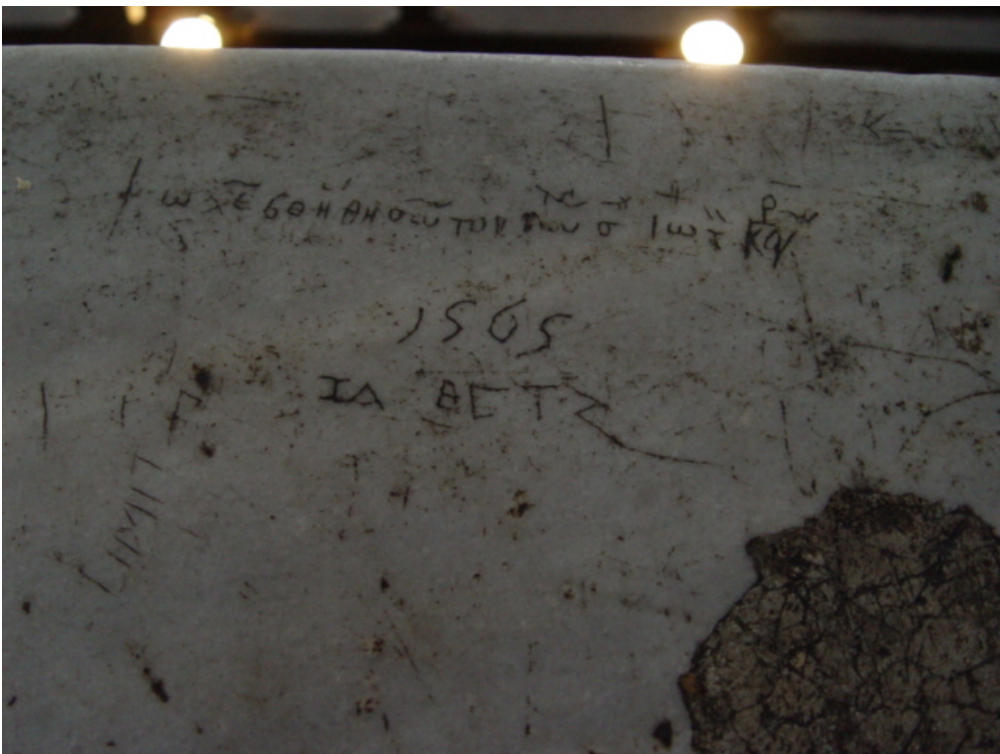
7

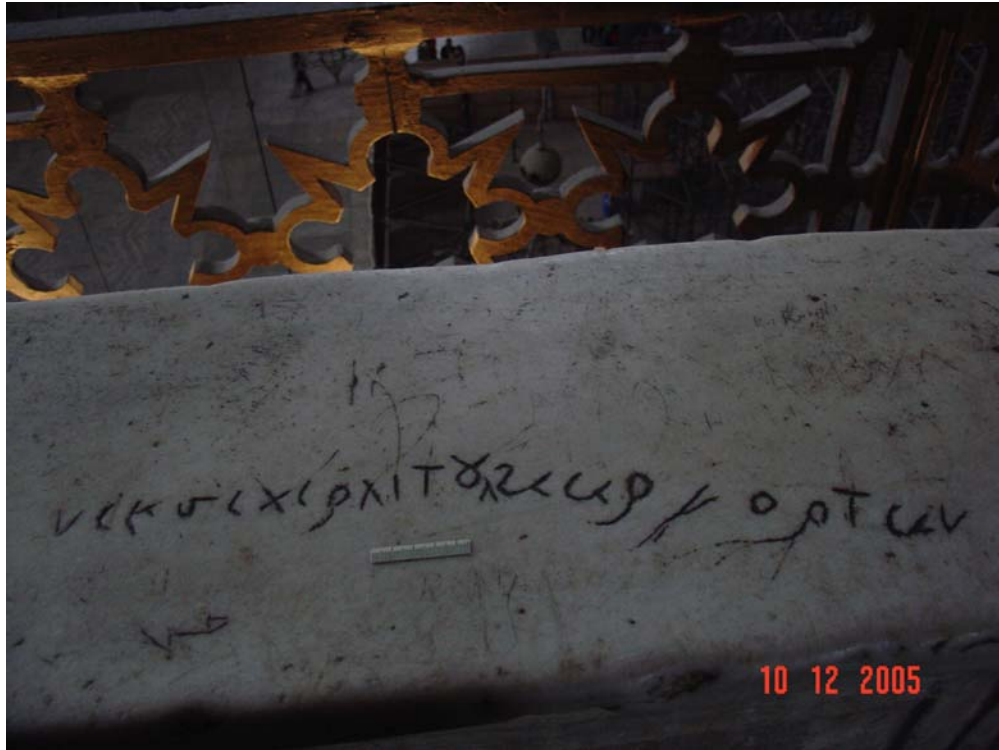
8

8a

9

10

ЛОЖА № 41

Преградната плоча е декорирана и маркирана над ромба както при ложа №41 (1, 2):

MR

На нея са нанесени пет отброителни черти (3), а над инвокативен кръст на силно повреден посветителски надпис се чете името на град Кизик (15):

KYZYK

Кизик

Върху мраморната плоча на парапета са издраскани посветителски надписи, кръстове и рунически знаци (4, 5, 6, 7, 7а, 8, 10, 10а). Сред тях се откроява един монументален триредов (?) посветителски надпис на кирилица (9). Инициалът е лигиран с латински кръст (9а).

Г(оспо)ДІ

І(сѣ)СЪ + Х(ристос)Ъ

ΜΑΤ(ς)ΦΞΙ ΠΟΠΨ ΓΑΛΙΥΨΚ(ς)ΙΙ

Посвещението в подкуполната галерия е оставено от епископа Матей на Галицката църква. *Света София* в Константинопол е била посещавана често от поклонници и чужди посланици. Това зачестява към средата на XV век във връзка със сключената уния във Флоренция през 1439 г.

Посветителски надпис на гръцки език (11, 11a):

ΣΑΒΑΣ Η(έρο)ΜΟ(ναχος)

Сава йеромонах

Силно повреден триредов (?) посветителски надпис на гръцки език с монограм (12, 12a, 12b):

Κ(ύρι)Ε ΒΟΗΘΙ ΜΙ ΤΟ ΣΟ ΔΟΥΛΟ ΣΟΥ

ΙΩ(άννης).

Π(έ)Ρ(ι)ΒΛ(ε)Π(τος)

Господи помагай на раба си Йоан (от манастира Богородица)

Перивлента

Ligat. Π, Ρ, Β, Λ, Π

Двуредов посветителски надпис на гръцки език, от който личи формулата на първия ред (13):

Κ(ύρι)Ε ΒΟΗΘΕΙ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ

Κ.....

Ligat. Ε, Ι

Авторски подпис (14):

ΙΩΑΝ(νης)

Йоан

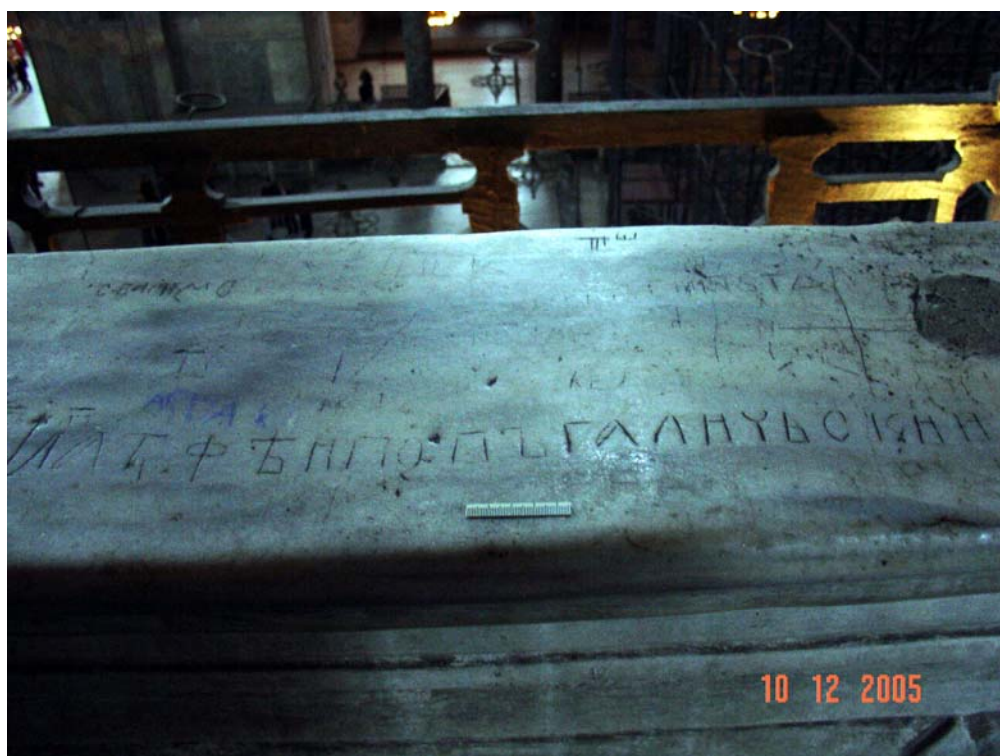
1

2

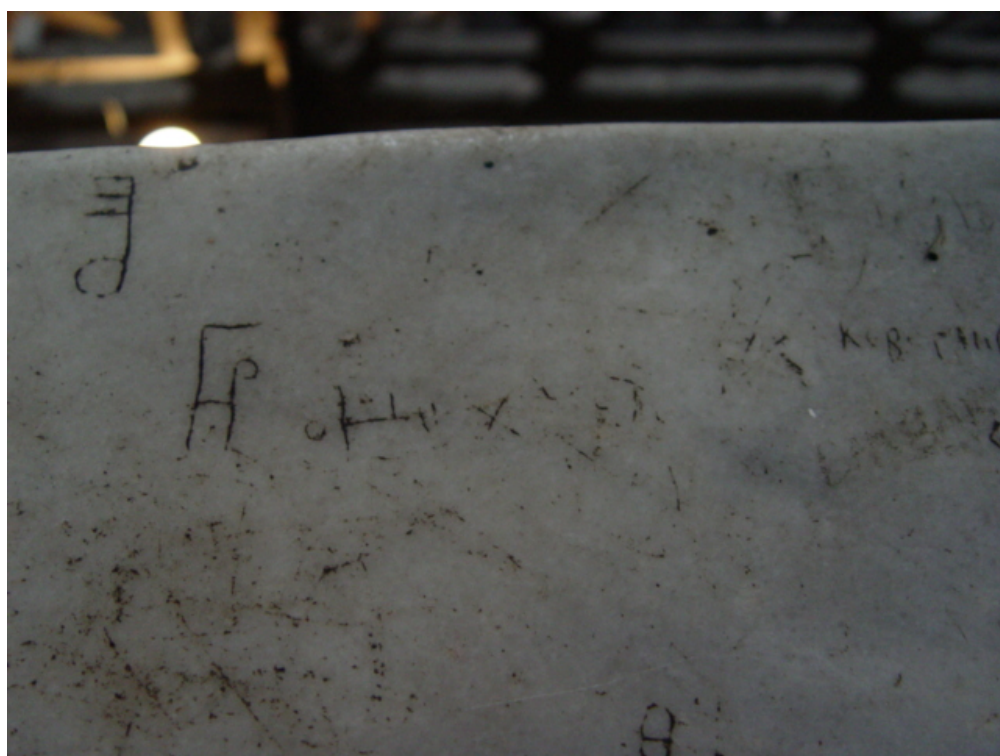
3

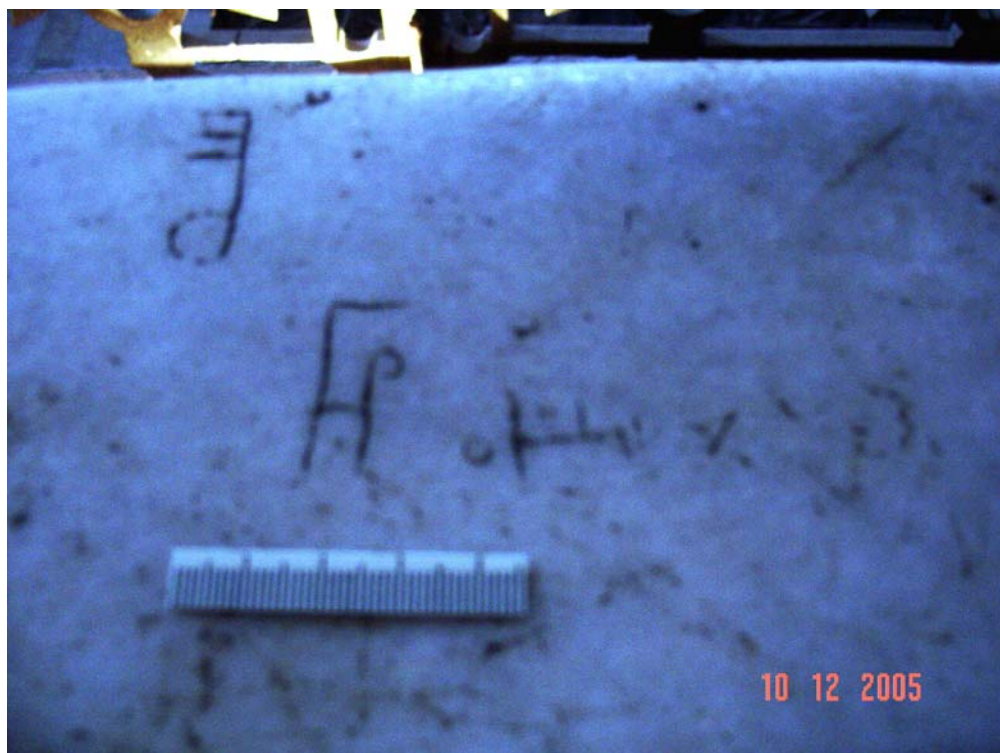
4

6

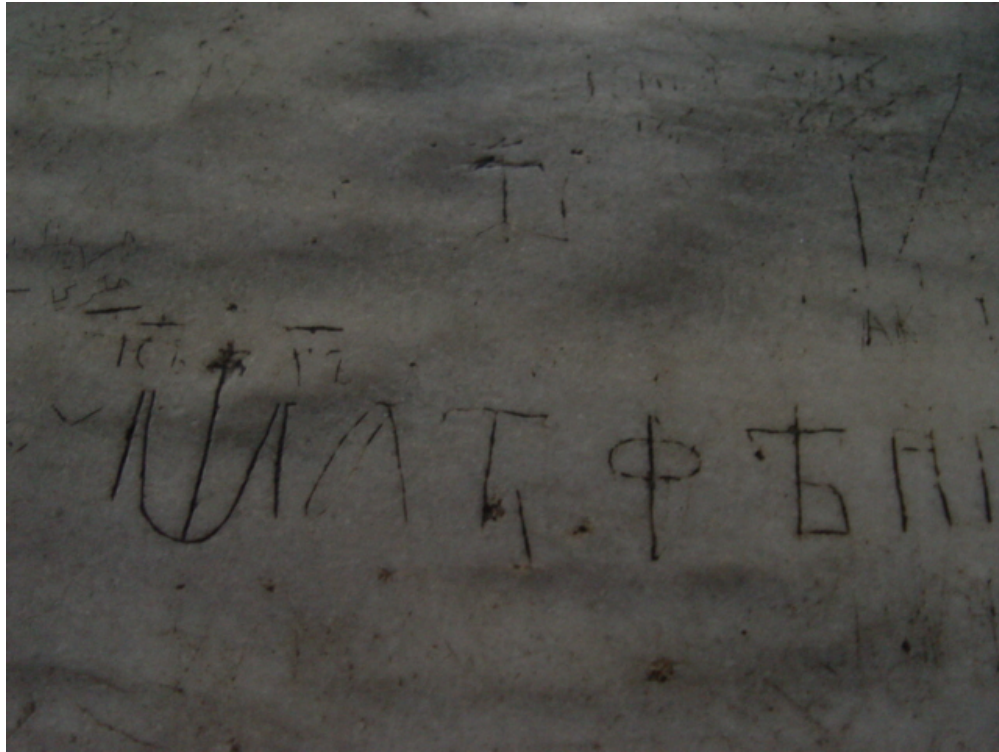
7

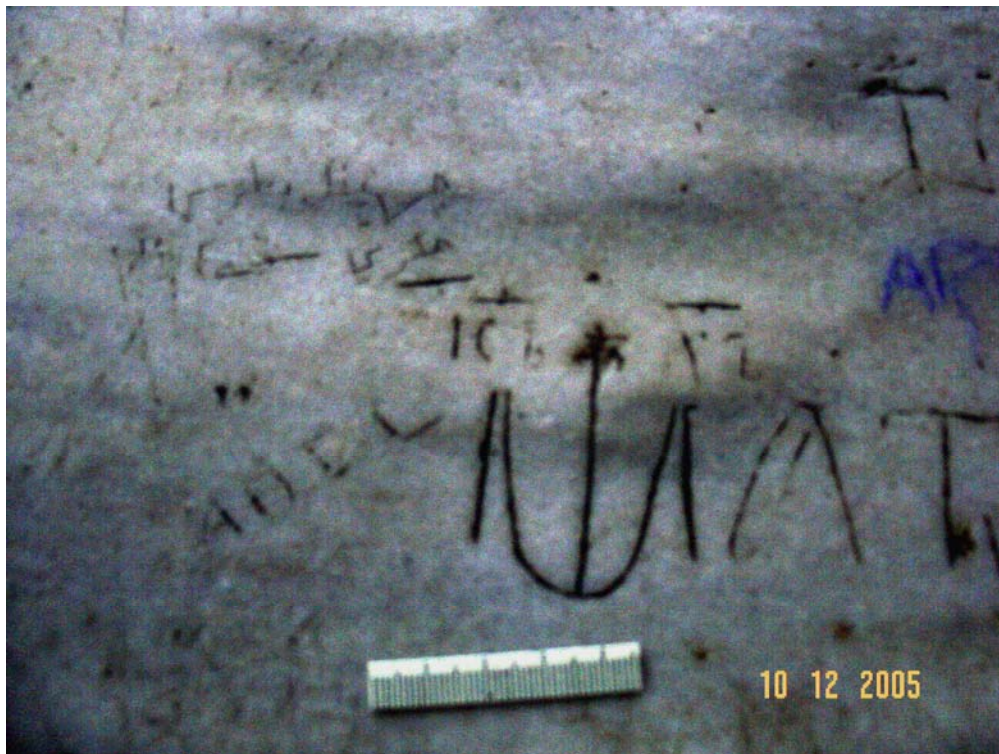
7a

8

9

9a

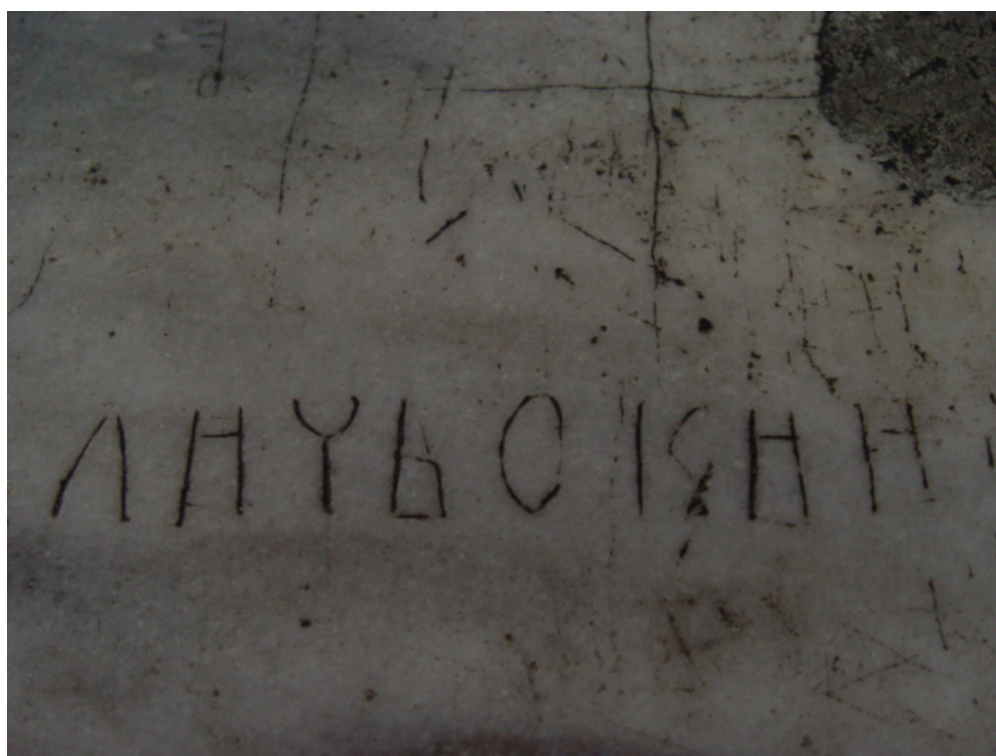
9b

9c

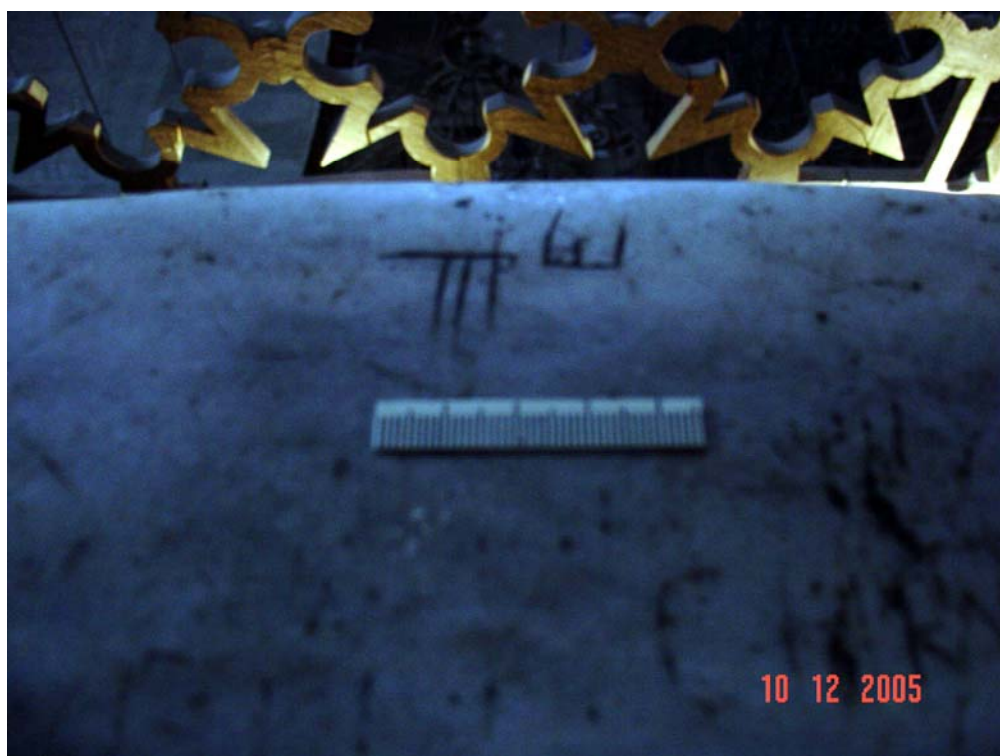
9d

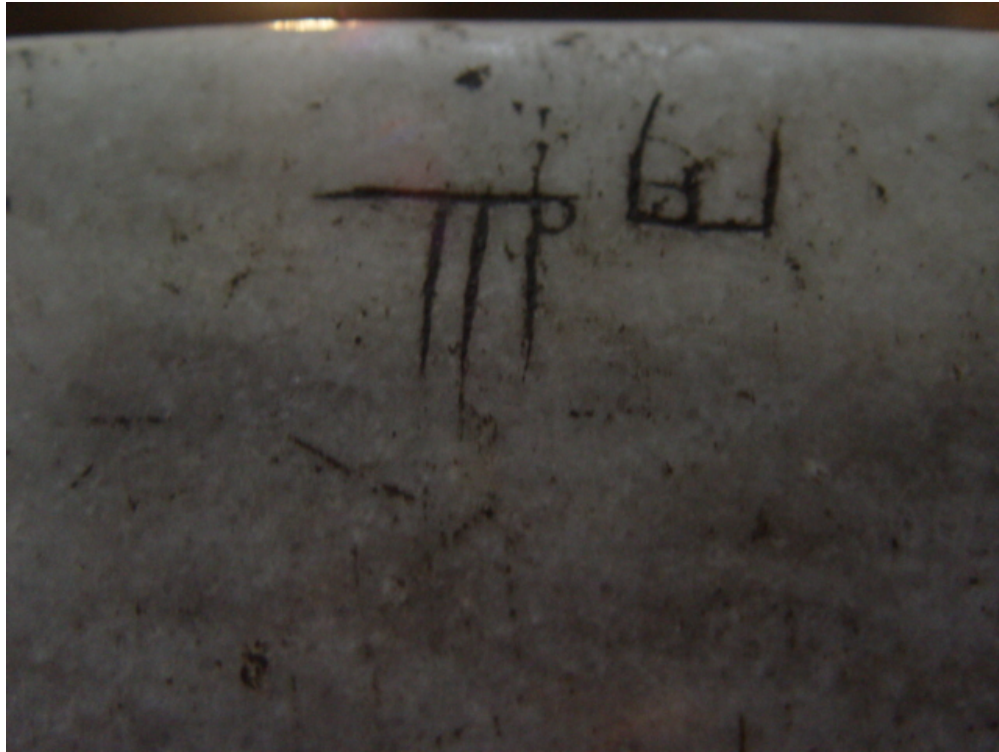
9e

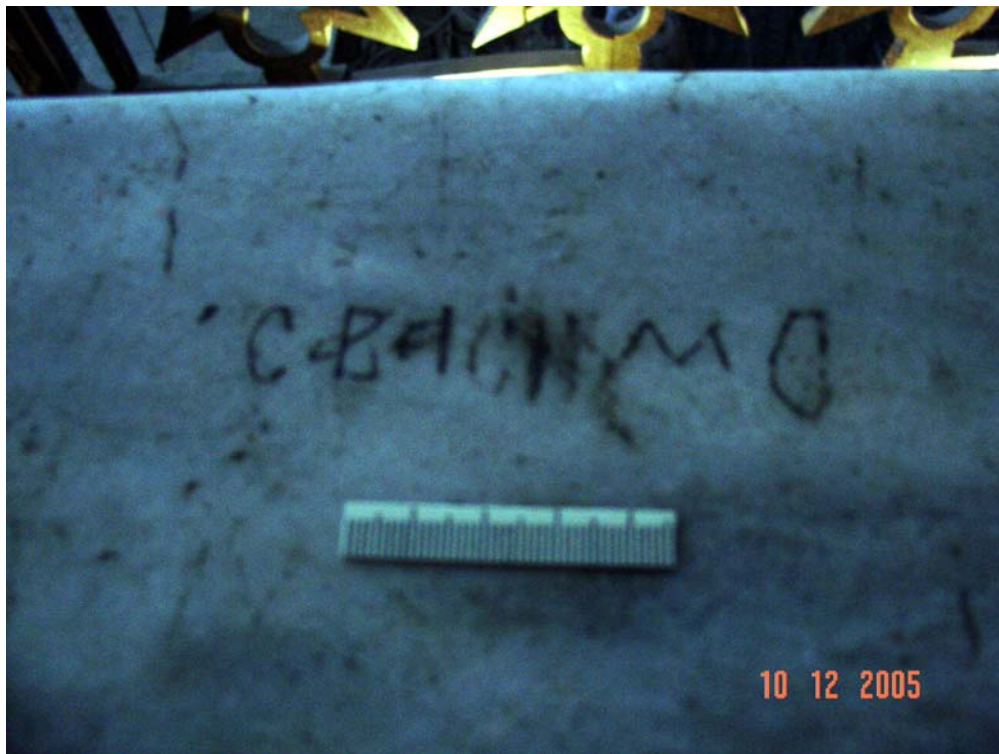
9f

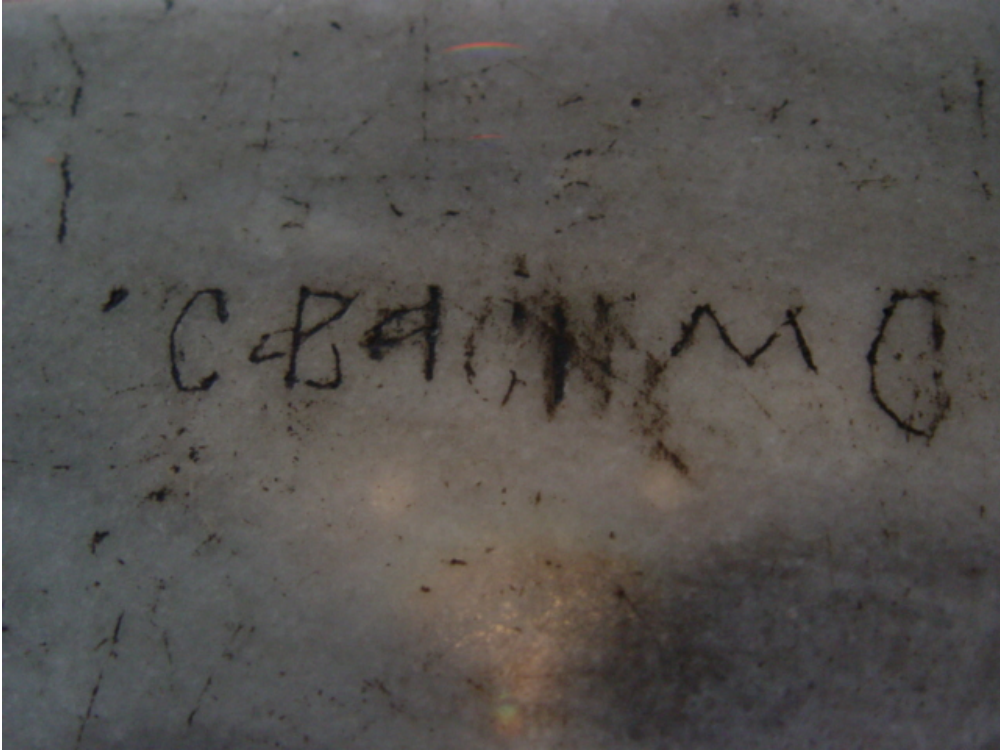
10

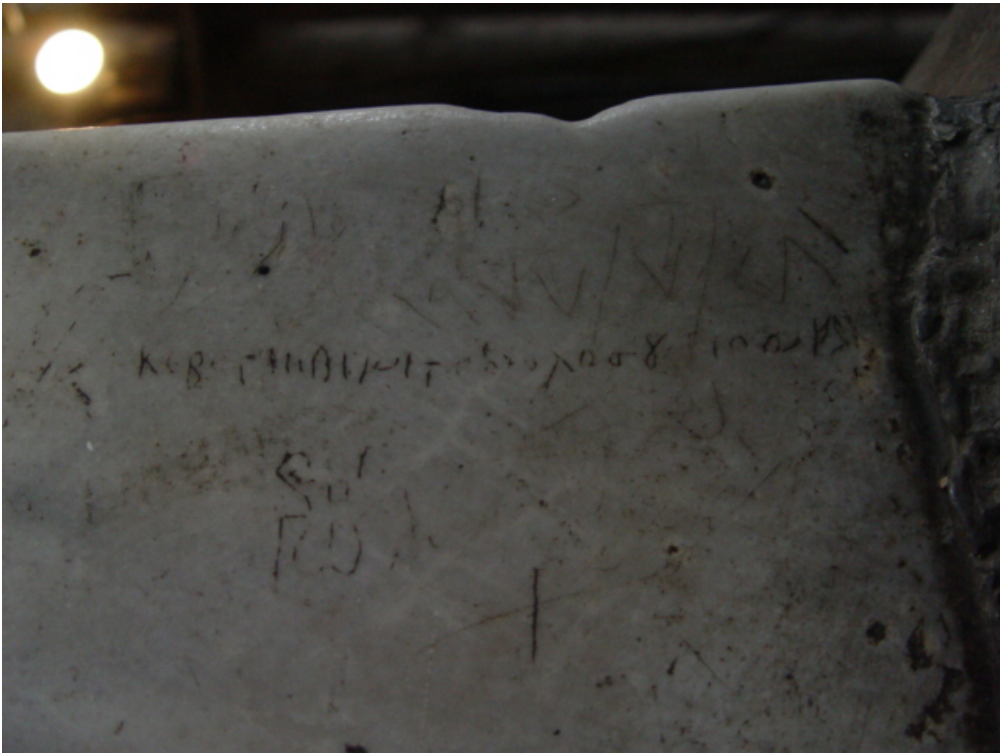
10e

11

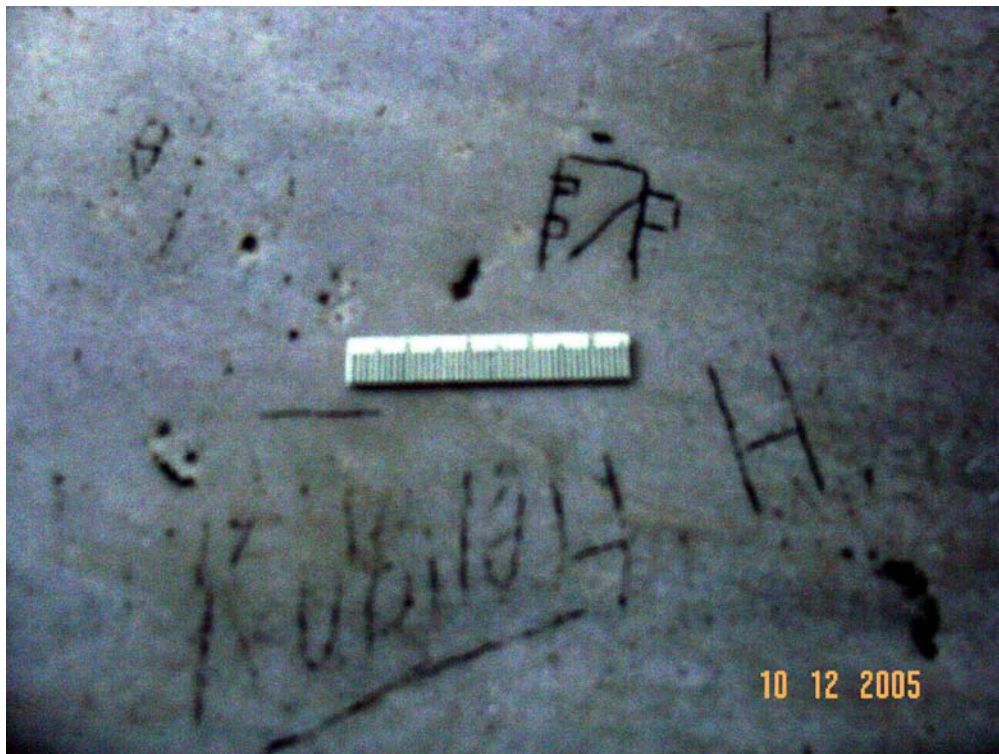
11a

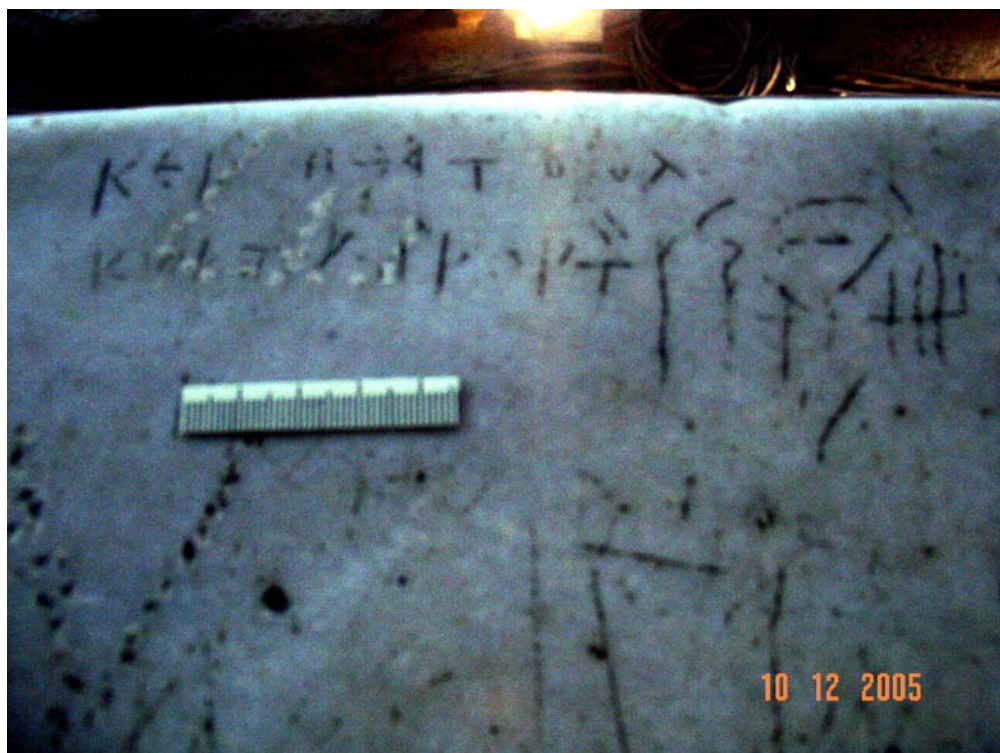
12

12a

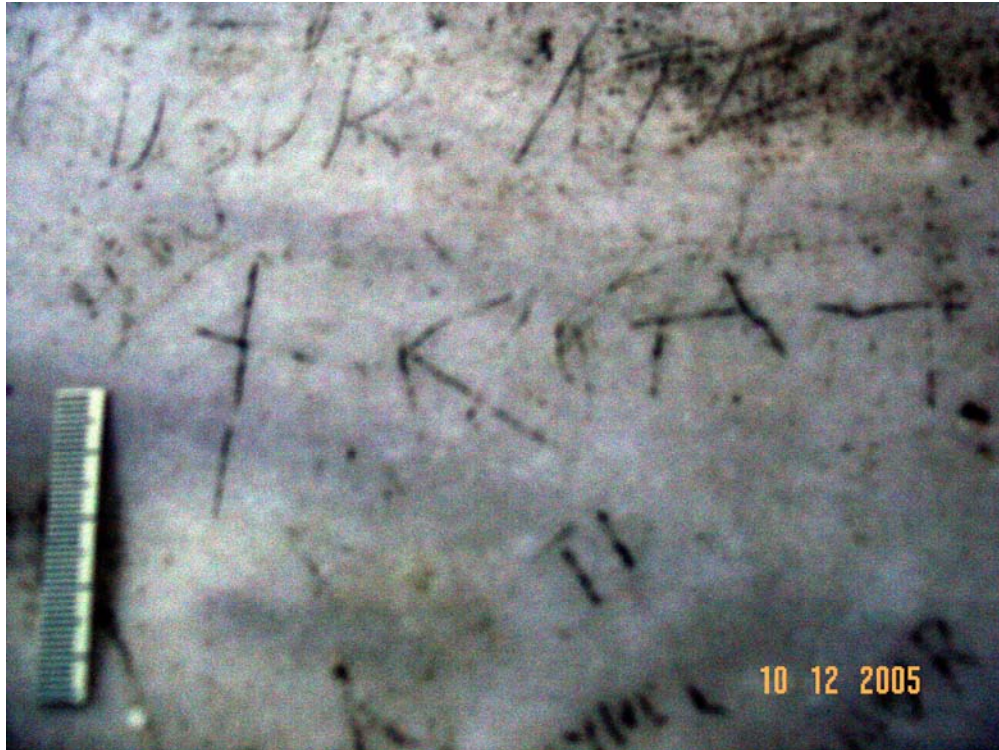
12b

13

14

15

ЛОЖА № 42

Преградната плоча на южната ложа №42 е със заличени голготски кръстове и флорален кръст в ромба (1). Върху полето на плочата отдясно личат четири отброителни вертикални линии, а от ляво е издълбано вероятното име на майстора (2):

Β(άσηλει)ΟΥ

На Васил

Върху тясната лицева страна на плота на парапета личат следи от вероятния маркер на работилницата от четири знака (3).

Върху плота (днес покрит с плексиглас) се откриват скандинавски рунически знаци (6, 6a, 6b, 6c) с викингското име Халвдан²². Край тях има няколко твърде повредени посветителски надписи (7, 8, 9, 10, 11) и монограми (4, 5), единият от които може да се развърже като (4):

²² James E. Knirk, *Runer i Hagia Sofia i Istanbul*, *Nytt om runer* 14 (1999), 26-27.

ΠΑΝΤΕΣ

всички

1

2

3

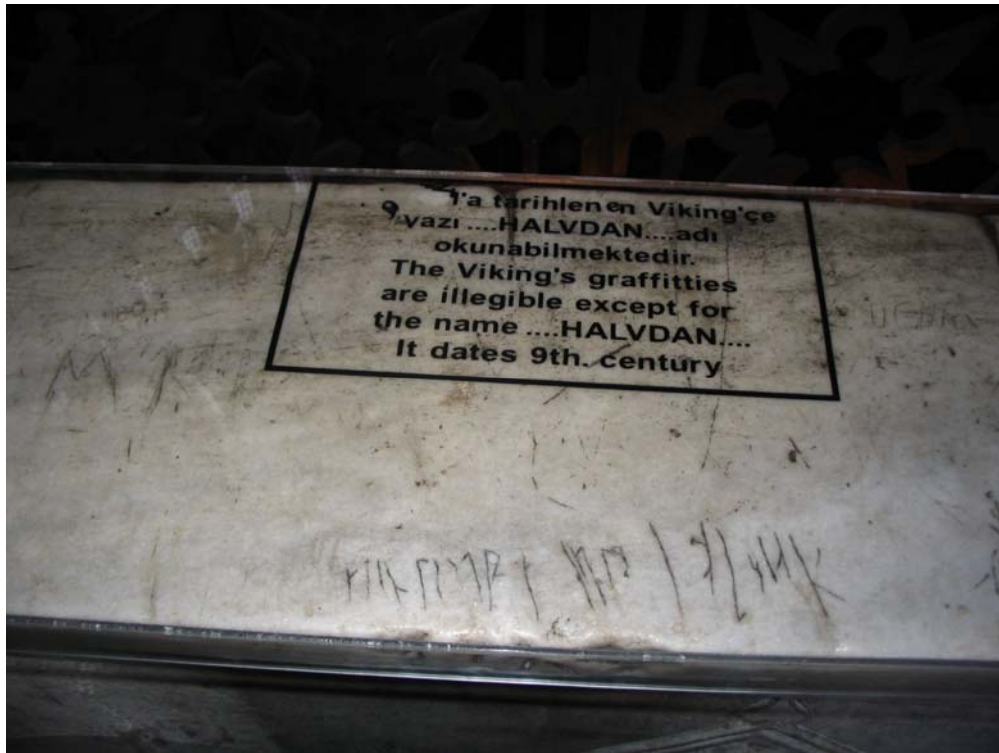
4

5

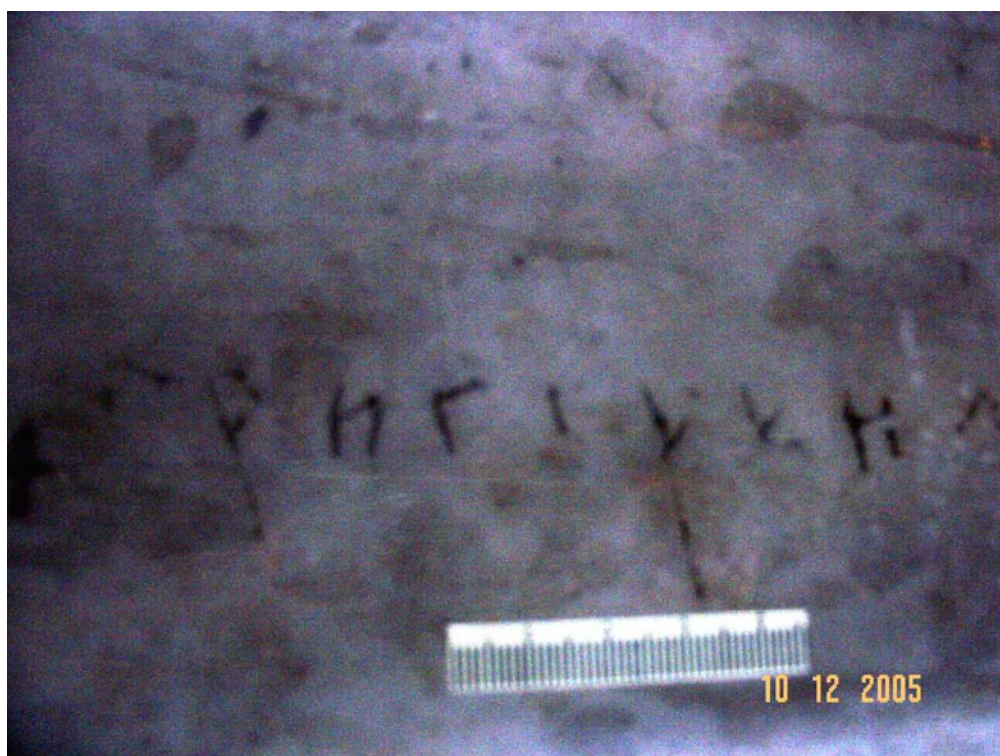
6

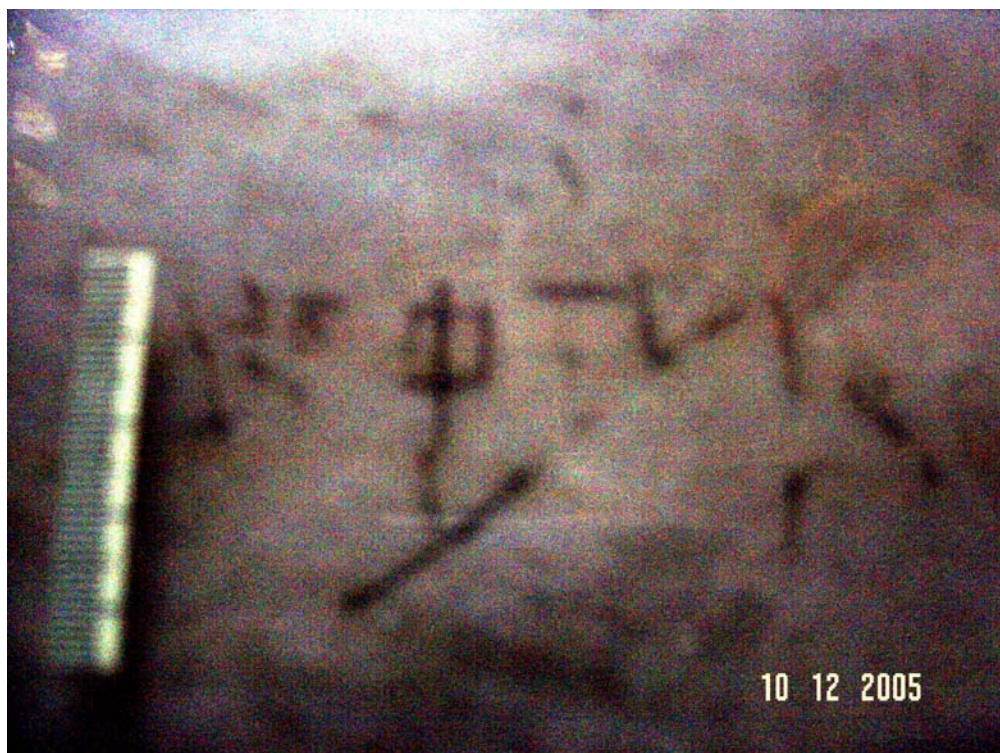
6c

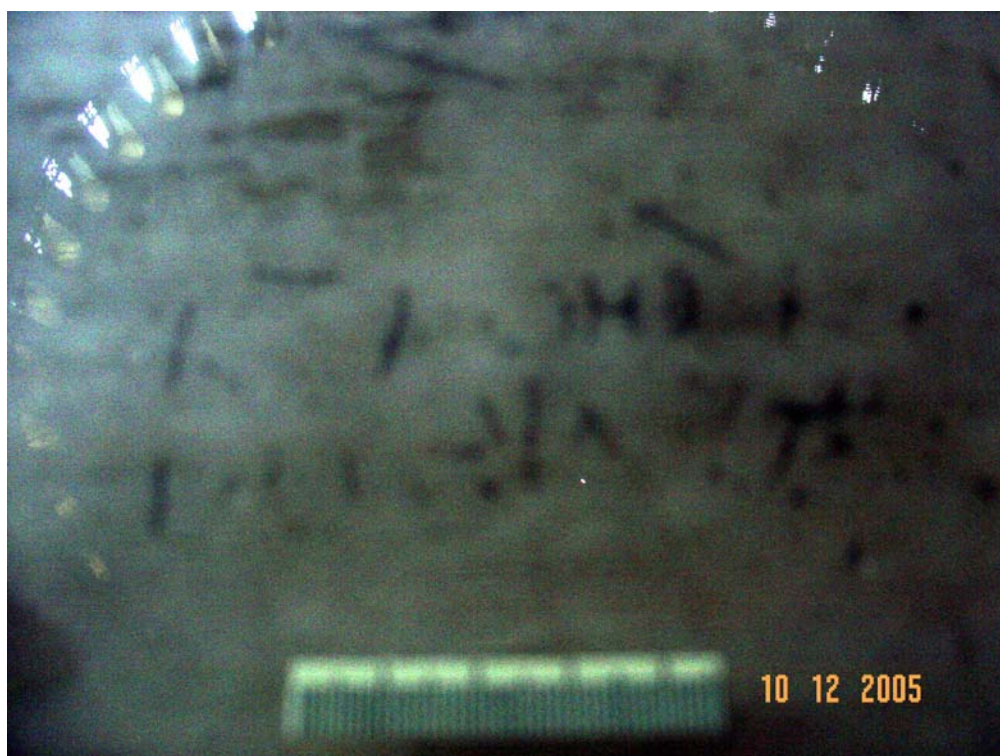
7

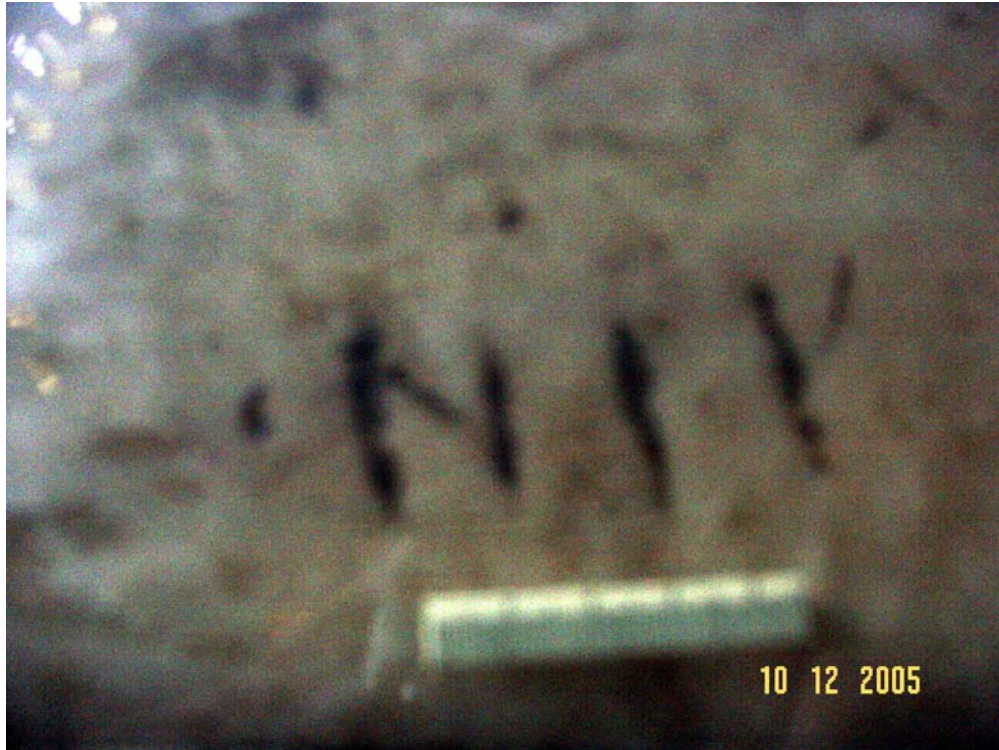
8

9

10

11

ЛОЖА № 43

Преградната плоча на парапета е декорирана с вписан разцъфнал кръст в ромб между заличени два голготски кръста. Върху мраморния плот са издраскани посвещения (4, 6, 7), някои от които рунически (3), както и два монограма (2, 5). Сред тях се открояват:

Едноредов посветителски надпис на гръцки език с инвокативен кръст (8):

+ ΚΩΝΣΤ(ά)Ν(τηνος) Ο ΙΒΗΡΙΩΤ(ας)

Константин Иверски

Едноредов посветителски надпис на латиница (9):

NICHOLO DE FIER DITO ANCLI

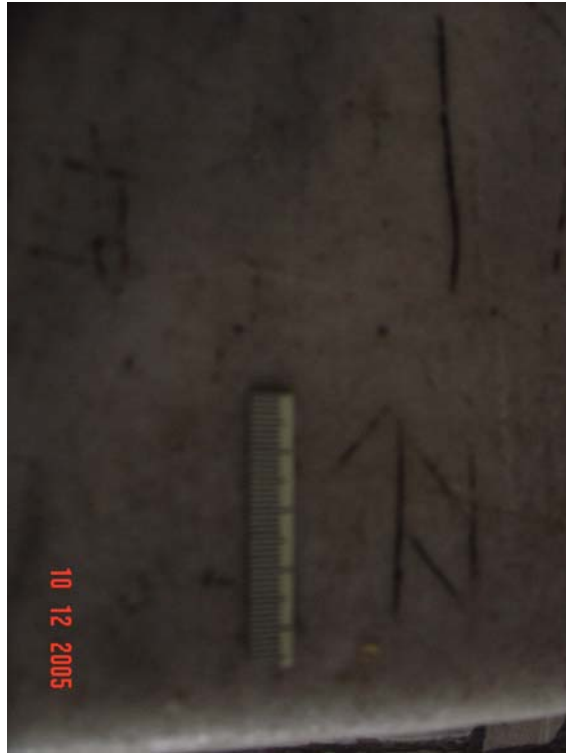
Никола Гордия наречен Анкли

1

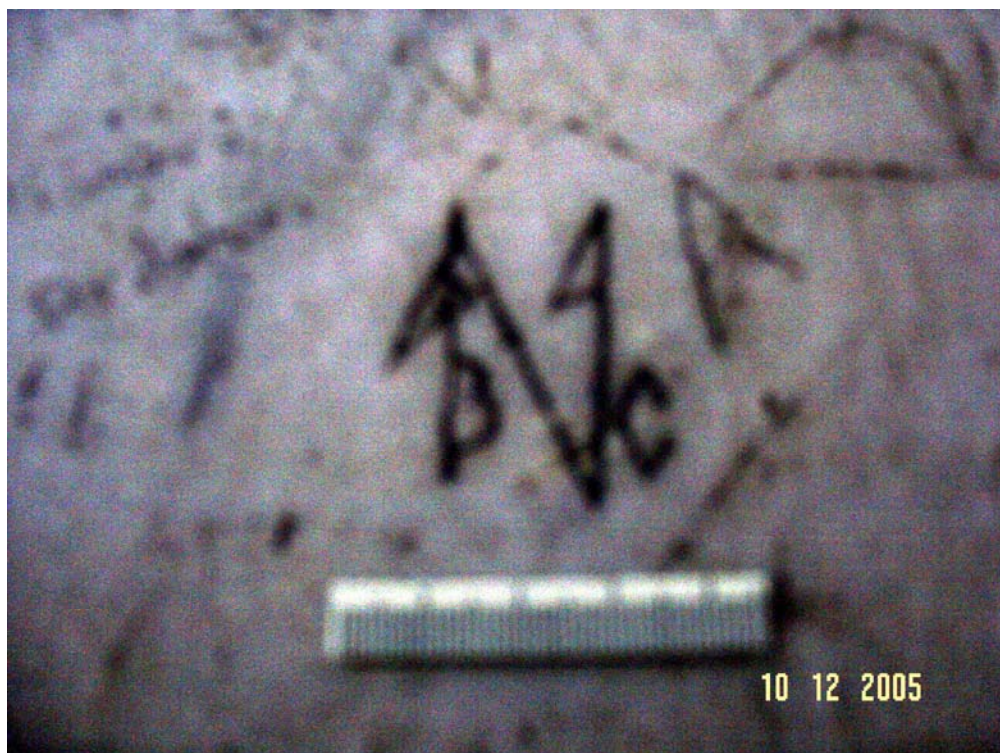
2

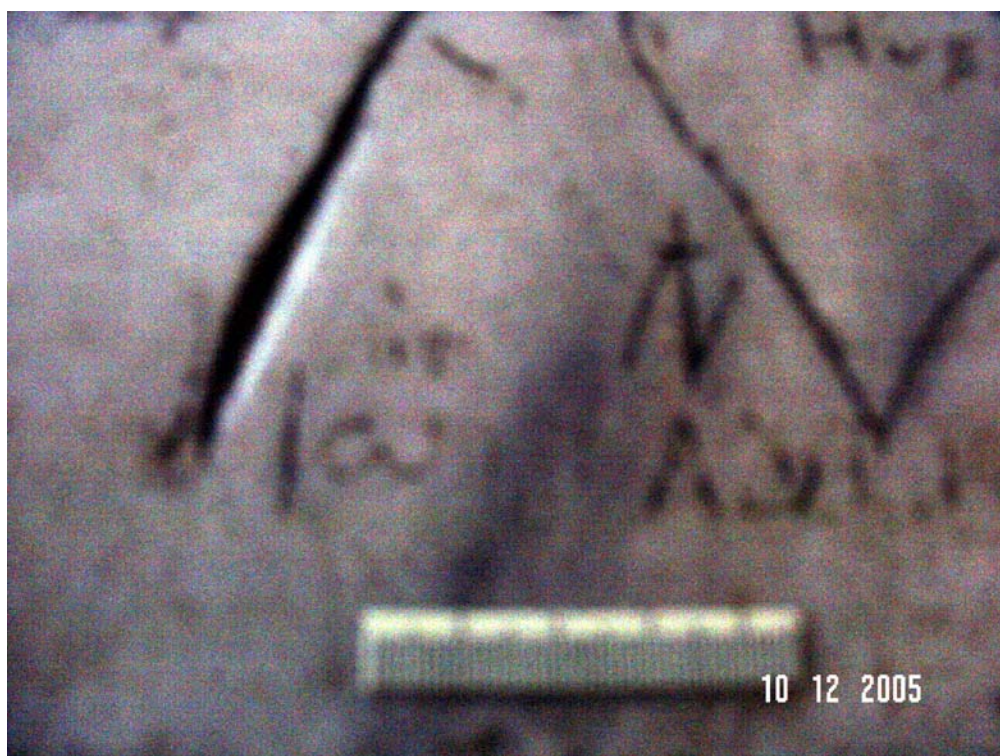
3

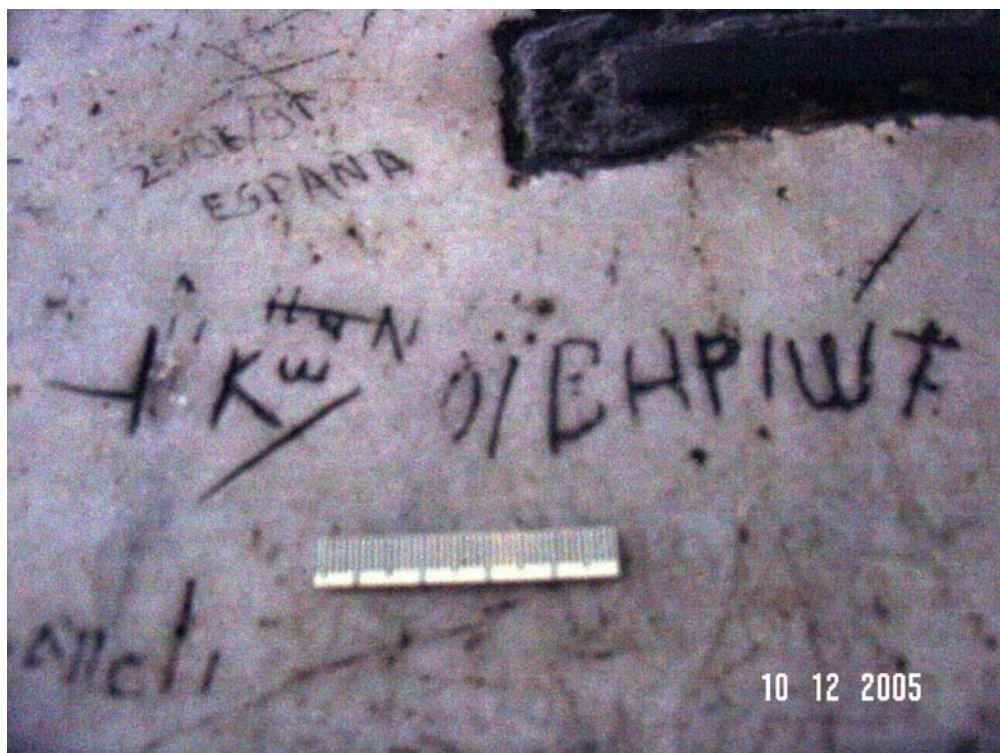
4

5

7

8

9

ЛОЖА № 44

Преградната плоча на ложата е декорирана с вписана в ромб розета между два заличени голготски кръста (1). Върху рамката на плочата под ромба е поместен маркер на работилницата (2):

ЕСТ

Върху плочата на парапета личат отделни букви и разрушени посвещения, рунически и други знаци и кръстове (3, 4, 5, 6, 7).

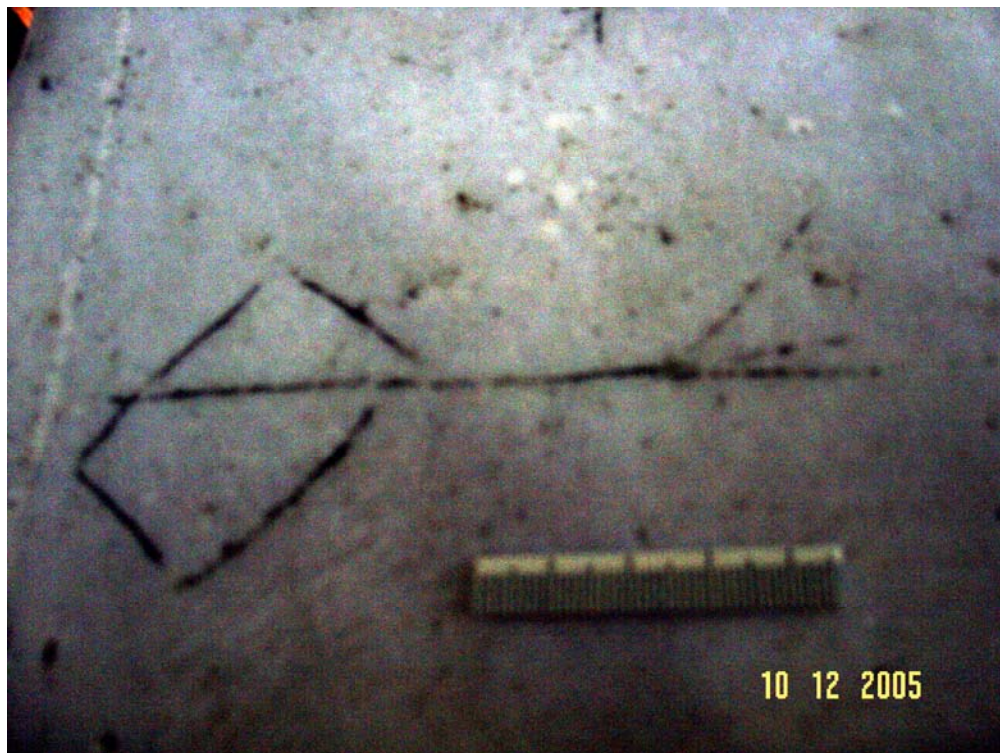
1

2

3

4

6

7

ЛОЖИ № 45 и 46 предстоят да бъдат проучени.

ЛОЖА № 47

Преградната плоча на югоизточната ложа №47 е декорирана с вписана кръстообразна розета в ромб между два заличени голготски кръста (1). Върху тясната страна на хоризонталната плоча на парапета личи разрушения маркер на работилницата (2):

О Δ(ι)Ψ

Зад преградната плоча на тази и други ложи се откриват също маркери и надписи (3).

Върху плочата на парапета сред отделни буквени знаци и съкращения (4, 6, 7, 8) е изрязан в дълбок релеф изящен образ на куче/вълк с издължена

муцуна и вирната опашка (5)²³. Над него е поместен буквения знак Y с две точки отгоре за удължаване на звука. Кучето се свързва с апостолската преданост към Добрия пастир Христос, докато вълкът, който *кожата си мени, но нрава не*, символизира дявола. Древната поговорка е отразена във византийската историография от Прокопий Кесарийски, според когото, хуните утигури обвинили император Юстиниан Велики, че въпреки тяхната вяност, са пренебрегнати заради едноплеменните им врагове вълци – куртогурите (тюрк. „вълчи род/стрели“), които скоро щели да си покажат истинския нрав. В тези думи прозират традиционните представи на тюрките за прародителя Тангра, който се въплъщава във вълк и червена ловджийска хрътка (при киргизите). В българската родова летопис, наречена Именник, създателят на Велика стара България хан Кубрат е назован с харизматичното име на небесния вълк – Курт (тюрк. „вълк“). Както е известно, Кубрат е бил покръстен на младини по време на заложничеството му в Константинопол през 597 – 603 година²⁴. По този повод неговият кръстник император Маврикий Тиберий (582-602) му подарил златен пръстен с монограм, който може да бъде прочетен в „бустрофедон“ по два начина: *На Кубрат* (гр. Χουβρατου, от долу на горе и от дясно на ляво) и *На Курт Бат* (гр. Χουρτβατου, от долу на горе и от ляво на дясно)²⁵. Кубрат участвал в дворцовите интриги, за което свидетелстват не само изворите, но и златната монета на император Фока (602 - 610) и златния пръстен печат с титлата патриций, подарен от неговия приятел Ираклий. Вероятно за подобни услуги същата титла е получил и неговият син (?) Мавър, а внукът му Тервел е удостоен с императорската титла кесар (цезар). Покръстването и ознаменуването на римското гражданство с титлата патриций са станали по всяка вероятност във Великата църква *Св. София*. Подкуполната галерия на императорския храм е символичен топос на Небесната църква,

²³ **Zhdakov, Z., Dencheva, E.** An Epigraphic Monument of the Goths from Constantinople. In: *Scandinavia and the Balkans: Cultural Interactions with Byzantium and Eastern Europe in the First Millennium AD.* Cambridge, 2014. 13-25.

²⁴ **Москов, М.** Именникът на българските ханове (ново тълкуване). София, 1988. 207.

²⁵ **Ждраков, З.** За трите златни пръстена с монограми на кан Кубрат.- *Старобългаристика*, XXIX (2005), 4. 84-88.

където заседава Светия патриаршески синод начело с императора и патриарха, а по време на служба северното крило на галерията изпълнява функцията на женско отделение. В това свято място се намират гробници (напр. саркофага на дожа Енрико Дандоло) и мозаечните образи за вечно възпоменание на императорите и техните благочестиви съпруги (срв. портретите на Александър, Константин Мономах и Зоя, Йоан Комнин и Ирина, Алексей Комнин). В тази връзка са и изящните надписи на двете императрици съименници на светите мъченици Теодори и множеството графити. Единственият графит със звяр и удължен Y за небесна благодат в галерията свидетелства, че изображението се възприема като поменален текст в дописмен езиков контекст. Най-вероятно кучето-вълк символизира покръстването на Дуловския княз във великата църква, т.е. преминаването на Курт бат от езичеството към християнството под името Кубрат с отричане на сатаната (вълка).

1

2

3

4

5

6

7

8

ЛОЖА № 48

Преградната плоча е декорирана с особен вид хералдична палмета, вписана в ромб между два заличени голготски кръста (1). Тясната страна на парапета е маркирана от работилницата (2):

ΕΥΤΡ

В горния край на плочата над ромба е поместен патриаршески монограм и годината, известна от ложата на Теодора (3):

ΠΑ(τρ)Α(ρ)ΧΟΥ ΣΤΦΣ

На патриарха 6506 (= 997/98)

Ложата на патриарха се намира срещу тези на императриците, но в участъка над олгара. Най-вероятно той е заемал това място по време на Светия Синод на Великата църква. През XI-XIV век тази част на галерията е декорирана с мозайки.

1

2

3

ЛОЖА № 49

Преградната плоча е декорирана с вписан кръст в ромб (1) и е маркирана с две букви (2):

ZN

1

2

ЛОЖА №50

Преградната плоча е декорирана с вписан кръст в ромб между два заличени голготски кръста (1). В долната част на плочата под ромба е поместен подветителски надпис (2):

+ ЕΛ

Бог

1

2

ЛОЖА № 51

Преградната плоча е декорирана с вписана палма в ромб между два заличени голготски кръста (1). Нейният вероятно строителен маркер също е заличен (2). Върху парапета не се откриват графити.

1

2

ЛОЖА № 52

Преградната плоча на крайната югоизточна ложа над олтарното пространство е декорирана подобно на ложа №1 с вписан разцъфнал литургически кръст (гръцки тип) от четири издължени стилизирани листа на палма в два ромба от клони, външният с две пъпки във вертикалните и две трилистни палмови листа в хоризонталните краища (1). Тя е поставена обърната вертикално, видно от маркера на работилницата (2):

КОС

1

2

С тази ложа завършва южното крило на подкуполната галерия.

GRAFFITI FROM THE GALLERY OF THE GREAT CHURCH "ST. SOFIA" IN CONSTANTINOPLE

Zarko Zhdrakov

(Abstract)

The graffiti were published for the first time²⁶ in a systematic way in lodges in connection with the symbolism of the church space, shedding light about their function in the gallery beneath the cupola. The recording in the celestial (under the dome) place had a symbolic character which persisted throughout the centuries, regardless of the conversion of the church into a mosque. Among the many commemorative Greek inscriptions there are many runic and Cyrillic ones, too, indicating that it was a practice for strangers to immortalize their praying presence in the sacred space of the gallery. One of these foreigners had left his dedication in Scandinavian runes in the ninth century on the railing of one of the lodges - today the place is covered with a transparent plexiglass, and the inscription is presented on a poster. There are many other graffiti that deserve respect in the same manner. The purpose of the electronic publication is to initiate a debate on their significance.

Science has not yet clarified to the full the function of the gallery of the Great Church. Most probably, it functioned as the women's department, similar to the portico of the Colosseum – a high balcony with wooden seats (*maenianum summum in ligneis*). Among other functions, the gallery on the second floor had liturgical, funerary and Synodal ones, and the confirmation about that lies in the south wing: marble door (*porta clausa*) along the bricked southwestern lodge, the tomb of Enrico Dandolo and the representative mosaics of the emperors and their wives. It was during the Divine service that the northern gallery was occupied by the Empress and her entourage because it was by tradition that women stood in the northern part of the temple, whereas, men were in the southern one - cf. the designated with a magnificent mosaic floor (*opus sectile*) place for Emperor Justinian the Great and the opposite in the gallery exquisite one-line inscription of his wife Theodora cut-out in a discreet manner under the top of the railing. The epigraphic data in the women's ward points to the fact that the Holy Communion was given there, too. During the service, the southern gallery was probably occupied by foreign guests, where the deeply scratched commemorative runic and Cyrillic inscriptions prove that. Most likely there were church councils convened by the Emperor (cf. special terrazzo in the western gallery), as well as, the regular Synod of the Great Church under the chairmanship of the

²⁶ Documentation and study of epigraphic material was carried out under a project funded by NBU in 2005.

patriarch, whose place was indicated by an inscription in the eastern part of the gallery.

In general, the epigraphic material can be singled-out into three groups:

1. Labels of manufacturers. Identifying manufacturing centers along the coast of Marmara and Aegean Sea;

2. Inscriptions of triumphal character;

3. Private inscriptions.

The numbering of the lodges begins from the north-east and ends at the south-east corner of the gallery cupola above the altar space. Several lodges have been omitted at this stage.